

Poligrāfa lietošana ārvalstu juridiskajā praksē

Uldis Miķelsons

*Tempora mutantur et nos mutamur in illis*¹

Nolūkā gūt priekšstatu par poligrāfa pārbaudes metodiku attīstību un juridiskās prakses veidošanos, lietderīgi novērtēt šo jomu atsevišķās ārvalstīs, kur tā ir plašāk attīstīta.²

Ja XX gs. astoņdesmitajos gados tikai aptuveni desmit valstīs specdienesti vai tiesībsargājošās iestādes lietoja poligrāfu, tad XXI gs. sākumā tādas jau bija apt. astoņdesmit valstis. Visplašāk to lieto ASV, tad seko Kanāda, Japāna, Izraēla, Krievija u.c.

Tomēr ne visur poligrāfs tiek lietots kriminālprocesā, daudzkur to lieto vienīgi specdienestu darbā, tajā skaitā pretizlūkošanā. Ievērojot specdienestu darba specifiku, iespējas apzināt detalizētu informāciju par visām valstīm, kur lieto poligrāfu, ir apgrūtinātas. Tomēr nav pamats uzskatīt, ka pasaulē pastāv ievērojami atšķirīgas pieejas šajā jomā, jo lielākajā daļā pasaules valstu poligrāfa lietošana attīstījās tieši ASV ietekmē – iegādājoties ASV ražotu aparatūru, pārņemot ASV metodiskos un ētiskos standartus un lielā mērā arī juridisko praksi (gluži tāpat kā Latvijā). Vienīgi *Neatkarīgo valstu savienībā* ietilpstošās valstis šo jomu pārņēma galvenokārt no Krievijas. Tomēr arī Krievijā šo jomu nozīmīgi ietekmēja ASV prakse, kaut gan tur ir arī sava patstāvīga poligrāfa skola.

Jānorāda, ka Rietumeiropas valstīs poligrāfa pārbaudes netiek plaši veiktas un par to dominē lielākoties rezervēta attieksme. Tas daļēji ir vēsturisku apstākļu ietekmē – nacistiskās Vācijas specdienesti lietoja gan poligrāfu, gan arī spīdzināšanu, tāpēc sabiedrībā saglabājies priekšstats, ka poligrāfa pārbaudes ir tuva metode spīdzināšanai.

Tomēr arī Rietumeiropas valstīs šāda attieksme nav vispārēja un nemainīga. Piemēram, 2005. gada 17. maijā Viņas Majestāte Lielbritānijas un Ziemeļīrijas Apvienotās Karalistes, Austrālijas, Jaunzēlandes un Kanādas³ **Karaliene Elizabete II** savā runā Apvienotās Karalistes parlamenta jaunajai sesijai, kurā karaliene norāda likumdevēja uzdevumus, kopā ar citiem jautājumiem uzsvēra arī nepieciešamību seksuālos noziegumos tiesātās personas probācijas mērķiem pārbaudīt ar poligrāfu: «*Sex offenders released from jail could face lie-detector tests to check they are abiding by bail conditions.*»⁴

¹ Lat.: Laiki mainās un mēs maināmies tiem līdzīgi

² Te skatīta šās jomas attīstība kopš XX gs. vidus. Par agrāku laika periodu sk. 1.2 nodaļā

³ Viņas Majestāte Karaliene Elizabete II (*Elizabeth Alexandra Mary*) ir arī valsts vadītāja citām Viņas karalistēm un teritorijām, tajā skaitā Antigva un Barbuda, Bahamu salas, Barbadosa, Belize, Grenāda, Jamaika, Papua Jaungvineja, Sentkitta un Nevisa, Sentlūsija, Sentvinsenta un Grenādīnas, Solomonu salas, Tuvala u.c., kā arī 53 valstu *Sadraudzības galva* (*Head of Commonwealth*)

⁴ Sk.: <http://www.parliament.uk/index.cfm>

Valstis, kur lieto poligrāfu vai ir interese par to ⁵

	Plašāk lieto:	Lieto retāk vai epizodiski:		Šī joma vēl attīstītās:
1.	ASV	Apvienotā Karaliste	Latvija	Bangladeša
2.	Kanāda	Apvienotie Arābu Emirāti	Libāna	Belize
3.	Japāna	Argentīna	Lietuva	Čada
4.	Krievija	Armēnija	Malaizija	Čīle
5.	Izraēla	Austrālija	Maroka	Dānija
6.	Polija	Azerbaidžāna	Meksika	Dominika
7.	Dienvidkoreja	Baltkrievija	Moldova	Gruzija
8.	Turcija	Beļģija	Nīderlande	Irāka
9.	Indija	Bolīvija	Nigērija	Jaunzēlande
10.	Brazīlija	Bosnija	Nikaragva	Kirgizstāna
11.		Bruneja	Pakistāna	Namībija
12.		Bulgārija	Panama	Norvēģija
13.		Dienvidāfrikas Republika	Peru	Svazilenda
14.		Ēģipte	Portugāle	Uganda
15.		Ekvadora	PuertoRiko	Zambija
16.		Francija	Rumānija	Zviedrija
17.		Filipīnas	Salvadora	
18.		Gaijāna	Sauda Arābija	
19.		Gvatemala	Serbija	
20.		Hondurasa	Singapūra	
21.		Honkonga	Slovākija	
22.		Horvātija	Slovēnija	
23.		Igaunija	Spānija	
24.		Indonēzija	Šveice	
25.		Irāna	Taizeme	
26.		Itālija	Taivāna	
27.		Īrija	Tunisija	
28.		Jamaika	Ukraina	
29.		Jordānija	Ungārija	
30.		Kazahstāna	Urugvaja	
31.		Kenija	Uzbekistāna	
32.		Kolumbija	Vācija	
33.		Kostarika	Venecuēla	
34.		Kuveita	Ziemeļkoreja	
35.		Ķīna		

⁵ Šis saraksts sākotnēji balstīts uz G. Barlanda apkopojumu:
Barland Gordon H. Ph.D. Foreign use of the polygraph – summary // Presentation at the American Polygraph Association 30th annual seminar and workshop, Las Vegas, NV, 1995.

Pētījuma gaitā autors to papildināja, izvērtējot situācijas izmaiņas pasaulē šajā jomā kopš 1995. gada

1.2.1. Poligrāfa lietošana ASV

Visilgstošāk un visplašāk poligrāfu lieto ASV, kur mūsdienās ik gadu tiek veiktas vairāk nekā astoņi miljoni poligrāfa pārbaudes. ASV ir vairāk nekā 10'000 kvalificētu speciālistu darbam ar poligrāfu, kuri strādā gan valsts iestādēs, gan privāti. Aptuveni 500 poligrāfa ekspertu strādā policijas iestādēs, un to vajadzībām no valsts budžeta ik gadu tiek tērēti apt. desmit miljoni ASV dolāru. Šās jomas speciālistus sagatavo četrpadsmit specializējušās mācību iestādēs.

ASV poligrāfs ļoti plaši tiek lietots vairākiem mērķiem:

Pirmkārt, jau kopš piecdesmito gadu sākuma to lieto darba kandidātu un darbinieku pārbaudēm (*preemployment screening; employee screening*) Federālajā Izmeklēšanas birojā, Centrālajā Izlūkošanas pārvaldē un citās valsts institūcijās, kurās tiek izmantota klasificēta informācija vai ir augsts sociālais risks (kopumā vismaz četrpadsmit federāla līmeņa institūcijās, sk. turpmāk).

Otrkārt, poligrāfa pārbaudes veic nolūkā iegūt pierādījumus noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanā.

Treškārt, poligrāfa pārbaudes plaši tiek veiktas arī privātā jomā, tajā skaitā gan civillietās, gan arī privātuzņēmumos pārbaudot darbiniekus, ja ir aizdomas par zaudējumu nodarīšanu vai komercnoslēpumu saturošas informācijas noplūdi, bet policijas izmeklēšana nav ierosināta.

Ceturtkārt, poligrāfa pārbaudes tiek veiktas seksuālo noziedznieku (galvenokārt, pedofīlu) probācijas lietās (*sex offender treatment programs*), kurās ar šo pārbaudi palīdzību nosaka, kā kontrolējamā persona ievēro probācijas programmas nosacījumus.

Kā atsevišķu īpatnēju piemēru var pieminēt gadījumu, kad 2000. gadā poligrāfa pārbaudi ierosināja veikt toreizējam ASV prezidentam Bilam Klintonam attiecībā uz seksa skandālu saistībā ar praktikanti Moniku Levinsku, par ko pat tika ierosināts veikt prezidenta impīčmenta jeb atstādināšanas procesu. Zīmīgi, ka B. Klintonam mainīja savus sākotnēji strikti noliedzošos paziņojumus un faktiski atzina, ka iepriekš bija melojis, tikai (un drīz) pēc tam, kad tika ierosināts veikt viņa pārbaudi ar poligrāfu...

Savukārt 2003. gada 2. oktobrī ASV prezidents Džordžs Bušs (*George W. Bush, Jr.*), saistībā ar skandālu, kas izraisījās, kad 14.07.2003. kāds no prezidenta administrācijas laikraksta žurnālistam apzināti darīja zināmu Centrālās izlūkošanas pārvaldes aģentes vārdu, izdeva rīkojumu, lai jebkuru prezidenta administrācijas darbinieku pārbaudītu ar poligrāfu, ja to pieprasītu izmeklētāji (šo lietu izmeklē FIB, jo slepeno dienestu darbinieku identitātes izpaušana ir federālo likumu pārkāpums).⁶

⁶ BNS – INTERFAX, 2.10.2003.

Vēl var pieminēt pat starptautiski nozīmīgu gadījumu – kā viens no izšķirīgiem apstākļiem ASV lēmumam uzsākt karu pret Irāku 2002. gadā, tiek norādīts CIP aģenta irākieša *Adnan Ishan Saeed al Haideri* apgalvojums, ka viņš esot Irākā strādājis ķīmisko, bioloģisko un kodolieroču laboratorijās. Šis apgalvojums ASV administrācijai jau devis pārlicību par izvērstas masu iznīcināšanas programmas esamību Sadāma Huseina pārvaldītajā Irākā. Taču vēl līdz kara uzsākšanai pārbaudot *al Haideri* ar poligrāfu, tika izdarīts secinājums, ka viņš melo. Sakarā ar to rodas jautājums, vai ASV prezidenta administrācija nebija informēta par šo poligrāfa pārbaudē izdarīto secinājumu, vai arī bija informēta par to, taču to ignorēja, kad Kongresā apgalvoja par Irākas masu iznīcināšanas ieroču programmu. Kā zināms, masu iznīcināšanas ieroči Irākā netika atrasti (arī pēc karadarbības sākuma kopā ar CIP pārstāvjiem ierodoties Irākā, *al Haideri* nespēja parādīt nevienu laboratoriju, kur, saskaņā ar viņa agrākiem apgalvojumiem, tika izstrādāti masu iznīcināšanas ieroči), un ASV valsts sekretāram Kolinam Pauelam nācās publiski atvainoties par šī postošā kara uzsākšanu uz maldinošas informācijas pamata.⁷

Visās ASV federālās tiesību aizsardzības iestādēs un visos izlūkošanas dienestos, kā arī ļoti daudzās štata līmeņa tiesību aizsardzības iestādēs strādā vai nu savas iestādes eksperti vai arī tiek piesaistīti citu iestāžu eksperti, tajā skaitā – Centrālajā izlūkošanas pārvaldē (*Central Intelligent Agency*), ASV Valsts departamentā, ASV Slepējā dienestā (*United States Secret Service* – tā īsteno ASV augstāko valsts amatpersonu apsardzi un izlūkdienesta funkcijas saistībā ar elektroniskām saziņas un izlūkošanas sistēmām), Aizsardzības ministrijas struktūrās (*U.S. Department of Defense*), tajā skaitā Aizsardzības Kriminālizmeklēšanas dienestā (*Defence Criminal Investigation Service*), Jūras kara flotē (*Navy NCIS*) un Jūras kājnieku korpusā (*U.S. Marine Corps CID*), Gaisa spēku dienestā (*Air Force OSI*), Armijas pretizlūkošanā (*U.S. Army CID*), Nacionālās drošības aģentūrā (*U.S. National Security Agency*), Tieslietu ministrijas sistēmā (*U.S. Department of Justice*), tajā skaitā Tiesas ierēdņu dienestā (*U.S. Marshals*), Federālajā izmeklēšanas birojā (*Federal Bureau of Investigation*) un Narkotiku apkarošanas pārvaldē (*Drug Enforcement Administration*), Muitas dienestā (*U.S. Customs*), Pasta dienestā (*U.S. Post Service*), Finanšu ministrijas Valsts ieņēmumu dienestā (*Internal Revenue Service*), Enerģētikas ministrijā (*U.S. Department of Energy*), Iekšlietu ministrijas sistēmā (*U.S. Department of the Interior*), tajā skaitā Galvaspilsētas policijā (*U.S. Capitol Police*), policijas un lauku šerifu pārvaldēs (*Police & County Sheriff's departments*), seksuālo noziedznieku probācijas programmas īstenojošie pārraugi (*Parole & Probation departments*) un šajās programmās strādājošie t.s.

⁷ U.S. publicized Iraqi defector's claims after he was discredited, By Jonathan S. Landay, Knight Ridder Newspapers. May 18, 2004. – <http://www.stltoday.com/>

«seksta terapeiti» (*sex therapists*), Transporta ministrijā, Pārtikas un farmācijas pārvaldē (*Food & Drug Administration*) u.c.

1947. gadā izveidotās ASV Centrālās izlūkošanas pārvaldes (CIP) struktūrā jau no paša sākuma tika izveidota atsevišķa nodaļa poligrāfa pārbaūžu mērķim, un obligātas poligrāfa pārbaudes visiem tās darbiniekiem tiek veiktas jau kopš 1950. gada, turklāt noteikts, ka katrs darbinieks jāpārbauda ne retāk kā vienu reizi piecos gados.

Pirmais federāla līmeņa normatīvais akts ASV šajā jomā bija 1965. gadā pieņemtā Aizsardzības ministrijas direktīva, kas reglamentēja poligrāfa pārbaūžu kārtību, poligrāfa ekspertu atlasī un apmācību un viņu darbības kontroli.

Pēc tam, kad astoņdesmito gadu sākumā no prezidenta R. Reigana administrācijas notika svarīgas slepenas informācijas noplūde, kas, saskaņā ar R. Reigana viedokli, «nopietni apgrūtināja ASV ārējās un aizsardzības politikas izstrādes procesu», 1981. gadā ASV Kongresa izveidotā *Starpnozaru komisija par izlūkošanas un drošības jautājumiem* ieteica CIP direktoram organizēt arī visu citu ASV federālo iestāžu to amatpersonu pārbaudes ar poligrāfu, kuriem ir speciālas pielaišanas pie valsts noslēpuma. 1983. gada martā ASV Prezidents izdeva Direktīvu Nr. 84 «Informācijas, kas saistīta ar valsts drošību, aizsardzība», ar ko tika reglamentēts šis jautājums par darbinieku un arī amata kandidātu pārbaudēm ar poligrāfu visās ASV valsts iestādēs.

Šās direktīvas 5. paragrāfā teikts: «Instrukcijai un vadlīnijām jānodrošina vadībai iespēju veikt noteiktus pasākumus tā, lai darbinieka atteikšanās no poligrāfa pārbaudes konkrēta gadījuma izmeklēšanā vienmēr radītu viņam negatīvas sekas.

Uz poligrāfa pārbaudes rezultātiem nevajag paļauties tik daudz, ka tiek izslēgta cita informācija, kas iegūta izmeklēšanas gaitā.»⁸

1985. gadā ASV tika pieņemts likums *Par poligrāfa pielietošanas ierobežošanu visos gadījumos, kad iespējami notikusi slepenas informācijas noplūde*. Saskaņā ar šo likumu, piemēram, Aizsardzības ministrijai tika dotas iespējas lietot poligrāfu vairāk nekā četrus miljonus karadienestā un civildienestā atrodošos darbinieku pārbaudēs.

Jāpiebilst, ka 1985. gadā ASV izraisījās skandāls sakarā ar CIP kļūdaini veiktu poligrāfa pārbaudi, kas ieguva arī plašu rezonansi sabiedrībā. Problēmu radīja tas, ka līdz astoņdesmitajiem gadiem poligrāfa pārbaudes veica reti ievērojot stingrus metodiskos standartus, tajā skaitā daudzi speciālisti veica dienā pat vairākus desmitus tikai 10 – 15 minūtes ilgas poligrāfa pārbaudes, tādā veidā faktiski profanējot šo metodi. Sabiedrības rezonanse pēc skandalozajām kļūdām pakāpeniski lika šās jomas speciālistus paaugstināt

⁸ Protection of the Information Related with the State Secret / U. S. President Directive No. 84 (Mart, 1983) / United States Code. – <http://www.law.cornell.edu/rules/>

metodiskos standartus, jo cilvēktiesību aizstāvju protesti varēja pamudāt likumdevēju vispār aizliegt poligrāfa lietošanu.

Neilgi pēc 1985. gada skandāla ASV Kongress pieprasīja CIP vadītājam un arī ASV Nacionālās drošības aģentūras drošības dienesta vadītājam sagatavot ziņojumus par šo jomu. Abos šajos ziņojumos bija ietverti argumenti par labu poligrāfa lietošanai, tajā skaitā arī amatu kandidātu un amatpersonu pārbaudēs pielaidei darbam ar klasificētu informāciju. Tomēr cilvēktiesību aizstāvju protesti turpinājās, tāpēc 1988. gadā ASV Kongress pieņēma būtisku šo jomu regulējošu likums (sk. turpmāk). Tad arī šās jomas ekspertu asociācijas pieņēma stingrus metodiskos nosacījumus un ētiskos standartus.

CIP praksē arī vēlāk bija vairāki neveiksmju gadījumi, no kuriem zināmākais ir A. Eimsa (*Aldrich Hazen Ames*) gadījums⁹ – viņš kā CIP darbinieks, kurš šajā dienestā strādāja kopš 1963. gada, tajā skaitā samērā augstā amatā analītiskajā nodaļā, bija vairākas reizes pārbaudīts ar poligrāfu saskaņā ar standarta praksi, taču tikai 1994. gadā ar Federālā izmeklēšanas biroja (FIB) palīdzību tika atklāts, ka viņš kopš 1985. gada par naudu pārdeva PSRS VDK, bet vēlāk Krievijas izlūkdienestam slepenu informāciju par CIP darbībām tieši PSRS, Krievijas pretizlūkošanas virzienā.

Jāpiebilst gan, ka A. Eimsu pārbaudījušie poligrāfa eksperti vairākkārt norādīja uz iespēju, ka viņš spiego PSRS labā, tikai viņu viedokli CIP vadība neņēma vērā, jo nepieļāva iespēju, ka ilgstoši CIP strādājošais A. Eimss varētu būt spiegs. Pēc viņa aresta tika izanalizēti viņam veikto poligrāfa pārbaudžu materiāli, kas parādīja, ka viņš bija «iekritis» jau pirmajā pārbaudē 1986. gadā, tomēr priekšnieks toreiz nepievērsa atbilstošu uzmanību eksperta atzinumam, būdams «apžilbināts» no pārbaudāmā augstā (ģenerāļa) ranga. Analogiska situācija atkārtojās pēc pieciem gadiem – 1991. gadā, kad atkal poligrāfa pārbaudē tika atzīts, ka A. Eimss melo, taču tam netika pievērsta pietiekoša uzmanība.

Tāpēc šo gadījumu faktiski nevar uzskatīt par piemēru poligrāfa pārbaudes neprecizitātei, kaut arī tāds ir sabiedrībā izplatītais viedoklis.

Intervijā laikrakstam *The Sunday Times* 1998. gada 8. februārī bijušais PSRS Valsts drošības komitejas (VDK) darbinieks V. Čerkasins izstāstīja, kā viņš palīdzējis A. Eimsam izvairīties no atklāšanas poligrāfa pārbaudē. Kad viņš noorganizēja A. Eimsa kontaktus ar PSRS diplomātu, vienlaikus viņš noorganizēja arī legālu kontaktu ar viņu pašu. A. Eimsam tas radīja bažas, jo viņš zināja, ka FIB pazīst V. Čerkasinu kā PSRS izlūkdienesta pārstāvi un tāpēc var sākt novērot A. Eimsu. Taču V. Čerkasins to izdarīja tieši tādēļ, lai poligrāfa pārbaudē A. Eimsam nevajadzētu noliedzot atbildēt uz jautājumu «Vai Jums ir kaut kādi

⁹ A Review of the FBI's Performance in Uncovering the Espionage Activities of Aldrich Hazen Ames : Unclassified Executive Summary / U. S. Department of Justice, Office of the Inspector General. April, 1997. – <http://www.usdoj.gov/oig/special/9704.htm>

kontakti ar PSRS izlūkdienesta darbiniekiem?» Līdz ar to poligrāfa pārbaudē viņš varēja mierīgi atbildēt apstiprinoši uz šādu jautājumu, tātad nemelot (lai gan, kā iepriekš minēts, vienalga eksperts bija izdarījis secinājumu, kas norādīja uz viņa saistību ar spiegošanu).

Bet to, kādos apstākļos A. Eimsam izveidojās kontakti ar V. Čerkasīnu, CIP vadība nepārbaudīja, to izdarīja tikai FIB, kad CIP vērsās pie tā ar lūgumu palīdzēt atklāt ilgstoši notiekošo svarīgas slepenas informācijas noplūdi. CIP vadība visu laiku uzskatīja, ka informācijas noplūde saistīta vai nu ar pielietoto kriptogrāfijas metožu uzlaušanu vai tehnisko informācijas pārraides sistēmu nedrošību.

Astoņdesmitajos gados pēc ASV Kongresa rīkojuma veiktajā poligrāfa pārbaūžu prakses, to metodikas zinātniskās pamatotības un precizitātes novērtējumā tika izdarīts secinājums, ka poligrāfa pārbaūžu rezultāti ir diezgan precīzi, kaut arī pastāv ievērojams kļūdu procents. Vienlaikus ar to izdarītajā pētījumā, ko patstāvīgi veica Nacionālās drošības aģentūra un vēl četri citi Aizsardzības ministrijas struktūras specdienesti, tika izdarīts sakrītīgs secinājums, ka poligrāfa pārbaudes precizitāte noziegumu izmeklēšanā ir robežās starp 80% – 95%, un šī metode ir ļoti lietderīga pretizlūkošanas darbā.

Kopš 1988. gada likuma pieņemšanas poligrāfa pārbaudes tiek veiktas arī ASV Valsts departamentā. Nolūkā nodrošināt diplomātisko drošību Valsts departaments 1991. gada vasarā pieņēma iekšēju instrukciju *Politika attiecībā uz pārbaudēm ar poligrāfu*. Šī instrukcija, norādot, ka pārbaudes ar poligrāfu balstās uz ASV Konstitūciju, kā arī normatīvo reglamentāciju, kas reglamentē dienestu Valsts departamentā, un arī 1988. gada likumu, noteica, ka katram Valsts departamenta darba kandidātam noteiktos apstākļos var būt piedāvāta brīvprātīga pārbaude ar poligrāfu. Obligātas pārbaudes jāveic tiem darbiniekiem, kuriem ir pielaide pie sevišķi slepenas informācijas vai kuru darba pienākumi saistīti ar CIP, Nacionālās drošības aģentūru vai Aizsardzības ministrijas Izlūkošanas pārvaldi.

Aizsardzības ministrijas struktūras lieto poligrāfu kopš XX gs. vidus, tajā skaitā armijā – kopš 1948. gada. ASV Nacionālās drošības aģentūra (sākotnēji to sauca: *Bruņoto spēku drošības aģentūra*) kopš 1951. gada epizodiski, bet kopš 1953. gada – sistemātiski personāla atlasē un darbinieku kārtējās un ārkārtas pārbaudēs. Aizsardzības ministrijas struktūras poligrāfu lieto noziegumu izmeklēšanā, pretizlūkošanā, ārējā izlūkošanā, rehabilitācijas pieprasījumos, kā arī sniedzot pielaižu klasificētai informācijai.

Aizsardzības ministrijas struktūrās ik gadus tiek veikts liels skaits poligrāfa pārbažu, piemēram: 1997. gadā – 11'331;¹⁰ 1998. gadā – 10'954;¹¹ 1999. gadā – 11'546;¹² 2000. gadā – 11'131;¹³ 2001. gadā – 11'935;¹⁴ 2002. gadā – 11'566 pārbaudes.¹⁵

Aptuveni 67% no visām poligrāfa pārbaudēm tiek veiktas «Pretizlūkošanas diapazona poligrāfa programmā» (*DoD Counterintelligence-Scope Polygraph Program*)¹⁶ nolūkā atklāt spiegošanu, kaitnieciskas un teroristiskas darbības. Šās programmas ietvaros strādā 150 līdz 200 poligrāfa eksperti.

Aizsardzības ministrijas struktūrās izmeklētās lietās par kriminālnoziedzumiem, kuros paredzēts sods brīvības atņemšana piecpadsmit gadu un vairāk, pēdējos gados 95% gadījumos veiktas poligrāfa pārbaudes.

Ikgadējos Aizsardzības ministrijas ziņojumos ASV Kongresam par šo jomu poligrāfs oficiāli atzīts par vienu no visefektīvākajiem izmeklēšanas līdzekļiem.

Aizsardzības ministrijas struktūrās poligrāfa pārbaudes pieļauts veikt vienīgi ar pārbaudāmās personas piekrišanu, turklāt piekrišanai jābūt rakstiskai, izņemot gadījumus, ja pārbaude tiek veikta ārējās izlūkošanas vai pretizlūkošanas jomā.¹⁷ Pārbaudāmā persona priekšlaikus jāinformē par paredzēto pārbaudes laiku un vietu, kā arī tās tiesībām. Jānodrošina iespēja pārbaudāmai personai konsultēties ar advokātu pārbaudes laikā, ja persona to vēlētos. Pirms pārbaudes persona jāiepazīstina ar pārbaudē paredzētajiem relevantajiem jautājumiem.¹⁸ Nav pieļaujami jautājumi, kuri neattiecas uz pārbaudāmajiem

¹⁰ Annual Polygraph Report to U.S. Congress. Fiscal Year 1997 / U.S. Department of Defense. Office of the Assistant Secretary of Defense. Polygraph Programm. – <http://www.fas.org/sgp/othergov/polygraph/dod-1997.html>

¹¹ Annual Polygraph Report to U.S. Congress. Fiscal Year 1998 / U.S. Department of Defense. Office of the Assistant Secretary of Defense. Polygraph Programm. – <http://www.fas.org/sgp/othergov/polygraph/dod-1998.html>

¹² Annual Polygraph Report to U.S. Congress. Fiscal Year 1999 / U.S. Department of Defense. Office of the Assistant Secretary of Defense. Polygraph Programm. – <http://www.fas.org/sgp/othergov/polygraph/dod-1999.html>

¹³ Annual Polygraph Report to U.S. Congress. Fiscal Year 2000 / U.S. Department of Defense. Office of the Assistant Secretary of Defense. Polygraph Programm. – <http://www.fas.org/sgp/othergov/polygraph/dod-2000.html>

¹⁴ Annual Polygraph Report to U.S. Congress. Fiscal Year 2001 / U.S. Department of Defense. Office of the Assistant Secretary of Defense. Polygraph Programm. – <http://www.fas.org/sgp/othergov/polygraph/dod-2001.html>

¹⁵ Annual Polygraph Report to U.S. Congress. Fiscal Year 2002 / U.S. Department of Defense. Office of the Assistant Secretary of Defense. Polygraph Programm. – <http://www.fas.org/sgp/othergov/polygraph/dod-2002.html>

¹⁶ Polygraph Examinations and Examiners / U.S. Department of Defense Directive No.5210.48, October 6, 1975.

Department of Defense Polygraph Program / U.S. Department of Defense Directive No.5210.48, December 24, 1984. USD (P) – <http://www.fas.org/sgp/othergov/polygraph/dod5210-48.html>

¹⁷ Department of Defense Polygraph Program / U.S. Department of Defense Directive No.5210.48, December 24, 1984. USD (P) – § 4.12.8. – <http://www.fas.org/sgp/othergov/polygraph/dod5210-48.html>

¹⁸ Relevantie jautājumi iekļauj pārbaudē noskaidrojamo apstākli. Šajā darbā šis termins latviskots arī ar vārdu: kritiskie jautājumi. Bez tiem tiek lietoti vēl citi jautājumu veidi, tajā skaitā kontroles, neitrālie jautājumi u.c.

apstākļiem, tajā skaitā jautājumi par personas reliģisko un politisko pārliecību, uzskatiem rasu jautājumos, piederību likumīgām sociālām organizācijām u.tml. Pārbaudi jāveic tā, lai nepieļautu ielaušanos personas privātuma jomā, tā nedrīkst būt mulsinoša vai pazemojoša. Poligrāfa pārbaudes rezultātus pieļaujams izmantot vienīgi kopumā ar informāciju, kas iegūta ar citām izmeklēšanas metodēm, kas var būt nepieciešamas konkrētajos apstākļos, proti – poligrāfa pārbaudes nevar aizstāt citas izmeklēšanas metodes, bet gan var vienīgi papildināt tās.

Ja personas, kuras paredzēts pārbaudīt ar poligrāfu saistībā ar pielaidi klasificētai informācijai vai nodarbinātību noteiktos amatos Centrālā izlūkošanas pārvaldē, Aizsardzības izlūkošanas pārvaldē (*Defense Intelligence Agency*) vai Nacionālās drošība aģentūrā, atsakās no šīs pārbaudes, tad šīs personas nevar būt pieļautas attiecīgai informācijai vai ieceltas attiecīgos amatos.¹⁹ Ārējās izlūkošanas vai pretizlūkošanas jomā var būt liegta piekļuve noteiktai informācijai arī tām personām, kuras nav minēto iestāžu darbinieki, ja tās atsakās no poligrāfa pārbaudes. Attiešanās gadījumi nedrīkst būt fiksēti personas lietā vai paziņoti trešajām personām, šajā jautājumā jānodrošina privātuma (*privacy*) aizsardzība.

Aizsardzības ministrija sistemātiski veic arī zinātniskus pētījumus šajā jomā, tajā skaitā gan patstāvīgi,²⁰ gan arī piešķir grantus pētniekiem ASV augstskolās un institūtos. 1997. gadā Aizsardzības ministrijas poligrāfa programmas ietvaros veikti vai turpināti 20 dažādi pētījumi, 1998. gadā – 19; 1999. gadā – 19; 2000. gadā – 10; 2001. gadā – 10; 2002. gadā – 13 pētījumi, neieskaitot vēl disertācijas, zinātniskas publikācijas u.tml. Bez tam Aizsardzības ministrija organizē pasūtījumus dažādu tehnoloģiju izstrādei saistībā ar poligrāfa pārbaūžu jomu.

Aizsardzības ministrijas Poligrāfa institūtā (*Department of Defense Polygraph Institute*),²¹ kurš tiek atsevišķi finansēts no federālā budžeta,²² tiek apmācīti visi eksperti, kas strādā federālā līmeņa valsts institūcijās. Apmācības kandidātiem izvirzītas šādas prasības:

- a) jābūt ASV pilsonim;
- b) vismaz 25 gadus vecs;

¹⁹ Department of Defense Polygraph Program / U.S. Department of Defense Directive No.5210.48, December 24, 1984. USD (P) – § 4.5. – <http://www.fas.org/sgp/othergov/polygraph/dod5210-48.html>

²⁰ Sk., piemēram: The Accuracy and Utility of Polygraph Testing / The Department of Defense, Washington D.C. // Polygraph., 1984, Vol. 13. № 1. p. 6. – [Research Report]

²¹ Sk.: <http://www.dodpoly.army.mil/>

²² Department of Defense Polygraph Institute (DoDPI) / U.S. Department of Defense Directive No.5210.78, September 18, 1991.

Department of Defense Security Countermeasures (SCM) and Polygraph Education, Training, and Program Support / U.S. Department of Defense Directive No.5200.32, February 26, 1996. ASD (C3I). – <http://www.fas.org/sgp/othergov/polygraph/dod5200-32.html>

- c) iegūta izglītība akreditētā, vismaz četrgadīgā augstskolā, kas ļauj iegūt maģistra grāda izglītību;
- d) jābūt ar augstu morāli un labām saskarsmes spējām (*sound emotional temperament*), kas apstiprināts ar personas pagātnes slēptas izpētes metodēm;
- e) sekmīgi nokārto Aizsardzības ministrijas pārbaudi poligrāfa kursiem;
- f) atbilst kritērijiem, lai strādātu par ekspertu federālajās valsts iestādēs, kur tiek pārbaudītas personas attiecībā uz pielaidi klasificētai informācijai.

Ik gadus šajā institūtā tiek apmācīti vairāk nekā piecdesmit jauni poligrāfa eksperti. Pēc apmācības pamatkursa apguves katram apmācāmajam jānostrādā vismaz seši mēneši pieredzējuša eksperta (*supervisor*) vadībā, veicot vismaz 25 pārbaudes viņa kontrolē. Tikai pēc tam apmācāmais iegūst poligrāfa eksperta sertifikātu. Iegūtās kvalifikācijas nosaukums ir «*Polygraph Examiner (Forensic Psychophysicologist)*». Bez tam, ik pēc diviem gadiem poligrāfa ekspertiem jānoklausās astoņdesmit stundu ilgs kvalifikācijas celšanas kurss.

Var piebilst, ka ASV ir vēl vairākas citas poligrāfa ekspertus sagatavojošas skolas, tajā skaitā gan valsts, gan privātas. Savas pastāvēšanas laikā tās kopumā apmācījušas apt. 20' 000 poligrāfa ekspertus.

Arī ASV Enerģētikas ministrijā tiek plaši veiktas poligrāfa pārbaudes, faktiski pārņemot tās priekštecē – Atomenerģētikas komisijas (*Atomic Energy Commission*) no 1946. līdz 1953. gadam veikto praksi tikpat kā visu darbinieku pārbaudēs ar poligrāfu, kuri bija saistīti ar ASV kodolieroču programmu.

Pēc Enerģētikas ministrijas izveidošanas 1977. gadā tā tika bieži kritizēta par pretizlūkošanas pasākumu neveikšanu, īpaši attiecībā uz kodolieroču laboratorijām, kur tiek veikti klasificēti pētījumi. Pēc 1998. gadā notikušā skandāla, kad Ķīnas spiegs *Wen Ho Lee* bija ieguvis slepenu informāciju par ASV kodolprogrammu, 1998. gadā ASV prezidents B. Klintonas izdeva direktīvu,²³ ar kuru noteica poligrāfa pārbaudžu plašu programmu Enerģētikas ministrijā. Pamatojoties uz to, un ievērojot arī federālā līmeņa normatīvo reglamentāciju, tajā skaitā 1988. gada *Darbinieku poligrāfa pārbaudžu aizsardzības aktu*, Enerģētikas ministrija 1999. gada 18. augustā apstiprināšanai parlamentā virzīja normatīvo aktu,²⁴ kas reglamentē poligrāfa pārbaudžu veikšanu pretizlūkošanas mērķiem – attiecībā uz apt. 8000 darbiniekiem, tajā skaitā tiem, kuri vēlas ieņemt vai jau strādā augsta riska amatos, kā arī līgumdarbiniekiem, kuriem tiek dota pielaide klasificētai informācijai un materiāliem.

ASV Kongress to apstiprināja, vienīgi paplašinot šīm pārbaudēm pakļauto personu kategoriju, galarezultātā aptverot jau 13'000 Enerģētikas ministrijas darbiniekus. 2000. gadā

²³ Department of Energy Counterintelligence Program / U.S. Presidential Decision Directive No. 61. February, 1998.

²⁴ Polygraph Examination Regulation / U.S. Department of Energy rule No. 64 FR 45062. August 18, 1999.

ASV Kongress vēlreiz paplašināja šī normatīvā akta darbības jomu, paredzot poligrāfa pārbaudes veikt jau attiecībā uz 20'000 personām.

Ievērojot vairāku Enerģētikas ministrijas darbinieku protestus, 2001. gadā ASV Kongress vērsās pie ASV Nacionālās zinātņu akadēmijas ar lūgumu veikt zinātnisku pārskatu par poligrāfa pārbaudes precizitāti, īpaši attiecībā uz preventīvām darbinieku pārbaudēm (proti – tādām, kas netiek veiktas saistībā ar konkrētu likumpārkāpumu izmeklēšana, bet gan tiek veiktas tikai tāpēc, ka persona vēlas ieņemt vai ieņem noteiktu amatu vai ir pielaists noteiktai informācijai).

2001. gadā ASV Kongresa pieņemtajā *Nacionālās drošība aktā 2002. gadam*²⁵ noteica prasību Enerģētikas ministrijai padziļināti izskatīt tās poligrāfa programmu, ievērojot nacionālās drošības apdraudējuma riskus, un ievērojot arī Nacionālās zinātņu akadēmijas veiktā pētījuma rezultātus. Kaut arī minētajā Nacionālās zinātņu akadēmijas pētījumā²⁶ izdarītie secinājumi bija diezgan kritiski attiecībā uz preventīvām darbinieku pārbaudēm (konstatējot, ka to precizitāte ir zemāka, nekā konkrētu gadījumu izmeklēšanā veiktām pārbaudēm), tomēr Enerģētikas ministrijas valsts sekretārs 2003. gada 14. aprīlī pieņēma normatīvo aktu, kas paredzēja «saglabāt esošo sistēmu», proti – turpināt visu Enerģētikas ministrijas darbinieku pārbaudes ar poligrāfu saistībā ar piekļuvi klasificētai informācijai un nodarbinātību noteiktos amatos, vienlaikus norādot arī uz lietderību veikt papildus pētījumus un paredzot iespēju nākotnē arī izmainīt darbinieku pārbaudžu programmu.²⁷

Enerģētikas ministrijas pārbaudes iekļauj sešus risināmos pamatjautājumus: spiegošana, kaitniecība, terorisms, neautorizēta klasificētas informācijas izpaušana, neautorizēti kontakti ar ārvalstniekiem un kaitējuma nodarīšana valdības vai militārajām aizsardzības sistēmām.²⁸

ASV Iekšlietu ministrija atbalsta poligrāfa pārbaudes²⁹ kā lietderīgu izmeklēšanas līdzekli (*investigator's tool*), pārbaudot gan liecinošas personas – aizdomās turētos, cietušos un lieciniekus, gan arī informatorus, vienlaikus norādot, ka Iekšlietu ministrija neautorizē

²⁵ National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2002 / U.S. Congress. 42, 7383h-1(a). Public Law 107-107. Enacted on December 28, 2001. – Section 3152(a).

²⁶Scientific Validity of Polygraph Testing: A Research Review and Evaluation. A Technical Memorandum / Washington, D. C.: U.S. Congress. Office of Technology Assessment. OTA-TM-H-15. November 1983. – <http://www.fas.org/sgp/othergov/polygraph/ota/index.html>

²⁷ Polygraph Use by the Department of Energy: Issues for Congress / CRS Report for Congress. By Alfred Cumming, Specialist in Intelligence and National Security, Foreign Affairs, Defense, and Trade Division. Updated October 1, 2003. Order Code RL31988. – <http://www.fas.org/irp/crs/RL31988.pdf>

²⁸ Counterintelligence Evaluation Regulations / Office of Counterintelligence, U.S. Department of Energy. Proposed Rules. 10 CFR Parts 709 and 710. [Docket No. CN-03-RM-01] RIN 1992-AA33. January 7, 2005. (Vol.70, No.5). – <http://www.fas.org/sgp/news/2005/01/doe010705.html>

²⁹ Iekšlietu ministrijas politika šajā jomā attiecās arī uz tām poligrāfa pārbaudēm, kuras pēc Iekšlietu ministrijas struktūrā strādājošas amatpersonas lūguma veic Federālā izmeklēšanas biroja vai ASV Slepēnā dienesta eksperti

savas struktūras darbiniekus veikt šīs pārbaudes citiem mērķiem (kaut arī tās politikas dokumentā ir tomēr pieminēta iespēja veikt darbinieku pārbaudes valsts iestādēs).³⁰

Iekšlietu ministrijas šās jomas politikas dokumentā norādīts, ka lēmumu par poligrāfa pārbaudes ierosināšanu amatpersonai vēlams pieņemt, iepriekš konsultējoties ar prokuroru, lai ievērotu valsts apsūdzības intereses lietā.

Poligrāfa pārbaude var būt veikta tikai saņemot pārbaudāmās personas rakstisku brīvprātīgu piekrišanu, pēc tam, kad šī persona uzzinājuši šādu informāciju:

- a) viņa / viņas tiesības neradīt pierādījumus pret sevi (*privilege against self – incrimination*);
- b) viņa / viņas tiesības konsultēties ar advokātu pirms šīs pārbaudes;
- c) viņa / viņas tiesības atteikties no šīs pārbaudes;
- d) poligrāfa pārbaudē lietotās aparatūras un metodikas īpatnības, šīs pārbaudes būtība un norises kārtība un pārbaudes galarezultātā noskaidrotās informācijas nozīme lietā.
- e) Valsts iestādēs veikto darbinieku pārbaudes gadījumos jāpaziņo arī to, ka atteikšanās gadījumā pret šo personu netiks veiktas jebkādas darbības ar atgriezenisku spēku un informācija par to netiks iekļauta viņa personīgajā lietā.

Ja persona atsakās no poligrāfa pārbaudes, tad, saskaņā ar Iekšlietu ministrijas ieteikumiem, informāciju par to vēlams iekļaut tādā ziņojumā, kas netiek pievienots tiesas lietai kā pierādījumu avots (*unproductive section of the prosecutive report or in the administrative section of other reports*).

Iekšlietu ministrija nepieļauj poligrāfa pārbaudē mēģināt noskaidrot šādus apstākļus:

- a) personas reliģisko pārliecību vai piederību reliģiskām organizācijām;
- b) pārliecību vai viedokli par sociāliem jautājumiem;
- c) informāciju par personas seksuālo orientāciju vai pieredzi;
- d) politisko pārliecību vai piederību politiskām organizācijām, ja vien tās nav ar destruktīvu raksturu.

Poligrāfa pārbaudes tiek veiktas ļoti daudzās seksuālo noziedznieku probācijas lietās (*Sex Offender Treatment Programs*) Oregonas un Vašingtonas štatā, kur ar šo pārbažu palīdzību nosaka, kā kontrolējamā persona ievēro probācijas nosacījumus. Ievērojot visnotaļ pozitīvo pieredzi, šo metodi ieviesuši arī citi štati, tajā skaitā Kalifornijas, Teksasas, Tenesijas, Floridas, Masačūsetsas, Indiānas un Kolorado štatos.

³⁰ U.S. Department of the Interior Polygraph Policy / Department Manual No.446 DM 21.; effective date: 5/22/2000.

1994. gadā Teksasas Seksuālo noziedznieku uzraudzības kontroles padome (*Texas Council on Sex Offender Treatment*) konstatēja, ka poligrāfs kā vērtīgs diagnostikas un prevencijas līdzeklis lietots 41% šo probācijas programmu.

Līdzīgu pētījumu veica pētniecības grupa *Abrams & Ogard*, salīdzinot divu gadu laikā veiktos apkopojumus divās nosacīti atbrīvoto personu grupās (tajā skaitā cilvēkiem, kuri notiesāti par mantiskiem noziegumiem, narkotiku noziegumiem, kā arī seksuāliem noziegumiem). Pirmajā grupā esošo cilvēku psiholoģiskais stāvoklis tika kontrolēts ar tradicionālām metodēm, bet otrajā grupā – ar poligrāfa pārbaudēm. Konstatēts, ka pēc laika no pirmās grupas personām atkārtoti līdzīga rakstura noziegumus izdarīja 69% cilvēku, bet no otras grupas – 26% cilvēku.

Arī ASV Tieslietu ministrija atbalsta poligrāfa pārbaudes kā lietderīgu izmeklēšanas līdzekli, kaut arī Tieslietu ministrijsa vadība neatbalsta to rezultātu izmantošanu pierādīšanā. Tās sistēmā ietilpstošais Federālais izmeklēšanas birojs plaši lieto poligrāfu noziegumu izmeklēšanā un pretizlūkošanas darbā, kā arī amatu kandidātu un darbinieku pārbaudēs.

Prokurori uz brīvprātības principa var noteikt poligrāfa pārbaudi izmeklēšanā. Bez tam šāda pārbaude var būt arī kā nosacījums personas iekļaušanai liecinošo personu aizsardzības programmā.

ASV poligrāfa pārbaudes ļoti plaši tiek veiktas amatu kandidātu un darbinieku pārbaudēm arī privātajā jomā, kur tas pieļauts, jo konstatēts, ka lielāko daļu piesavināšanos un zādzību, kā arī citus pārkāpumus uzņēmumos izdara to darbinieki.³¹

Privātajā jomā apt. 70% poligrāfa pārbaudes tiek veiktas darba kandidātu pārbaudēm, apt. 20% – periodiskām darbinieku pārbaudēm, un tikai apt. 10% – konkrētu pārkāpumu izmeklēšanai (plašāk par normatīvo reglamentāciju darba tiesību jomā sk. 6.2. nodaļā).

Darba kandidātu pārbaudes var būt gan kā vispārēja prakse, kas attiecas uz visiem amatiem, gan kā specifiskas pārbaudes, kas vērstas uz tādu amatu kandidātiem, kuriem izvirzītas paaugstinātas prasības. Līdzvērtīgas tām var būt visu vai noteiktas kategorijas darbinieku kārtējās pārbaudes pēc noteiktiem laika periodiem vai arī epizodiskas pārbaudes. Šādas pārbaudes tiek veiktas gan kā profilaktisks pasākums, gan arī tad, ja notiek likumpārkāpuma izmeklēšana.

ASV apkopotā pieredze apliecina, ka darbinieku kolektīvos, kur tiek veiktas regulāras poligrāfa pārbaudes, kolektīvā parasti izpaužas vairākas fāzes – sākumā darbinieku vidū ir paaugstināts sasprindzinājums, kas var strauji izraisīt vairāku darbinieku vēlmi pāriet citā darbā; pēc tam paliek darbinieki, kuri vai nu netic poligrāfa pārbaudes efektivitātei, vai arī

³¹ Saskaņā ar ASV Tirdzniecības ministrijas ziņām, ASV privātuzņēmumi ik gadu zaudē vairāk nekā 10 miljardus dolāru darbinieku piesavināšanās un zādzību dēļ. Tieši tas arī bijis galvenais iemesls bankrotam trešdaļai bankrotējušo uzņēmumu

kuru biogrāfijā nav kompromitējošu faktu. Tādā veidā notiek it kā kolektīva sastāva pašattīrīšanās, kas galarezultātā uzlabo kolektīva darba efektivitāti, vadības uzticību saviem darbiniekiem un gaisotni kolektīvā.

Lai noteiktu sabiedrības attieksmi pret poligrāfa pārbaudēm, ASV deviņdesmito gadu beigās vienā no pētījumiem tika aptaujātas 1512 personas, noskaidrojot:

- a) 65% neiebilstu pret poligrāfa pārbaudi, pat ja tā nebūtu brīvprātīga;
- b) 68% neiebilstu pret šo pārbaudi kā nosacījumu pieņemšanai darbā;
- c) 81% uzskata, ka ar poligrāfu jāpārbauda personas, kurām ir pieeja pie klasificētas informācijas;
- d) 75% uzskata, ka šīs pārbaudes var būt veiktas, kad darba devējam ir aizdomas par zādzību darba vietā;
- e) 72% uzskata, ka šīs pārbaudes var būt veiktas tiesas procesā, ja persona apsūdzēta par nozieguma izdarīšanu;
- f) 63% uzskata, ka arī liecinieki tiesā var būt pakļauti poligrāfa pārbaudei.

Atbilstīgas aptaujas veiktas arī attiecībā uz testēšanai jau pakļautajām personām, proti – tika aptaujātas 218 personas, kuras pārbaudīja pirms iestāšanās darbā – tad, kad viņas jau zināja, ka pārbaudes rezultāti neietekmēs viņu iespējas iestāties darbā. Šī aptauja konstatēja:

- a) 72% uzskatīja to par taisnīgu;
- b) 76% neuskatīja, ka ar pārbaudi būtu apvainoti;
- c) 79% neuskatīja, ka būtu aizskarta viņu privātā dzīve;
- d) 82% nevienu no jautājumiem neuskatīja par nepatīkamu.

Negatīva attieksme bija galvenokārt tikai tām personām, kuras izrādījās iesaistītas noziedzīgās darbībās.

Kandidātu un darbinieku pārbaudes ar poligrāfu lietderīgas tādēļ, lai pārbaudītu tādus apstākļus, kurus, pirmkārt, ar citiem pasākumiem atklāt ir grūti vai darbietilpīgi – šim nolūkam vajag daudz laika, ievērojamu materiāli tehnisko un finanšu līdzekļu izmantošanu un kvalificēta personāla piesaistīšanu, otrkārt, var būt pat neiespējami – kaut kādu faktu cilvēka iepriekšējā biogrāfijā nav iespējams noskaidrot no dokumentiem vai citām personām, treškārt, nepieciešams tos noskaidrot ļoti īsā laika posmā un tikai poligrāfa pārbaude dod tādu iespēju.

Saskaņā ar vairāku ASV policijas departamentu vadītāju viedokli šādas pārbaudes ir ļoti efektīvs līdzeklis augsta riska kandidātu noteikšanai.³² Piemēram, Ohajo, Ilinoisas, Merilendas un Floridas štatos no 3576 policijas kandidātiem poligrāfa pārbaudēs 58% (2068 cilvēki) tika noteikti kā augsta riska kandidāti policijas darbam, jo viņu pagātnē konstatētas

³² Department of Defense Polygraph Program, 1994. Report to Congress // Polygraph, 1995, Vol.19.

tādas darbības, kā, piemēram, zādzības, laupīšanas, piesavināšanās, nelegāla narkotiku lietošana un pārdošana, dažādi seksuāli noziegumi, dienesta informācijas falsificēšana iepriekšējā darba vietā u.c.³³

Amatu kandidātu pārbaudes ar poligrāfu var pat palīdzēt atklāt šo cilvēku izdarītus noziegumus. No aptaujātajām ASV policijas iestādēm 9% ziņoja, ka poligrāfa pārbaude atklājusi dažu kandidātu saistību ar neatklātām slepkavībām, 34% noteikuši kandidātu saistību ar neatklātām izvarošanām un 38% – ar neatklātām bruņotām laupīšanām. Tas pats attiecas arī uz citiem smagiem neatklātiem noziegumiem – krāpšanām, laupīšanām, nelegālām darbībām ar narkotikām u.c.

Šo pārbaūžu nozīmi it īpaši raksturo tāds fakts, ka pārbaudāmie kandidāti pirms tās jau bija veiksmīgi izgājuši cita veida intelektuālo, fizisko un psiholoģisko testu sērijas, kā arī bija pabeigtas biogrāfijas pārbaudes ar citām policijas metodēm. 80% ASV policijas iestāžu ziņoja, ka poligrāfa pārbaudes atklāj tādu informāciju, kādu nevar iegūt ar citām metodēm, turklāt to veikšana ir vieglāka un ātrāka par citām pārbaudes metodēm. Vairāk nekā 90% iestāžu apstiprināja augstu uzticību poligrāfa pārbaūžu programmām, ziņojumos norādot, ka poligrāfa pārbaudes precizitāte ir starp 83% un 96% melojošām personām un starp 95% un 96% nemelojošām personām. Šādu precizitātes līmeni apstiprina arī *Amerikas poligrāfa asociācija (American Polygraph Association)*,³⁴ kas apkopojusi informāciju no daudziem pētījumiem šajā jomā.

Šeit var piebilst, ka ASV Augstākā tiesa, piemēram, Šefera lietā (sīkāk par to sk. turpmāk) atsaukusies ne vien uz ASV, bet arī uz ārvalstīs veiktajiem pētījumiem, tajā skaitā uz Polijā 1977. gadā J. Vidacka un F. Horvata veikto pētījumu,³⁵ kurā poligrāfa pārbaudes precizitāte salīdzināta ar daktiloskopiskās identifikācijas, identifikācijas pēc rokraksta un aculiecinieku veiktu atpazīšanu precizitāti, pētījuma galarezultātā konstatējot, ka no novērtētajām izmeklēšanas metodēm poligrāfa pārbaude ir visprecīzākā – tās precizitāte ir 90%, ja rezultātos iekļauj arī neizšķirtos gadījumus, kad secinājums netiek izdarīts vispār, un 95%, ja neierēķina neizšķirtos gadījumus.

Saskaņā ar ASV policijas departamentu un arī vairāku citu valsts iestāžu viedokli, darbinieku atlasē vienīgā procedūra, kuru vēl lietderīgi veikt līdztekus poligrāfa pārbaudei, ir kandidāta pagātnes pārbaude ar specifiskām policijas metodēm, bet tādas metodes, kā, piemēram, rakstiskie vai datorizētie psiholoģiskie testi, kā arī psihologa, psihiatra vai darba devēja intervēšana, noteiktas kā daudz mazāk lietderīgas.

³³ American Polygraph Association Newsletter // Polygraph, November, 1999, Vol.32, No.6.

³⁴ Sk.: <http://www.polygraph.org/>

³⁵ Widacki J., Horvath F. An Experimental Investigation of the Relative Validity and Utility of the Polygraph Technique and Three Other Common Methods of Criminal Identification // Forensic Science, 1978, Vol.23 J., p.p. 596-601.

Poligrāfa lietošanas preventīvā nozīme pozitīvi novērtēta arī ASV kredītiestādēs un lielos tirdzniecības centros, atzīstot ka regulāri veiktas šīs pārbaudes par 70% - 90% pazemina zādzību skaitu.

Attiecībā uz kandidātu un darbinieku poligrāfa pārbaudēm privātajā jomā ļoti būtisks ir tiesiskais pamatojums, it sevišķi, ja piekrišana vai nepiekrišana poligrāfa pārbaudei tiek izvirzīta kā nosacījums darba attiecību noslēgšanai, jo ar to var būt pārkāptas cilvēka tiesības uz nodarbinātību.

Tā kā XX gs. astoņdesmitajos gados ASV aizvien plašāk poligrāfa pārbaudes tika veiktas privātajā jomā (tad ASV kopumā strādāja vairāk nekā 5000 poligrāfa ekspertu), pēc vairākām skandalozām kļūdām aizvien plašāk sākās diskusijas par cilvēktiesību aizsardzību šajā jomā. Tāpēc 1988. gada 27. decembrī pēc ASV cilvēktiesību aizsardzības organizācijas *American Civil Liberties Union* ierosinājuma ASV Kongress pieņēma federāla līmeņa likumu *Darbinieku poligrāfa pārbaudžu aizsardzības akts*.³⁶

Šis likums regulē poligrāfa lietošanu attiecībā uz darbiniekiem privātā jomā, nosakot vadlīnijas šādām pārbaudēm un darbinieku tiesības saistībā ar tām. Šis likums noteica arī pieļaujamības robežas poligrāfa lietošanā, tajā skaitā aizliedz bez «racionālu aizdomu» pamata veikt privātos uzņēmumos strādājošu darbinieku un darba meklētāju pārbaudes ar poligrāfu.

Izņēmums, kur šis likums neierobežo poligrāfa pārbaudes preventīviem mērķiem, ir:

- a) uzņēmumi, kas nodrošina valstiski svarīgas funkcijas saskaņā ar valdības līgumu, piemēram, ūdensapgādes vai elektroapgādes uzņēmumi, vai arī darbības, kas paredz piekļuvi slepenai informācijai vai ir saistītas ar izlūkošanas darbību;
- b) uzņēmējdarbība, kuras pamatā ir apgādāt kaujas un bruņumašīnu personālu, personālu, kurš iesaistīts drošības sistēmu projektēšanā, aprīkošanā un uzturēšanā, vai personālu, kas strādā ar veselībai vai valsts drošībai bīstamām iekārtām (piemēram, kodolenerģijas vai elektroenerģijas rūpnīcas, darbs ar sabiedrisko ūdens apgādi, toksisku vielu uzglabāšana utt.);
- c) uzņēmumi, kas ražo vai izplata kontrolējamās vielas;
- d) drošības uzņēmumi, tajā skaitā inkasācijas un apsardzes pakalpojumu jomā;
- e) farmācijas uzņēmumi un aptiekas;
- f) izglītības iestādes.

Visos pārējos uzņēmumos darba kandidātu un darbinieku pārbaudes ar poligrāfu preventīvos nolūkos ar šo likumu ir aizliegtas, tajā skaitā aizliegts darba devējam lūgt,

³⁶ Employee Polygraph Protection Act of 1988 / 29 U.S. Code, Chapter 22, Section §2001 et seq.; 29 CFR, Part 801. – <http://gabby.osha-slc.gov/sba/handbook/section10.html>

pieprasīt vai ietekmēt jaunus darba kandidātus vai strādājošus darbiniekus, kuri pretendē uz noteiktu amatu, lai viņi piekristu pārbaudei ar poligrāfu, kā nosacījumu pieņemšanai darbā vai citā amatā.

Ar jēdzienu «racionālas aizdomas» (*reasonable suspicion*) šajā likumā domātas pietiekamas darba devēja aizdomas par to, ka konkrētais darbinieks veicis pretlikumīgas darbības, kas radījušas zaudējumus uzņēmumam. Taču tādā gadījumā darbinieka atteikšanās no šīs pārbaudes nedrīkst būt vienīgais pamats viņa atlaišanai vai sodīšanai. Atteikšanās no šādas pārbaudes pati par sevi nedrīkst izraisīt jebkādas disciplināras vai citādas sankcijas.

Specifisks stāvoklis, kad darba devējs var saskatīt «racionālas aizdomas» un ierosināt darbinieku pārbaudi ar poligrāfu, nosacījumi ir šādi:

- a) Lūgums saistīts ar neatkarīgi veiktu speciālu izmeklēšanu sakarā ar firmas ekonomiskiem zaudējumiem.
- b) Darbiniekam bija pieejams īpašums, nauda vai telpas, uz kuru attiecās izmeklēšana. Pieeja, saskaņā ar šā likuma definīciju, var nozīmēt fizisku klātbūtni vai arī speciālas zināšanas, piemēram, par drošības sistēmu.
- c) Darba devējam ir pamatotas aizdomas, ka darba ņēmējs bijis iesaistīts izmeklējamā incidentā. Pamatotas aizdomas nav balstītas tikai uz to, ka personai bijusi pieeja; tās sakrīt ar tādiem faktoriem kā liecinieka stāvoklis, aizdomīga uzvedība tajā laikā, kad persona jau ir strādā šajā uzņēmumā, vai pretrunas starp darbinieka paziņojumiem un dokumentāliem ierakstiem.

Vismaz 48 stundas pirms pārbaudes darba devējam jāsniedz darbiniekam rakstisks paziņojums, kurā izklāstīta ekonomiskā zaudējuma un izmeklēšanas būtība, kā arī darba devēja «racionālo aizdomu» pamats.

Papildus šiem četriem kritērijiem, likums pieprasa poligrāfa ekspertu sekot noteiktai procedūrai pārbaudes veikšanas gaitā (tajā skaitā pārbaudi veikt vismaz 90 minūtes un paziņot pārbaudāmajai personai viņa tiesības). Likums stingri ierobežo iegūtās informācijas atklāšanu.

Šī likuma izpildi kontrolē *Nodarbinātības standartu administrācija*, kuras vadītājs var ierosināt tiesas procesu pret pārkāpēju un noteikt naudas sodu līdz 10`000 ASV dolāriem par katru pārkāpumu.

Darba devēji, pārkāpjot šo likumu, ir atbildīgi arī darbinieka vai darba kandidāta priekšā attiecībā uz darba attiecību atjaunošanu, algas vai pabalsta atmaksāšanu utt.

Šim likumam nav priekšrocību pret jebkādu štata vai vietējā likuma normām vai kolektīvi panāktu vienošanos, ja tā ir vairāk ierobežojoša attiecībā uz poligrāfa lietošanu.

Bez minētā 1988. gada likuma, ASV divdesmit štatos un Kolumbijas pavalstī ir vēl atsevišķa sava normatīvā reglamentācija, kas regulē darba devēju tiesības veikt darbinieku pārbaudes ar poligrāfu. To regulējums vispārīgi atbilst minētā federālā likuma normām. Tomēr nevienā ASV štatā nav likums, kas regulētu pilnīgi visus aspektus šīm pārbaudēm.

Ja attiecībā uz privāto jomu poligrāfa lietošanu regulē atsevišķs likums, tad attiecībā uz policiju tāds likums federālā līmenī nav. Kaut arī minētais 1988. gada likums nosaka tiesības un pat pienākumu noteiktās valsts institūcijās veikt poligrāfa pārbaudes, tas tomēr sīkāk nereglementē poligrāfa lietošanu federālajās, štatu un vietējās publisko tiesību institūcijās, tajā skaitā tiesību aizsardzības iestādēs.

Tomēr, izmeklējamās krimināllietās, atkarībā no nepieciešamības, policija nereti veic poligrāfa pārbaudes, lai noskaidrotu cietušo, liecinieku vai aizdomās turēto liecību ticamību gan izmeklēšanas sākotnējā, gan turpmākos posmos. Policija atzīst, ka vislielākā nozīme šo pārbažu veikšanā ir iespējai palīdzēt attaisnot nevainīgus cilvēkus, kā arī sašaurināt aizdomās turamo personu loku, proti – šo pārbažu veikšana aizsargā izmeklēšanā iesaistīto personu tiesības, kā arī samazina nepieciešamo policijas darba apjomu turpmākā izmeklēšanā, kaut arī neaizstāj to. Līdzīgi kā arī citas ekspertīzes, arī poligrāfa pārbaudes rezultāti netiek izmantoti kā vienīgais pamats lietas apstākļu konstatēšanai un lēmumu pieņemšanai, poligrāfa pārbaudes rezultāti tiek vērtēti saistībā ar citu izmeklēšanā iegūto informāciju.

Kaut arī ASV 33 štatos ir vai nu noraidoši tiesas precedenti vai arī nav skaidra tiesu pozīcija, tomēr vairāk nekā pusē ASV štatu pirmās un otrās instances tiesās poligrāfa pārbažu rezultāti (laika periodā kopš 1924. gada) ir izmantoti kā pierādījumi.³⁷ Kaut arī ne visas tiesas izmanto šo pārbažu rezultātus pierādīšanā, nevienā štatā šīs pārbaudes nav strikti aizliegtas ar likumu.

Aļaskas, Dienvidkarolīnas, Dienviddakotas, Floridas štatā, Havaju salās, Ilinoisas, Kentuki, Kolorado štatā, Kolumbijas apgabalā, Konektikutas, Luiziānas, Masačusetsas, Menas, Merilendas, Mičiganas, Minesotas, Misisipi, Misūri, Montānas, Ņūhempšīras, Ņujorkas, Nebraskas, Oklahomas, Oregonas, Pensilvānijas, Rietumvirdžīnijas, Rodailendas, Teksasas, Tenesijas, Vermontas, Virdžīnijas, Viskonsinsas un Ziemeļkarolīnas štatā ir tiesas precedenti šādu pierādījumu noraidījumā, pieļaujot kā pierādījumu izmantot tikai pārbaudāmās personas izteiktos paziņojumus vai atzīšanos pārbaudes laikā, bet ne secinājumus, kas izdarīti balstoties uz poligrāfa reģistrēto datu izpēti.³⁸

³⁷ The Law of Polygraph Evidence / By Gary A. Udashen and Nathan Kight. – U.S., Dallas, Texas: Sorrels & Udashen, 2003. – 31 p. – [Advanced Criminal Law Course 2003 : Chapter 27]

³⁸ Visus ASV tiesu precedentus, kur bijis izlemts jautājums par poligrāfa pārbaudes rezultātu pierādījuma nozīmes atzīšanu, sk.: [http://www.polygraph.org/Browser%20Files/Table Of Contents.htm](http://www.polygraph.org/Browser%20Files/Table%20Of%20Contents.htm)

Tomēr Dienvidkarolīnas, Floridas, Masačusetas, Teksasas u.c. štatos bijuši arī vairāki tiesas precedenti šāda pierādījuma veida pieļaušanā. Ilinoisas štatā vēlāk bijuši tiesas precedenti šāda pierādījuma pieļaušanā civillietās.

Ņūhempšīras un Vermontas štatos ir neskaidra nostāja attiecībā uz poligrāfa pārbaudes pierādījuma nozīmi, ja tā veikta ar abu pušu piekrišanu.

Kopumā vērtējot nostāju katrā štatā šajā jomā, jāņem vērā, ka tiesas dažkārt izlemj jautājumu par pierādījumiem lietā tādā veidā, kā būtu pilnīgi netipiski kontinentālajā tiesību sistēmā. Piemēram, Viskonsinsas štatā bija precedents, kad par pierādījumu «personas uzticamībai» atzīts tas, vai persona ir piekritusi vai nav piekritusi poligrāfa pārbaudei.

Trīsdesmit sešos štatos (no ASV kopumā 50 pavalstīm) ir tiesas precedenti, kad poligrāfa pārbaudes rezultātiem ir atzīta pierādījuma nozīme (tas atšķirīgos štatos ir ar tādu vai citādu papildus nosacījumu, piemēram, nereti tas pieļauts vienīgi tad, ja šādu pierādījumu izmantošanai piekritušas abas puses (*stipulation of the parties*)), tajā skaitā šādi tiesas precedenti bijuši Aidaho, Alabamas, Arizonas, Arkanzasas, Delavēras, Dienvidkarolīnas, Džordžijas, Floridas, Ilinoisas, Indiānas, Jūtas, Aijovas, Kanzasas, Luizinānas, Masačusetas, Mičiganas, Misisipi, Ņūdžersijas, Ņūmeksikas, Nevadas, Ņujorkas, Ohaijo, Rietumvirdžīnijas, Vaijomingas, Vašingtonas, Viskonsinas un Ziemeļdakotas štatā.

Ņūmeksikas štata Augstākā tiesa 1975. gadā Dorseja lietā³⁹ noteica, ka poligrāfa pārbaudes rezultātus var izmantot kā pierādījumus arī tad, ja nav abu pušu piekrišana tam. Tas nostiprināts arī štata normatīvajā reglamentācijā.⁴⁰ Tāda pati reglamentācija ir arī Masačusetas štatā.

Arī Kalifornijas štatā ir noraidošs tiesas precedents, kas balstīts uz argumentu, ka Kalifornijas štata normatīvā reglamentācija⁴¹ nepieļauj poligrāfa pārbaudes rezultātu izmantošanu ar pierādījuma nozīmi, ja nav iegūta abu pušu piekrišana (konkrētajā tiesas skatītajā lietā⁴² tāda piekrišana nebija iegūta, tāpēc arī tiesa šajā gadījumā noraidīja šādu pierādījumu, kaut arī vienlaikus tiesa konstatēja, ka nepastāv jebkādi citi juridiski šķēršļi poligrāfa pārbaudes rezultātus izmantot kā pierādījumus). Var piebilst, ka atsevišķi skeptiķi saistībā ar šo lietu poligrāfa pārbaudes precizitāti salīdzināja ar iztaujāšanu hipnozes stāvoklī, kas arī Kalifornijā un vairākos citos štatos tiesvedībā netiek pieļauta, tomēr tiesa balstījās uz juridiskiem argumentiem. Kalifornijas štatā poligrāfa pārbaudes rezultāti var būt izmantoti kā pierādījums, ja iegūta abu pušu piekrišana.

³⁹ State v. Dorsey / Supreme Court of New Mexico. No. 88, N.M. 184, 539 P. 2d 204 (N.M. 1975).

⁴⁰ New Mexico Rules of Evidence. – 11.-707. –

http://jec.unm.edu/resources/judicial_handbook/evidence/evidence1.htm

⁴¹ California Evidence Code / Become operative on January 1, 1967. – §351.1 –

<http://www.law.harvard.edu/publications/evidenceiii/california.htm>

⁴² Witherspoon v. Superior Court / California Court of Appeals. No. 183, Cal. Rptr. 615, (Cal. Ct. Ap. 1982).

ASV tiesās saskaņā ar sacīkstes principu var būt demonstrēti vienlaikus vairāku ekspertu veikto pārbažu rezultāti, tajā skaitā arī poligrāfa pārbaudes. Tas attiecas gan uz štatu, gan arī federālo līmeni. Tajos gadījumos, kad tiesai vai zvērinātiem rodas šaubas par ekspertīzes rezultātu pareizību, parasti tiek uzaicināts cits eksperts no atzītas profesionālās asociācijas atkārtotas pārbaudes veikšanai.

ASV divpadsmit federālo tiesas iecirkņu (*federal circuits*) tiesās pamatā vadās no *Federālā pierādījumu likuma*⁴³ kā arī Augstākās tiesas precedentiem (galvenokārt, Dauberta lieta un Šefera lieta; sk. turpmāk). No visiem divpadsmit tiesas iecirkņiem tikai divos – ceturtajā tiesas iecirknī un Kolumbijas apgabala tiesas iecirknī nav pieļauta poligrāfa pārbaudes rezultātu izmantošana pierādīšanā (piemēram, Kolumbijas tiesas iecirknī apelācijas instancē 1923. gadā skatītā Dž. Freija lieta⁴⁴ (par to sk. 1.2. nodaļā), kas faktiski bija pirmā lieta tiesu praksē šajā jomā.)

Poligrāfa lietošanas rezultāti ASV pamatā tiek uzskatīti par ticamiem un drošiem, ja šo pārbaudi veic labi sagatavoti, ētiskos principus ievērojoši eksperti, pielietojot vispāratzītas metodes un strādājot saskaņā ar noteiktām metodiskām vadlīnijām.

Piemēram, 1989. gadā ASV Vienpadsmitā tiesas iecirkņa Apelācijas tiesa (*U.S. Eleventh Circuit Court of Appeals*) Picinonas lietā⁴⁵ konstatēja: «[...] pamatojoties uz apsvērumiem par nozīmīgo zinātnisko progresu poligrāfa jomā pēdējos gados, [...] tiesa uzskata, ka šādi pierādījumi ir vispārēji pieņemti zinātniskā sabiedrībā.» (*[...] based on what it considers to be significant progress in the field of polygraphy in recent years, [...] it now takes the position that such evidence is generally accepted in the scientific community.*)

1995. gadā ASV Desmitā tiesas iecirkņa Apelācijas tiesa skatīja Galbreta lietu,⁴⁶ kuras nolēmumā tiesa norādīja, ka poligrāfa pārbaudi veikušā eksperta liecībai Galbreta lietā ir pierādījuma nozīme. Tomēr, tā kā poligrāfa pārbaudes rezultātu pierādījuma drošība ir atkarīgi no tā, vai šo pārbaudi metodiski pareizi veic kvalificēts, prasmīgs un pieredzējis eksperts, tad šādas pārbaudes rezultātu pierādījuma nozīme nevar būt automātiski atzīta jebkurā gadījumā. (*«[T]he Court finds that the expert opinion testimony regarding the polygraph results of Defendant Galbreth is admissible. However, because the evidentiary reliability of opinion testimony regarding the results of a particular polygraph test is dependent upon a properly conducted examination by a highly qualified, experienced, and*

⁴³ Federal Rules of Evidence / Incorporating the revisions that took effect Dec. 1, 2003. – <http://www.law.cornell.edu/rules/fre/overview.html>

⁴⁴ Frye v. United States / The United States Court of Appeals for the District of Columbia Circuit. No. 293 F. 1013 (D.C. Cir. 1923).

⁴⁵ U.S. v. Piccinonna / The United States Court of Appeals for the Eleventh Circuit. No. 885 F.2d 1529., 1989.

⁴⁶ United States v. Galbreth / The United States Court of Appeals for the Tenth Circuit. No. 908 F. Supp. 877, 896 (D. N.M., 1995.)

skillful examiner, nothing in this opinion is intended to reflect the judgment that polygraph results are per se admissible.») Būtībā šis tiesas nolēmums nozīmēja, ka katrā lietā tiesai jānovērtē eksperta kvalifikācija un veiktās pārbaudes kvalitāte, lai varētu izlemt jautājumu par tās rezultātu izmantošanu pierādīšanā.

ASV Augstākās tiesas nostāja patlaban ir neitrāla – nav prasība tiesām nedz atzīt, nedz noraidīt poligrāfa pārbaudes rezultātu pierādījuma nozīmi.

ASV Augstākā tiesa skatījusi vairākas lietas, kur zemākas instances tiesā kā pierādījums izmantoti poligrāfa pārbaudes rezultāti. Pirmā bija 1957. gadā Malori lieta,⁴⁷ kur gan tiesa neizteica savu viedokli par poligrāfa pārbaudes rezultātiem un arī nenoraidīja to pierādījuma nozīmi, jo šī lieta citu apstākļu dēļ tika atgriezta papildizmeklēšanai. Arī 1991. gadā skatot Burna lietu⁴⁸ un Lankforda lietu,⁴⁹ kurās bija veiktas šīs pārbaudes, tiesa par poligrāfa pārbaudes rezultātu pierādījuma nozīmi konkrētu viedokli neizteica.

1993. gadā ASV Augstākās tiesa nolēmumā Dauberta lietā⁵⁰ noteica četras vadlīnijas tiesām, kad tās risina jautājumu par to, vai atzīt poligrāfa pārbaudes rezultātus par pierādījumiem. Minētās vadlīnijas ir šādas:

- 1) Vai pielietotā metodika var būt pārbaudīta un vai ir tikusi pārbaudīta (*whether it can be (and has been) tested*)?
- 2) Vai šī metodika ir pētīta un par to ir publikācijas (*whether the theory or technique has been subjected to peer review and publication*)?
- 3) Vai ir zināms šīs metodikas iespējamo kļūdu līmenis (*known or potential rate of error*)? Vai pastāv standarti šīs metodikas darbības kontrolei (*existence and maintenance of standards controlling the technique's operation*)?
- 4) Vai šo metodiku atzinusi atbilstīga zinātnieku sabiedrība (*general acceptance*)?

Tā kā Dauberta lietā tiesa nekonstatēja nesakrītību ar minētajiem kritērijiem, tad tiesa nolēma, ka šajā lietā poligrāfa pārbaudes rezultāti ir pieņemami.

⁴⁷ Mallory v. United States / The United States Court of Appeals for the District of Columbia Circuit. No. 521, 98 U.S.App.D.C. 406, 236 F.2d 701, reversed and remanded. Argued: April 1, 1957; Decided: June 24, 1957. Opinion of the Supreme Court of the United States. 354 U.S. 449. – http://straylight.law.cornell.edu/supct/html/historics/USSC_CR_0354_0449_ZO.html

⁴⁸ Cathy Burns, petitioner v. Rick Reed / Oklahoma v. New Mexico, 501 U.S. 221. Decided: May 30, 1991. Opinion of the Supreme Court of the United States. No. 89 – 1715. – <http://straylight.law.cornell.edu/supct/html/109ORIG.ZX.html>

⁴⁹ Stuart Lankford, petitioner v. Idaho / Supreme Court of the United States. No. 88-7247, 500 U.S. 110. Decided: May 20, 1991. – <http://straylight.law.cornell.edu/supct/html/88-7247.ZO.html>

⁵⁰ William Daubert, et ux., etc., et al., petitioners v. Merrell Dow Pharmaceuticals, Inc / Supreme Court of the United States. No. 92 - 102, 509 U.S. 579. – 113 S.Ct. 2786, 125 L.Ed.2d 468. Decided: 1993. – <http://straylight.law.cornell.edu/supct/html/92-102.ZO.html>

1995. gadā ASV Augstākā tiesa skatīja Bartolomeja lietu,⁵¹ kur tā norādīja ka nav racionāli iemesli, lai izslēgtu no lietas poligrāfa pārbaudes rezultātus tikai tāpēc, ka tie neatbilst štata normatīvajai reglamentācijai.

Tomēr, saskaņā ar vairākās publikācijās izteikto viedokli,⁵² nozīmīgākais nolēmums šajā jomā bija 1998. gada 31. martā, kad ASV Augstākā tiesa izteica savu viedokli attiecībā uz poligrāfa pārbaudes rezultātu pierādījuma nozīmi Šefera lietā.⁵³

Šajā lietā tiesa daudzpusīgi izvērtēja poligrāfa pārbaudes metodiskos un juridiskos aspektus un atzina, ka šajā lietā piemērotās Militārās tiesvedības normas pierādījumu izmantošanā (*Military Rule of Evidence, 707*),⁵⁴ kas nepieļauj poligrāfa pārbaudes rezultātu izmantošanu tiesā ar pierādījuma nozīmi, «neierobežo apsūdzētās personas konstitucionālās tiesības uz aizstāvību». Tas faktiski nozīmē, ka apsūdzētajam nav konstitucionālās tiesības prasīt, lai tiesa noteikti atzīst pierādījuma nozīmi viņam veiktas poligrāfa pārbaudes rezultātiem. Tajā pašā nolēmumā Augstākā tiesa norādīja, ka poligrāfa pārbaudes, ja tās veikta pilnībā brīvprātīgi un pietiekami augstā metodiskā līmenī, ievērojot arī tiesisko reglamentāciju, ir jāuzskata par likumīgām.

Šī lieta izraisīja diskusijas ASV un arī būtiski ietekmēja sabiedrisko domu par poligrāfa pārbaūžu nozīmi.

Augstākā tiesa skatījusi arī vairākas citas lietas, kur izmeklēšanā veikta poligrāfa pārbaude, tajā skaitā 2000. gadā Viljamsa lieta,⁵⁵ 2002. gadā Kuni lieta,⁵⁶ 2003. gadā Kaupa lieta⁵⁷ u.c.⁵⁸

⁵¹ Tana Wood, Superintendent, Washington State Penitentiary v. Dwayne Earl Bartholomew / Supreme Court of the United States. No. 94 - 1419, 516 U.S. 1. Decided: October 10, 1995. – <http://straylight.law.cornell.edu/supct/html/94-1419.ZPC.html>

⁵² Sk., piemēram: Daniels. Using Polygraph Evidence After Scheffer // The Champion, May – June, 2003.

⁵³ United States, petitioner v. Edward G. Scheffer / Supreme Court of the United States. No. 96 - 1133, 44 M. J. 442, reversed. – 523 U.S. 303, 118 S.Ct. 1261, 140 L.Ed.2d 413. Decided: March 31, 1998. – <http://www.fas.org/sgp/othergov/polygraph/scheffer.html>

⁵⁴ Military Rule of Evidence 707 and the Art of Post-Polygraph Interrogation: A Proposed Amendment to the Blanket Exclusionary Rule / By Major Scott E. Reid, Litigation Attorney, General Law Branch, U.S. Army Litigation Division. – <http://antipolygraph.org/documents/reid-11-2001.pdf>

⁵⁵ Michael Wayne Williams, petitioner v. John Taylor, Warden / The United States Court of Appeals for the Fourth Circuit. No. 99-6615) 529 U.S. 420. 189 F.3d 421, affirmed in part, reversed in part, and remanded. Decided: April 18, 2000. Opinion of the Supreme Court of United States. No. 99 – 6615. – <http://straylight.law.cornell.edu/supct/html/99-6615.ZO.html>

⁵⁶ David R. McKune, Warden, et al., petitioners v. Robert G.Lile / The United States Court of Appeals for the Tenth Circuit. No. 00 – 1187, 536 U.S. 24, 224 F.3d 1175, reversed and remanded. Decided: June 10, 2002. Opinion of the Supreme Court of the United States. No. 00 – 1187. – <http://straylight.law.cornell.edu/supct/html/00-1187.ZO.html>

⁵⁷ Robert Kaupp v. Texas / Supreme Court of the United States. No. 02 – 5636. Decided: May 5, 2003. – <http://straylight.law.cornell.edu/supct/html/02-5636.ZPC.html>

⁵⁸ Visus ASV tiesu precedentus, kur bijis izlemts jautājums par poligrāfa pārbaudes rezultātu pierādījuma nozīmes atzīšanu, sk.: [http://www.polygraph.org/Browser%20Files/Table Of Contents.htm](http://www.polygraph.org/Browser%20Files/Table%20Of%20Contents.htm)

Patlaban ASV katrai tiesai ir rīcības brīvība gan noteikt poligrāfa pārbaudi lietas apstākļu noskaidrošanai, gan atzīt tādas pārbaudes rezultātu pierādījuma nozīmi, balstoties uz normatīvajā reglamentācijā iekļauto kriminālprocesuālo vai civilprocesuālo darbību pierādījumu iegūšanai – eksperta nopratināšanu tiesā (*expert opinion testimony*).⁵⁹

Ievērojot ASV (izņemot Luiziānas štatā) pastāvošās paražu tiesību sistēmas īpatnības, praktiski šis jautājums nav pilnībā izšķirts, jo dažas tiesas ir pieļāvušas šādu pierādījumu, bet citas nē. Taču ASV tieslietu sistēmā jūtama pieaugoša tendence pieļaut poligrāfa pārbaudes rezultātu pierādījuma nozīmi.

ASV pastāvīgi turpinās diskusijas un zinātniski pētījumi šajā jomā, kuru rezultātā pamatā nostiprinājies viedoklis, ka poligrāfa pārbaudes rezultātu precizitāte atkarīga no pielietotās metodikas, kā arī eksperta kvalifikācijas un ekspertīzes metodisko standartu pielietošanas (sīkāk par šiem jautājumiem sk. 1.5. un 1.7. nodaļās). Vienlaikus ASV arī plaši dominē viedoklis par poligrāfa pārbaudi augstu efektivitāti un lietderību tiesībsargājošo iestāžu darbā, to dažkārt nepietiekamo precizitāti kompensējot ar cita veida informācijas, pierādījumu iegūvi, lai visus apstākļus varētu izvērtēt kopumā. Kopumā ASV ir tendence, ka juridiskā sabiedrība, tajā skaitā tiesas aizvien vairāk atzīst poligrāfa pārbaudes rezultātu izmantošanu pierādīšanā.

Poligrāfa pārbaudes ASV ir pilnīgi brīvprātīgas – pārbaudāmā persona, tikai eksperta klātbūtnē, rakstiski apliecina savu piekrišanu pārbaudei un to, ka viņai ir zināmas viņa tiesības, tajā skaitā tiesības pārbaudes laikā jebkurā brīdī atteikties no turpmākas testēšanas. Atteikšanos no poligrāfa pārbaudes policija var izmantot savu pieņēmumu, versiju novērtēšanai, taču tā nerada jebkādas tiesiskas sekas. Ja pārbaudītā persona uzskata, ka poligrāfa pārbaudē aizskartas tās tiesības, viņa var vērsties tiesā.

Ja pārbaudāmai personai šķiet, ka pārbaude ir kļūdaina, iespējams veikt šādas darbības:

- a) lūgt atkārtotu pārbaudi;
- b) uzaicināt neatkarīgu ekspertu;
- c) izteikt sūdzību valsts licenzēšanas padomē vai Darba departamentā, saskaņā ar likumu;
- d) lūgt palīdzību *Amerikas poligrāfa asociācijā*.

Amerikas Poligrāfa asociācija (American Polygraph Association),⁶⁰ kas izveidota ASV 1966. gadā, ir vecākā un lielākā šās jomas profesionālā organizācija. Tajā ir vairāk nekā 2600 biedru no 31 valsts, kaut arī lielākā daļa ir ASV iedzīvotāji. Tā pārstāv poligrāfa

⁵⁹ Federal Rule of Evidence / Adopted by Federal and State courts and legislatures. United States Code. (Incorporating the revisions that took effect December 1, 2003) – <http://www.law.cornell.edu/rules/fre/rules.htm>

⁶⁰ Sk.: <http://www.polygraph.org/>

ekspertu profesiju, sistemātiski veic zinātnisku darbu, nodrošina augstus metodiskos un ētiskos prakses standartus un ekspertu kvalifikācijas standartus šajā jomā, tajā skaitā akreditē poligrāfa ekspertu apmācības skolas. Tā atbalsta ekspertu licenzēšanu visos ASV štatos, sekmējot vienādu kvalifikāciju ekspertiem un vienādus kritērijus pārbaudes veikšanai.

Bez minētās asociācijas ASV ir vēl *Amerikas Policijas poligrāfa ekspertu asociācija (American Association of Police Polygraphists)*,⁶¹ *Amerikas Starptautiskais poligrāfa institūts (American International Institute of Polygraph)* un vairākas šās nozares speciālistu štata līmeņa asociācijas.

Šobrīd ASV trīsdesmit divos štatos ir spēkā poligrāfa ekspertu licenzēšanu regulējoša normatīvā reglamentācija, kas nosaka formālus standartus ekspertu sagatavošanai un licences iegūšanai.

Piemēram, vienā štatā spēkā ir šādi standarti:

- a) personai jābūt vismaz ar bakalaura līmeņa izglītību akreditētā koledžā vai universitātē;
- b) personai veiksmīgi jāpabeidz sešu mēnešu ilgs apmācības kurss darbam ar poligrāfu;
- c) personai sekmīgi jāiziet vai nu *Licenzēšanas komitejas* vadīta pārbaude vai arī pārbaude pie sava supervizora [apmācības vadītāja], kurš nosaka kandidāta atbilstību eksperta darbam;
- d) personai jābūt ar augstu morālu raksturojumu.

Poligrāfa pārbaudes jāveic saskaņā ar ētiskiem nosacījumiem, kas vispārīgi formulēti gan valsts licenzēšanas normatīvajā reglamentācijā un iepriekš aplūkotajā 1988. gada likumā *Darbinieku poligrāfa pārbaudžu aizsardzības akts*. Bez tam, ētiskie nosacījumi formulēti arī *Amerikas Poligrāfa asociācijas izstrādātā «Poligrāfa eksperta ētikas kodeksā»*.⁶²

Saskaņā ar šā ētikas kodeksa nosacījumiem, poligrāfa pārbaudē nedrīkst uzdot personīgus un uzmācīgus jautājumus, kā arī jautājumus attiecībā uz reliģisko pārliecību vai konfesijas piederību, uzskatiem attiecībā uz rasēm, politisko pārliecību vai piederību politiskām organizācijām, pārliecību, piederību vai likumīgu darbību sociālās apvienībās vai arodbiedrībās (izņemot destruktīva rakstura organizācijas), seksuālo orientāciju vai pieredzi. Visi jautājumi pirmspārbaudes iztaujas laikā tiek apspriesti ar pārbaudāmo personu, izslēdzot pārsteidzošus vai divdomīgus jautājumus. Ar poligrāfa pārbaudes rezultātiem tiesīgas iepazīties tikai pati pārbaudītā persona un pārbaudes iniciators, kā arī citas ar normatīvajiem aktiem pilnvarotas personas, piemēram, tiesa.

⁶¹ Sk.: <http://www.policepolygraph.org>

⁶² Sk.: <http://www.polygraph.org/ethics.htm>

1.2.2. Poligrāfa lietošana Kanādā

Kaut arī Kanāda diezgan gausi sekoja ASV paraugam poligrāfa ieviešanā, jo to sākotnēji kavēja britu juridiskās prakses ietekme, mūsdienās Kanāda vēl aizvien, iespējams, ir otrajā vietā pasaulē pēc ASV poligrāfa lietošanas daudzuma ziņā.

Līdz 1978. gadam šās nozares eksperti tika apmācīti ASV, tāpēc poligrāfa pielietošanas metodikas šajās valstīs būtiski neatšķirās. Arī patstāvīgi zinātniski pētījumi šajā jomā Kanādā veikti nesalīdzināmi mazāk, nekā ASV.

Normatīvā bāze šajā jomā Kanādā tikpat kā pilnībā pārņemta no ASV normatīvās reglamentācijas, izņemot to, ka Kanādā nav tāds speciāls likums, kāds ir ASV 1988. gada likums, kas reglamentē poligrāfa lietošanu privātā jomā (tāds speciāls likums nav nevienā citā valstī pasaulē).

Poligrāfa pārbaudes tiek veiktas gan policijā noziegumu izmeklēšanai, gan amatpersonu un amatu kandidātu pārbaudei, gan arī privātā jomā.⁶³

Kanādas policijas pārstāvju oficiālais viedoklis ir, ka mūsdienās poligrāfa pārbaudes Kanādas policijai kļuvušas par neaizstājamu izmeklēšanas paņēmienu, kas nereti pierādījis augstu efektivitāti.⁶⁴ Kanādas policijas pārstāvji atzīst, ka poligrāfa pārbaudes lietošana izmeklēšanā dod jūtamus rezultātus.

Poligrāfa pārbaudes rezultāti var būt izmantoti kā pierādījumi tiesā civilprocesā.

Tomēr poligrāfa pārbaudes rezultāti Kanādā netiek pieņemti kā pierādījumi tiesā kriminālprocesā, balstoties uz Kanādas Augstākās tiesas nolēmumu *Phillion* lietā 1978. gadā. Tāpēc poligrāfa lietošana tiek uzskatīta par palīglīdzekli izmeklēšanā, nevis pamatmetodi. Minētais apstāklis ietekmējis to, ka Kanādas policija cenšas poligrāfa pārbaudes rezultātus izmantot tā, lai panāktu pārbaudāmās personas atzīšanos nopratināšanā pēc šīs pārbaudes, un kā pierādījums tiesā jau tiek izmantota šī personas liecība.

Kā veiksmīgi piemēri šādai pieejai var būt minētas slepkavību izmeklēšanas lietas, kuras 1997. gadā tika sekmīgi pabeigtas tikai pateicoties poligrāfa lietošanai.⁶⁵

Pirmajā gadījumā Sidnejā tika nošauti trīs uzņēmuma *McDonald* restorāna darbinieki. Izmeklēšanas laikā policijā pieteicās lieciniece, kas esot redzējusi incidentu, un nosauca kā vainīgos savu brāli un divas citas personas. Tomēr liecības novērtējums radīja šaubas par tās ticamību. Šī lieciniece tika pārbaudīta ar poligrāfu, kā rezultātā tika konstatēts, ka viņa melo.

⁶³ Canadian Police practice and policy regarding use of polygraph / By Martin R., Head, Liaison Group, Interpol Ottawa; To Interpol Riga, December 4, 1996, 11 p. – [Dispatch letter]

⁶⁴ Desroches F.J., Thomas A.S. The Police Use of the Polygraph in Criminal Investigation // Canadian Journal of Criminology, 1985, Vol. 27., No. 1., p.p. 43.-46.

⁶⁵ Dees T.M. Polygraph technology // Law Enforcement Technology, Canadian Police College, Ottawa, July, 1995, p.p.52.-54.

Pēc tam viņa pati arī atzinās, ka visu ir izdomājusi. Vēlāk šajā lietā ar poligrāfu tika pārbaudīti trīs citi aizdomās turētie, kuri pēc pārbaudes, kurā tika konstatēts viņu atbilžu melīgums, paši atzinās nozieguma izdarīšanā. Viņu atzīšanās tika pieņemta tiesā kā pierādījumi un visi trīs tika notiesāti.

Cits piemērs, kad ar poligrāfa pārbaudi tika atklāta svarīga lieta, bija deviņu ogļraču uzspīdzināšanu t.s. *Yellow Knife* streika laikā. Ar poligrāfu pārbaudot lielu skaitu aizdomās turamo, tika noskaidrots slepkava. Arī viņš pēc pārbaudes atzinās ekspertam un vēlāk tika arī notiesāts.

Tomēr taktisku apsvērumu dēļ policijas darbinieki ne vienmēr cenšas informēt pārbaudāmo, ka pārbaudes rezultātus nevarēs tiešā formā izmantot pret viņu tiesā, jo pārbaudes laikā var atklāties informācija, ko tiesa var izmantot pierādīšanā. Poligrāfa pārbaudes slēdzieni bieži tiek izmantoti, lai saņemtu kratīšanas orderi vai sankciju uz telefona sarunu noklausīšanos u.tml. Liecības vai pat mutiska atzīšanās, kas dota pārbaudes laikā, tiek izmantotas kā pierādījums tiesā, ar nosacījumu, ka tā sniegta brīvprātīgi.

Neraugoties uz vēlmi pārbaudes rezultātu apstiprināšanās gadījumā iegūt arī pārbaudāmās personas atzīšanos, tomēr poligrāfa pārbaudes pamatmērķis ir noteikt, cik patiesīgs ir pārbaudāmais, jo atbilžu patiesīguma konstatēšana palīdz izmeklētājam noteikt vēlamu darba virzienu izmeklējamā lietā.

Kanādā poligrāfa pārbaude, gluži tāpat kā citās valstīs, ir brīvprātīga. Pārbaudāmā persona tiek arī informēta, ka pat piekrītot pārbaudei, tā jebkurā brīdī var pieprasīt to pārtraukt.

Saskaņā ar Kanādas poligrāfa ekspertu viedokli, šīs pārbaudes precizitāte pamatā atkarīga no izmantojamās metodikas un eksperta kvalifikācijas, tajā skaitā arī no eksperta talanta.

Poligrāfa eksperti kopš 1978. gada tiek sagatavoti Kanādas Policijas koledžā, kur tiek veikti arī pētījumi šajā jomā. Apmācība notiek atbilstīgi ASV Aizsardzības departamenta poligrāfa skolai. Apmācībai regulāri tiek uzņemti kandidāti, kuri atbilst šādiem kritērijiem:⁶⁶

- a) persona strādā policijas dienestā tādā nodaļā, kas nodarbina vismaz 100 policijas darbiniekus;
- b) policijas nodaļa, kas nosūta kandidātu, devusi piekrišanu, ka pēc kursu pabeigšanas viņš tiks nodarbināts kā pilnas slodzes poligrāfa eksperts;

⁶⁶ Ja kandidāts neatbilst kādam no šiem kritērijiem, piemēram, persona no ārvalsts, Kanādas Policijas koledža var tomēr izskatīt iespēju pieņemt šo kandidātu kursa apgūšanai

- c) šajā policijas nodaļā ir visa nepieciešamā aparatūra, lai šis kandidāts varētu veikt pārbaudes ar poligrāfu, vai arī ir policijas nodaļas piekrišana iegādāties šo aparatūru, pirms kandidāts pabeigs attiecīgo kursu;⁶⁷
- d) kandidātam ir vismaz piecu gadu izmeklēšanas pieredze;
- e) kandidātam ir tāds izglītības līmenis, kas ļauj iestāties akreditētā universitātē;
- f) kandidātu intervē kāds Kanādas Policijas koledžas darbinieks, novērtējot, vai attiecībā uz viņu ir nepieciešamās īpašības, lai kļūtu par poligrāfa ekspertu;
- g) tā kā visi kursa materiāli un instrukcijas ir angļiski, kandidātam tā brīvi jāpārvalda (mutisks un rakstisks eksāmens).

Apmācības pamatkurss gatavo vienlaikus līdz 15 studentiem un ilgst trīspadsmit nedēļas, kas ietver gan teorētisko, gan praktisko daļu. Katra apmācības kursa laikā ik gadus kopš 1979. gada tiek veikts pētījums, kurā apmēram 120 brīvprātīgos pārbauda ar poligrāfu, saistībā ar izdomātu noziegumu scenārijiem. Šādos apstākļos, kad faktiskie apstākļi ir zināma, rezultātu precizitāte ir no 95% līdz 98% (neskaitot 15% gadījumu, kuros nevar būt izdarīts secinājums). Pēc akadēmiskās daļas seko praktiski treniņi divas nedēļas, kuru laikā studenti policijas iecirknī pasniedzēju vadībā veic poligrāfa pārbaudes reālās krimināllietās. Pēc praktisku treniņu sekmīgas pabeigšanas students atgriežas savā policijas nodaļā un apmācības kursu pabeidz internatūrā. Internatūrā pirmo piecu poligrāfa pārbaudžu rezultātus un jebkurus piecus rezultātus no turpmākām 25 pārbaudēm jānosūta uz Kanādas policijas koledžu kvalitātes kontrolei. Pēc internatūras sekmīgas pabeigšanas students iegūst attiecīgu sertifikātu par tiesībām veikt pārbaudes ar poligrāfu.

1.2.3. Poligrāfa lietošana Japānā

Japānā kopš XX gs. divdesmitajiem gadiem netika pārtraukti pētījumi šajā jomā (par vēsturisko attīstību sk. 1.2. nodaļā). Mūsdienās Japāna, iespējams, ieņem trešo vietu pasaulē poligrāfa pārbaudžu veikšanas skaita ziņā.

Pēc otrā pasaules kara sākotnēji Japānas policija lietoja *psihogalvanometrus*, kurus izgatavoja firma *Yokokawa Denki Corporation* kopš 1947. gada, taču vēlāk populāri kļuva ASV daudzkanālu poligrāfa modeļi. Kaut arī Japānā gadsimta sākumā bija veikti patstāvīgi pētījumi šajā jomā, tomēr pēc otrā pasaules kara, līdzīgi kā citās valstīs, arī Japānā pirmos praktizējošos poligrāfa ekspertus apmācīja ASV armijas speciālisti, jau līdz 1951. gadam.⁶⁸

⁶⁷ Var piebilst – kopš apmācības kursos kandidāti tiek sagatavoti darbam tikai ar datorizētu poligrāfu (ražotāji var būt firmas *Stoelting*, *Axciton* vai *Lafayette*), policijas nodaļai pieprasa iegādāties datorizētu poligrāfu

⁶⁸ Yamamura T., Miyata Y. Development of the polygraph technique in Japan for detection of deception // *Forensic Science International*, 1990, Febr., Vol.44, No. 2.-3., p.p. 257.-271.

Kopš 1956. gada policija aktīvi sāka lietot poligrāfu noziegumu izmeklēšanā. Kvalificētu ekspertu sagatavošana atbilstīgi noteiktiem metodiskiem standartiem un standarta aparatūras lietošana izveidojusi Japānā pārlicību par šīs metodes lietderību tiesībsargājošo iestāžu darbā.

Pirmo reizi poligrāfa lietošana Japānā pieminēta *Ph. D. T. Imamura (Takehiko Imamura)* publikācijā 1953. gadā, kur aplūkota krimināllietā veikta poligrāfa pārbaude par slepkavību aizdomās turētai personai, kaut arī šī persona centās pierādīt, ka ir kurls. Ievērojot pārbaudāmā paziņojumu, poligrāfa pārbaude tika veikta, neprasot viņa verbālas atbildes uz jautājumiem. Diagnostikai tika izdarīts elpošanas ritma ieraksts ar pneumogrāfu. Pārbaudes rezultātā tika konstatēts šīs personas liecības melīgums, kas palīdzēja atklāt šo slepkavību.

Piecdesmitajos gados tika veiktas tikai praktiskas aizdomās turēto poligrāfa pārbaudes policijas iestādēs, bet nenotika zinātniski pētījumi šajā jomā. Neraugoties uz plašo atzinību, poligrāfa lietošanas metodikas attīstības progress Japānā bijis diezgan lēns. Neraugoties uz plašu interesi par šo metodi un tās atzišanu tiesību aizsardzības iestādēs, akadēmiskas intereses trūkuma dēļ vairāku desmitu gadu laikā šajā jomā bijuši tikai daži Japānas psihofiziologu pētījumi. Turklāt, šie pētījumi maz pievērsa vērību cilvēku uzvedības un psihisko procesu izzināšanai, līdz ar ko tie bija vienpusīgi.

Poligrāfa pielietošanas metodikas attīstības mēģinājumi galvenokārt tika veikti *Japānas Zinātniskās Izmeklēšanas Nacionālajā institūtā* un patreizējā *Japānas Policijas Zinātnes Nacionālajā institūtā* (PZNI). Visnopietnāko pētījumu attiecībā uz poligrāfa pārbaudes metodiskajiem aspektiem veica T.Imamura, kurš faktiski bija Japānā pirmais poligrāfa eksperts, apmācīts *Tālo Austrumu Krimināllaboratorijā* 1951. gadā. Vēlāk viņš strādāja kā PZNI Psiholoģijas nodaļas direktors un šobrīd ir psiholoģijas profesors Tokijas Universitātē.

Pēc dažu gadu eksperimentāliem pētījumiem attiecībā uz *psihogalvanometrijas metodes* lietošanu personas maldināšanas noteikšanai, 1953. gada jūlijā Policijas Nacionālās Aģentūras (PNA) Policijas Zinātnes Nacionālajā institūtā Tokijā tika atvērta ekspertu apmācības skola un jau 1956. gada aprīlī to pabeidza trīspadsmit pirmie poligrāfa eksperti. Šis institūts, saskaņā ar ASV speciālistu viedokli, veicis vairāk zinātnisko pētījumu šajā jomā, nekā jebkura cita laboratorija pasaulē.

Japānā poligrāfa pārbaūžu tālāka un auglīgāka attīstība bija saistīta ar PNA veiktiem četriem regulējumiem. Pirmkārt, PNA 1957. gada aprīlī paziņoja, ka tikai kvalificēti eksperti veic poligrāfa vai psihogalvanometrijas pārbaudes ar adekvātu procedūru un aparatūru. Nākošajā gadā PNA veicināja poligrāfa aktīvu lietošanu izmeklēšanā. 1970. gada oktobrī tika publicētas poligrāfa pārbaudes veikšanas vadlīnijas, un tā rezultātā 1971. gada jūnijā

poligrāfa pārbaudes aizdomās turēto maldināšanas noteikšanai Policijas Nacionālās aģentūras Kriminālbiroja vadītāja uzraudzībā tika noteiktas normatīvajā reglamentācijā. Ar šiem regulējumiem poligrāfa lietošana tika pilnībā atzīta kā atbilstīga kriminālprocesa normu nosacījumiem.

Kopš 1956. gada poligrāfa pārbaudes Japānā tiek veiktas tikai krimināllietās stingrā tiesību aizsardzības iestāžu vadības administratīvā kontrolē. Kaut arī neviens normatīvais akts to neaizliedz, tās netiek veiktas civillietās vai pieņemot personas darbā, lai noteiktu darba kandidātu piemērotību noteiktam amatam.

Galvenais iemesls, kāpēc tās netiek veiktas darba tiesību jomā, ir Japānas sabiedrības kultūras tradīcijas, kurā raksturīgas ļoti uzticīgas, tikpat kā ģimenes attiecības starp darba devējiem un darbiniekiem, darbinieki noslēdz līgumu par darbu pie viena darba devēja uz visu mūžu. Ja darba devēji praktizētu poligrāfa pārbaudes, lai noteiktu darbinieku piemērotību noteiktiem amatiem, tas radītu nevēlamu neuzticības gaisotni.

Japānā poligrāfa pārbaudes plaši pielieto izmeklēšanas sākotnējā stadijā, tajā skaitā lai novērstu nevainīgas personas pakļaušanu izmeklēšanai un lai noteiktu, vai aizdomās turētajam ir specifiskas zināšanas par noziegumu. Vispārēja tendence ir tāda, ka poligrāfa pārbaudes rezultātus izmanto tikai policijas izmeklēšanas vadītāji un prokuratūras izmeklēšanas iestādes, lai noteiktu izmeklēšanas un apsūdzības virzienus konkrētās lietās. Kopumā apt. 90% no visām poligrāfa pārbaudēm veic policija, un tikai apt. 10% – armijas izmeklēšanas dienesti, dzelzceļa transporta, pasta dienesti u.c.

Kopš 1959. gada Japānā poligrāfa pārbaudes rezultātus izmanto kā pierādījumus zemāko instanču tiesā.

1964. gadā PNA Detektīvu Birojs oficiāli paziņoja par kļūdainu poligrāfa pārbaudes slēdzienu – persona, kas bija nožņaugusi četrgadīgu zēnu un prasījusi izpirkšanas maksu no viņa vecākiem, poligrāfa pārbaudē tika nepareizi atzīta par patiesīgu. Šis gadījums pilnībā tika noskaidrots tikai 1966. gadā. Kaut arī tas nemainīja kopējo nostāju pret poligrāfa pārbaudes rezultātu pierādījumu nozīmi, tomēr kopš šī gadījuma poligrāfa pārbaudes vairs netika uztvertas kā vieglas, un pret ekspertu kvalifikāciju un darba kvalitāti tiek izvirzītas ļoti augstas prasības. 1964. gadā kļūdaino pārbaudi bija veicis nepietiekami kvalificēts eksperts, kurš pietiekami neizprata tās metodiku.

Kopš 1968. gadā Japānas Augstākās tiesa izdarīja vēsturisku lēmumu par poligrāfa pārbaudžu pieļaujamību, vairs nav problēmu tās veikt izmeklēšanā un to rezultātus izmantot kā pierādījumus. Kopš septiņdesmito gadu sākuma arī Augstākā tiesa, pēc tiesneša ieskata, poligrāfa pārbaudes rezultātus izskata kā pierādījumu.

Faktiski poligrāfa pārbaudes Japānā pamatā veic tikai lai iegūtu pierādījumus krimināllietās.

Lielākai daļai no pierādījumiem tiesā nepieciešams zinātnisks pamats, lai eksperts liecinot tiesā varētu demonstrēt tā racionāli pārbaudāmo vērtību. Tas pats attiecas arī uz poligrāfa pārbaūžu rezultātiem. Bez tam, tiesas pieprasa, lai būtu skaidra ekspertīzes gaita un lai tās slēdzienu var pārbaudīt atkārtoti.

Pareizi veiktas poligrāfa pārbaudes precizitāte noteikta apm. 90%, kas tiek uzskatīta par pietiekami augstu, lai rezultātus izmantotu kā pierādījumu tiesā.

Poligrāfa pārbaudes rezultātu izmantošanai ar pierādījumu nozīmi ir pieci pamatnosacījumi:

- a) standarta aparatūras lietošana;
- b) racionālas metodikas lietošana pārbaudē;
- c) poligrāfa pārbaudi veic kvalificēts eksperts;
- d) pārbaudāmajai personai ir piemērots fiziskais un garīgais stāvoklis;
- e) rezultāti tiek uzskatāmi dokumentēti.

Poligrāfa pārbaudes Japānā netiek veiktas, lai pārbaudītu vecākus cilvēkus, nepilngadīgos, narkomānus, smagi slimus cilvēkus, cilvēkus ar akcentuētu aizdomīgumu un trauksmes stāvokli, psihiski slimus cilvēkus, personas alkohola reibuma stāvoklī.

Saskaņā ar PNA datiem, pēdējos trīsdesmit gados ik gadu Japānā tiek veiktas vairāk nekā 5000 poligrāfa pārbaudes. Gandrīz 40% no tām bija apstiprinošs slēdziens attiecībā uz personas maldināšanu, no kuriem lielākā daļa pēc tam arī tika notiesāti, bet 55% bija noliedzošu slēdziens, un šīs personas arī tika attaisnotas (5% slēdzienu bija nenoteikti).

Poligrāfa pārbaudes izmeklēšanā tiek veiktas arī Japānas Militārajos spēkos un Pasta servisa ministrijā, bet tikai attiecībā uz noziegumiem, kuros tiek turēts aizdomās kāda no šī dienesta amatpersonām. Tomēr šie dienesti nelabprāt lieto poligrāfu, jo šajos dienestos ir maz sagatavotu ekspertu, turklāt pret to negatīvi attiecās viņu profesionālās biedrības. Saskaņā ar šo dienestu ziņām, ik gadus katrā no šiem dienestiem tiek veiktas līdz 500 poligrāfa pārbaudēm.

Japānā poligrāfa ekspertus sagatavo PZNI *Tieslietu zinātņu nacionālajā akadēmijā* trīs pamatposmos. Personas ar universitātes izglītību, kas ir augstāka par bakalaura grādu psiholoģijā vai psihofizioloģijā, tiek nodarbinātas vietējās ekspertīžu laboratorijās katrā policijas iecirknī. Pirmais sagatavošanas posms ir praktisko un teorētisko daļu ietverošs sešu nedēļu kurss PZNI *Tieslietu Zinātņu Nacionālajā akadēmijā*. Apmācības programma ietver poligrāfa lietošanas praksi un lekcijas par metodiskajiem aspektiem, psihofizioloģiju, psiholoģiju un izmeklēšanas juridiskajiem aspektiem. Pēc tam vienu gadu vai vairāk

jānostrādā pārbaudes laiks. Pēc praktiskas pieredzes iegūšanas, kā otrs posms, apmācāmajiem jāapmeklē seminārs, kurā aplūko padziļinātus metodiskos aspektu maldināšanas diagnosticēšanas jomā. Kā pēdējais posms, apmācāmajiem vismaz pusgadu jāpiedalās pētījumā universitātes laboratorijā par melu psihofizioloģiskas diagnosticēšanas zinātnisko pamatu un praktisko pielietojumu.

Japānā mūsdienās ir apt. 100 kvalificēti poligrāfa eksperti, no kuriem puse strādā tikai kā šās nozares eksperti, bet pārējie bez tam veic vēl arī cita veida ekspertīzes. Līdzīgi kā citās valstīs, arī Japānā tiek veicināta sadarbība kriminālprocesā starp Japānas tiesību aizsardzības iestādēm un patstāvīgi praktizējošiem poligrāfa ekspertiem.

Normatīvā regulējuma šajā jomā Japānā ir pamatā līdzīga ASV normatīvajai regulējumam.

1.2.4. Poligrāfa lietošana Izraēlā

Pārbaudes ar poligrāfu Izraēlas policijā sāka veikt 1959. gadā, kad tās uzsāka ASV apmācītie V. Kohens (*Victor Cohen*), kurš ieguva poligrāfa eksperta kvalifikāciju poligrāfa eksperta Džona Reida koledžā ASV Čikāgā 1959. gadā, un A. Hadars (*Ari Hadar*).

Sākotnēji aptuveni divdesmit gadus šīs pārbaudes tika veiktas galvenokārt tikai pretizlūkošanā un izmeklēšanā policijā un militārajā policijā. Izraēlā policijā strādājošajiem poligrāfa ekspertiem atļauta privātprakse. 1977. gadā pensionēti policijas un valdības iestāžu poligrāfa eksperti nodibināja privātus poligrāfa institūtus un kopš tā laika privātajā sektorā poligrāfa lietošana pat pārsniedz tā lietošanu valsts institūcijās. Mūsdienās poligrāfu Izraēlā plaši lieto gan noziegumu izmeklēšanā, gan privātajā jomā.

Izraēlas Nacionālās policijas Identifikācijas un Tieslietu zinātņu cetra Uzvedības izziņāšanas nodaļā (*Behaviour Section, Division of Identification & Forensic Science, National Police H. Q.*), kur veic pētījumus, saistītus ar informācijas iegūšanu no cilvēkiem, iekļauta atsevišķa Poligrāfa laboratorija.⁶⁹ Šī Uzvedības izziņāšanas nodaļa darbojas trīs galvenajās jomās:

- a) pārbaudes ar poligrāfu;
- b) liecinieku atmiņas stimulēšana, tajā skaitā pielietojot hipnozi un psihotropās vielas;
- c) aizdomās turamo kompozicionālo portretu izveidošana.

Visā valstī policijas reģionālajās poligrāfa laboratorijās strādā nedaudz vairāk par desmit poligrāfa ekspertiem, kuri ir ērti pieejami reģionālajām policijas nodaļām. Papildus

⁶⁹ Elaad E., Kleiner M. The Police use of Polygraph Examination in Israel // *Policija I Sigurnost* («Police and Security»), Zagreb, Poland, 1992, Vol.1, p.p.418.-425.

vēl ir centrālā kontroles vienība un pētnieciskā vienība, kas ir iesaistīta plaša mēroga pētnieciskajā programmā.

Izmeklēšanā poligrāfa pārbaudes tiek veiktas atbilstīgi Izraēlas Nacionālās policijas pārvaldes vajadzībām un aptver visu veidu krimināllietas un dienesta izmeklēšanas (disciplinārās un kriminālās).

Izraēlas Bruņoto spēku Militārajā policijā poligrāfa pārbaudes izmeklēšanā (tajā skaitā gan disciplinārlietās, gan krimināllietās) veido apt. 11% no kopējā pārbaūžu skaita valstī.

Tāpat kā citās valstīs, arī Izraēlā poligrāfa pārbaudes ir brīvprātīgas.

Izraēlas Augstākā tiesa pirmo reizi attieksmi pret poligrāfa pārbaudes rezultātiem krimināllietās formulēja 1970. gadā. Tad Augstākā tiesa izskatīja lietu, kurā tika iesniegta apelācija par to, ka atteikšanās no poligrāfa pārbaudes, kuru bija ierosinājusi pirmās instances tiesa, bija noskaņojusi tiesu pret apsūdzēto. Augstākā tiesa apmierināja šo apelāciju, norādot, ka atteikšanos no poligrāfa pārbaudes var izsaukt ne tikai bailes, ka var atklāties informācija par maldinošām liecībām, bet arī bažas, ka šīs pārbaudes rezultāti var kļūdaini norādīt uz it kā maldināšanu, kaut arī tā īstenībā nemaz nav. Tāpat arī piekrišana poligrāfa pārbaudei nav uzskatāma par patiesīguma pierādījumu. Bet melojoša persona var nebaidīties no viņam negatīva rezultāta, domājot ka poligrāfa pārbaude nav pietiekami precīza, lai to konstatētu. Šajā Augstākās tiesas nolēmumā bija teikts, ka sakarā ar to, ka normatīvā reglamentācija neparedz obligātu poligrāfa pārbaudi, atteikšanās no tās nedrīkst noskaņot tiesu negatīvi un atteikšanās fakts pats par sevi nav pieņemams kā pierādījums.

Pirmstiesas izmeklēšanas laikā poligrāfa pārbaudes rezultāti ir pieņemami, lai, piemēram, saņemtu aresta sankciju. Tas balstās uz precedentu, kad Augstākā tiesa atteicās atbrīvot apsūdzēto pret drošības naudu, balstoties uz poligrāfa pārbaudes rezultātiem. Augstākā tiesa tad noteica, ka poligrāfa pārbaudes rezultātus var pieņemt kriminālprocesā, kaut arī tas neskar pierādījumu nozīmi. Augstākā tiesa norādīja: «Ja policijas izmeklēšanā tiek izdarīta poligrāfa pārbaude, lai noskaidrotu, vai izmeklēšana virzās pareizā virzienā, pārbaudes rezultāti, attiecībā uz aresta pagarināšanu līdz izmeklēšanas beigām, ir vērā ņemami. Tomēr šādai ievērošanai jābūt līdzsvarotai. Ja rezultāti norāda, ka aizdomās turamais melo, tiesa var pagarināt aresta termiņu, ja rezultāti norāda uz patiesumu, tiesa noslieksies arestēto atbrīvot.»⁷⁰ Izmeklēšanas laikā, izlemjot par aresta sankciju, tiesa var izskatīt poligrāfa pārbaudes rezultātus, lai izlemtu par aresta pagarināšanu vai atbrīvošanu.

⁷⁰ Sk.: Gershon Ben-Shakhar, MayaBar-Hillel, Mordechai Kremnitzer. Trial by Polygraph : Reconsidering the Use of the Guilty Knowledge Technique in Court // Law and Human Behavior, Vol. 26., No.5, October, 2002. – <http://ratio.huji.ac.il/dp/Maya288.pdf>

Tomēr, ārpus juridisku lēmumu pieņemšanas izmeklēšanas gaitā, Izraēlā poligrāfa pārbaudes rezultāti kā pierādījumi krimināllietās tiesā nav pieņemami, un pat atteikšanās vai piekrišana šai pārbaudei nevar būt pieminēta tiesā.

Izraēlā ir vairāki precedenti par poligrāfa pārbaudes rezultātu lietošanu civillietās, kad tos iesniedza un izskatīja kā nosacītu (netiešu) pierādījumu. Šādos gadījumos tiesas spriedums lielā mērā faktiski tiek balstīts uz poligrāfa pārbaudes rezultātiem.

Kaut arī pārbaūžu rezultātus nevar izmantot kā pierādījumus kriminālprocesā, poligrāfs Izraēlā tiek atzīts par efektīvu izmeklēšanas līdzekli.

Pirmkārt, poligrāfa pārbaudes ir noderīgas, lai policija varētu efektīvāk izmantot savus cilvēkresursus. Ar poligrāfa pārbaudi noskaidrojot patiesīgas personas, kuras pretējā gadījumā tiktu turētas aizdomās, policija nešķiež velti laiku un spēkus viņu pratināšanai un pārbaudei, līdz ar to poligrāfa pārbaudes palīdz koncentrēt pūles vainīgā meklēšanai.

Otrkārt, policija var lietot poligrāfu pirms izmeklēšanas uzsākšanas, lai pārbaudītu iesnieguma patiesumu – poligrāfa pārbaudes var palīdzēt noskaidrot, vai vispār ir izdarīts noziegums vai nē. Ja ir noziegums, policijai jāturpina izmeklēšana. Šāds jautājums izmeklētājiem jārisina gadījumos, kad ir aizdomas par nozieguma inscinējumu.

Treškārt, daudzās lietās izmeklēšana nonāk strupceļā, un poligrāfa pārbaude var to palīdzēt atrisināt. Tas ir sevišķi noderīgi lietās, kurās ir divas pretrunīgas versijas, piemēram, seksuālo noziegumu lietās, kur nav daudz pierādījumu, izņemot cietušās personas un aizdomās turētā liecības, vai lietās par nepareizu policijas rīcību.

Izraēlas policija atzīst, ka poligrāfa lietošana bieži ļauj iegūt būtisku papildus informāciju, ko var izmantot izmeklēšanā. Piemēram, pirms pārbaudes veiktajā iztaujā cenšoties labāk izskaidrot savu versiju, aizdomās turamais var netīši sniegt informāciju, kas agrāk nebija zināma un kuru viņš nebūtu izstāstījis pratināšanā.

Kaut arī poligrāfa pārbaudes mērķis ir noteikt, vai persona ir patiesīga savos apgalvojumos, ir gadījumi, kad pārbaudāmais atzīstas tieši pirms pārbaudes vai arī tūlīt pēc tam, kad viņam paziņots par rezultātu, kas parādījis melīgas atbildes. Piemēram, 1990. un 1991. gadu laika posmā tieši pirms poligrāfa pārbaudes tika saņemta atzīšanās divdesmit vienā gadījumā. Vēl 120 gadījumos pārbaudāmais tika atzīts par nepatiesīgu un atzinās tūlīt pēc attiecīga pārbaudes rezultāta paziņošanas.

Izraēlā augsti tiek novērtēta arī poligrāfa pārbaūžu sociālā un preventīvā nozīme. No nevainīgo pārbaudāmo viedokļa, poligrāfa pārbaude bieži ir gandrīz vienīgā iespēja viņiem pierādīt savu nevainīgumu un atbrīvoties no tālākām pratināšanām. Izraēlas policijas pārstāvji uzsver – pat pieņemot, ka poligrāfa pārbaude ir precīza tikai apt. 80% gadījumu attiecībā uz nevainīgu pārbaudāmo (par poligrāfa pārbaudes precizitāti sk. 1.7. nodaļā), arī

tādā gadījumā tām ir ievērojama sociālā vērtība – astoņi no katriem desmit nevainīgiem aizdomās turamajiem pēc poligrāfa pārbaudes tiek atbrīvoti no tālākām pratināšanām (izņemot gadījumus, kad uz viņu saistību ar noziegumu norāda citi pierādījumi). Kas notiek ar pārējiem divdesmit procentiem? Nekas briesmīgs – viņi iziet to procedūru, ko pretējā gadījumā izietu visi aizdomās turamie. Ja viņi netiek atbrīvoti no aizdomām, turpinās nopratināšanas un policija cenšas iegūt arī citus pierādījumus par lietas apstākļiem. Poligrāfa pārbaudes ne vien palīdz policijas darbā, bet nevainīgam aizdomās turamajam tas bieži ir vienīgais veids kā pierādīt savu nevainīgumu.⁷¹

Jānorāda, ka vairāki autoritatīvi šās joma speciālisti iesaka Izraēlā pieļaut tiesā arī kriminālprocesā izmantot kā pierādījumu poligrāfa pārbaudes rezultātus, ja pārbaude veikta ar GKT jeb «slēpto zināšanu testa» metodiku.⁷²

Izraēlā atzīst, ka poligrāfa lietošana ir sarežģīta un diezgan viegli iespējams arī kļūdīties, tāpēc tiek uzturēti stingri poligrāfa ekspertu sagatavošanas standarti. Kandidātiem, kas izvēlēti darbam ar poligrāfu policijā, jāatbilst šādiem minimāliem standartiem:

- a) jābūt Izraēlas pilsonim;
- b) labi jāpārvalda ivrits un viena svešvaloda (pamatā – arābu vai krievu), lai varētu šajās valodās veikt pārbaudi;
- c) vismaz 25 gadu vecumā;
- d) bez iepriekšējas sodāmības;
- e) veiksmīgi pabeigts trīs gadu obligātais militārais dienests;
- f) bakalaura grāds, vēlams psiholoģijā vai tai tuvā jomā;
- g) nav nekādu citu *fona* problēmu (saistībā ar ģimeni u.tml.), ko apstiprina speciāli testi;
- h) labs raksturs un saskarsmes spējas, ko nosaka pārrunās;
- i) sekmīgi jābeidz Izraēlas policijas poligrāfa skola;

Poligrāfa ekspertus sagatavo Izraēlas policijas poligrāfa skolā, kur tiek sagatavots viens kurss reizi divos gados. Katrā kursā uzņem maksimums sešus apmācāmos. Pamatapmācības kurss ilgst desmit mēnešus un ir ilgākais apmācības kurss Izraēlas policijā. Tas sastāv no teorētiskā un praktiskā posma. Teorētisko posmu veido 500 stundas, kas ietver teorētiskās studijas un apmācību klasē visdažādākajos priekšmetos, tajā skaitā, psiholoģija, fizioloģija, farmakoloģija, jurisprudences, ētika, poligrāfa tehniskie aspekti, zinātniskā pētniecība, poligrāfa pārbaudes precizitāte, poligrāfa darbība, pirms un pēc pārbaudes

⁷¹ Lielāko daļu informācijas par Izraēlas policijas praksi poligrāfa lietošanā un tās viedokli par šo jomu autors apzināja komandējuma laikā Izraēlas policijā 1998. gadā

⁷² Sk.: Gershon Ben-Shakhar, MayaBar-Hillel, Mordechai Kremnitzer. Trial by Polygraph : Reconsidering the Use of the Guilty Knowledge Technique in Court // Law and Human Behavior, Vol. 26., No.5, October, 2002. – <http://ratio.huji.ac.il/dp/Maya288.pdf>

veicamās procedūras, pārbaudes jautājumu veidošana, iztaujāšanas metodes, iztauja, poligrammu izpēte un citi priekšmeti.

Teorētiskai apmācībai seko praktiskais posms, kas sastāv no 300 praktiskā darba stundām un 800 pārbaudes stundām. Šajā posmā brīvprātīgie tiek iesaistīti eksperimentālās pārbaudēs, kurās viņi tēlo *noziedzniekus*, kuri izdarījuši *noziegumus* pēc noteikta scenārija. Šīs eksperimentālās poligrāfa pārbaudes tiek filmētas ar videokameru un vēlāk šo ierakstu pasniedzēja vadībā kopīgi apspriež ar apmācāmajiem. Praktiskajā darbā apmācāmajiem jāpielieto dažādas pārbaudes metodes. Vēlāk – internatūras laikā katrs apmācāmais jau veic vismaz 50 īstas poligrāfa pārbaudes, kuras kontrolē internatūras vadītājs. Visi pasniedzēji ir pieredzējuši, kvalificēti Izraēlas policijas poligrāfa eksperti ar pedagoga pieredzi.

Izraēlas policijas Poligrāfa laboratorijā pastāvīgi tiek veikti arī daudzi zinātniski pētījumi, tajā skaitā – attiecībā uz poligrāfa pārbaudes precizitāti,⁷³ psihotropo vielu iespaidu uz poligrāfa pārbaudes rezultātiem,⁷⁴ pretdarbības iespējas poligrāfa pārbaudei,⁷⁵ pārbaudāmās personas motivācijas līmeni,⁷⁶ poligrāfa eksperta pieredzes ietekmi uz pārbaudes rezultātiem,⁷⁷ psiholoģiskiem stimulāciju paņēmieniem pārbaudes laikā,⁷⁸ jauniem fizioloģiskā sasprindzinājuma rādītājiem diagnosticēšanai⁷⁹ un arī vairākiem teorētiskiem jautājumiem.

Kā piemēru var minēt 1991. gadā Izraēlā veikto pētījumu par tajā gadā praktiskā darbā veiktajām poligrāfa pārbaudēm 1217 lietās. No tām 15% pārbažu rezultātu bija nenoteikti; atlikušajos gadījumos apt. 30% uzrādīja melus un apt. 70% - patiesīgumu. Proporcija ir līdzīga kā iepriekšējos gados. Astoņdesmit lietās (6,57%) bija panākta personas atzīšanās. No sešdesmit deviņiem aizdomās turamajiem vienpadsmit atzina savu vainu jau pirmspārbaudes iztaujas laikā. No pārējiem piecdesmit astoņiem aizdomās turamajiem piecdesmit trīs (91,4%) pārbaudes uzrādīja, ka viņi melo, trim (5,2%) uzrādīja nepārliciecināmus rezultātus un atlikušajiem diviem (3,4%) bija šķietami negatīvs rezultāts, jeb citiem vārdiem, pārbaude neuzrādīja melus un viņi atzinās vēlāk. 1991. gadā nebija gadījumu, kad poligrāfa pārbaude būtu uzrādījusi, ka aizdomās turamais melo, bet vēlāk atklājies kāds viņa nevainīguma pierādījums.

⁷³ Piemēram: Elaad, 1985; 1990; Elaad, Ginton & Jungman, 1992; Elaad & Schahar, 1985; Ginton, 1985; Ginton Daie, Elaad & Ben-Shakhar, 1982; Shterzer & Elaad, 1985.

⁷⁴ Piemēram: Elaad, Bonwitt, Eisenberg & Meyetes, 1982.

⁷⁵ Piemēram: Elaad & Ben-Shakhar, 1990.

⁷⁶ Piemēram: Elaad & Ben-Shakhar, 1989.

⁷⁷ Piemēram: Elaad & Kleiner, 1990.

⁷⁸ Piemēram: Elaad & Kleiner, 1986.

⁷⁹ Piemēram: Nachshon, Elaad & Amsel, 1985.

Tomēr tas nenozīmē, ka poligrāfa pārbaudes ir nodrošinātas pret kļūdainiem pozitīviem rezultātiem, kad šķiet, ka aizdomās turamais melo. Jāņem vērā, ka atgriezeniskā saikne – iespēja vēlāk lietā iegūt ticamu apstiprinājumu attiecībā uz pārbaudāmo vainīgumu vai nevainīgumu, diemžēl, ir nepietiekama (šāda saikne ir mazāk nekā 7% lietu), turklāt pat ticamības kritēriji nav pilnībā neapšaubāmi (var gadīties arī nepatiesas atzīšanās) un atzīšanās ir atkarīga arī no poligrāfa pārbaudes rezultātiem.

Izraēlā izstrādāts savs poligrāfa modelis, kā arī tiek veikts darbs bezkontakta poligrāfa modeļa izstrādei. Tam tiek gatavota arī atbilstīga normatīvā bāze.

Līdz nesenam laikam praksē visvairāk pielietotā metode Izraēlas policijā ir *tiešā testa* jeb kontroljautājumu testa metodika *Control Question Test (CQT)*.⁸⁰

CQT pielietošanas statistika Izraēlā 1991. gadā

Lietu kategorija	%	skaits
kopā	100	1670
slepkavības, to mēģinājumi	5,27	88
bruņotas laupīšanas	5,15	86
zādzības, zādzības ar iekļūšanu	38,74	647
krāpšana, viltošana un kukuļošana	5,81	97
seksuālie noziegumi	6,83	114
narkotiku noziegumi	0,07	11
dedzināšanas	7,25	121
policijas brutalitāte	7,25	121
citi	23,05	385

Tomēr Izraēlas policijā aizvien pieaug tendence pielietot *netiešo testu* jeb «slēpto zināšanu testa» metodiku *Guilty Knowledge Test (GKT)*, līdz ar CQT. No 1986. gada līdz 1991. gadam GKT katru gadu tika pielietota apt. 300 poligrāfa pārbaudēs; reizumis tā tika veikta pēc CQT.

1.2.5. Poligrāfa lietošana Krievijā

Raksturojot situāciju Krievijā, lietderīgi sākotnēji ieskicēt arī situāciju šajā jomā PSRS.⁸¹ Kopš XX gs. sākuma – pēc aptuveni trīsdesmit gadu pārtraukuma, PSRS pētījumi poligrāfa lietošanas jomā tika atsākti sešdesmito gadu sākumā, kad Vācijas Demokrātiskās Republikas (VDR) ārējais izlūkdiens bija cietis vairākas ievērojamas neveiksmes – tā labi sagatavotie aģenti bija atmaskoti citās valstīs veiktajās poligrāfa pārbaudēs. VDR par to informēja PSRS Valsts drošības komiteju (VDK) un šo gadījumu ietekmē PSRS specdienesti

⁸⁰ Elaad E. Detection of Guilty Knowledge in Real - Life Criminal Investigations // Journal of Applied Psychology, 1990, Vol.75, No.5, p.p.521.-529. – [Research report]

⁸¹ PSRS kā valsts nepastāv kopš 1991. gada, tās tiesību pārņēmēja ir Krievijas Federācija

un ideologi vairs nevarēja, kā līdz tam, klaji ignorēt rietumvalstu specdienestu efektīvo plašo praksi poligrāfa lietošanā.

Vienlaikus sešdesmitajos gados PSRS tika veikti pētījumi par iespēju izmantot psihofizioloģisku informāciju ne tikai medicīnā, bet arī aviācijā (tajā skaitā kosmonautikā), inženierpsiholoģijā un psiholingvistikā. Vadošo vietu pētījumos ieņēma PSRS Zinātņu akadēmijas Augstākās nervu darbības un fizioloģijas institūts un tās Biofizikas institūts.

Starp zinātniekiem, kuri šajā laikā veica pētījumus šajā jomā, var nosaukt profesoru, PSRS Zinātņu akadēmijas akadēmiķi neirofiziologu P. V. Simonovu, kurš pazīstams arī ar emociju informatīvās teorijas izveidi. Sešdesmito gadu beigās P. V. Simonova vadībā vienā no slēgta režīma zinātniskās pētniecības institūtiem V. M. Naumovs un A. A. Zaničeva veica fundamentālu pētījumu, kura galarezultātā 1970. gadā pirmo reizi PSRS tika aizstāvēta zinātņu kandidāta disertācija (A. A. Zaničeva) par «melu detekcijas» psihofizioloģiskās metodes dabaszinātnisko pamatu. Šajā pētījumā tika risināti arī virkne lietišķas dabas jautājumu.

V. A. Varlamovs (*Варламов Валерий Алексеевич*), kurš tajā laikā strādāja Krasnodaras apgabala psihiatriskajā slimnīcas elektrofizioloģijas laboratorijā, kopš 1962. gada sāka izstrādes un 1965. gadā izveidoja Krievijā pirmo poligrāfu (sākotnēji tam bija trīs reģistrācijas kanāli, vēlāk tika papildināti līdz pieciem).⁸² Tam pamudinājumu deva tajā laikā ļoti daudzu veikalu pārdevēju vēršanās psihiatriskajā slimnīcā ar mērķi iegūt izziņu par psihisku saslimšanu, lai izvairītos no kriminālvajāšanas sakarā ar veikalos piesavinātajām precēm. Iekšlietu ministrijas vajadzībām viņa poligrāfu aprobēja 1968. gadā, kad bioloģijas zinātņu doktors (vēlāk jau akadēmiķis) V. A. Varlamovs bija jau uzaicināts darbā Iekšlietu ministrijas Zinātniskās pētniecības institūtā.

Instrumenti psihofizioloģiskas informācijas iegūšanai tajā laikā neoficiāli tika lietoti atsevišķās Iekšlietu daļās noziegumu atklāšanā, turklāt ar labiem panākumiem. 1969. gada 12. jūnijā Maskavas Iekšlietu Pārvaldē notikušajā konferencē pat tika demonstrēts Maskavas Iekšlietu pārvaldes Operatīvi tehniskās daļas konstruētais bezkontakta aparāts. Šajā laikā arī vairāki juristi izteica atbalstu poligrāfa pielietošanai operatīvajā darbā un izmeklēšanā. Tajā skaitā jau 1967. gadā A. G. Ratinovs publikācijā norādīja uz lietderību bezkontakta aparatūru cilvēka organisma fizioloģisko procesu reģistrēšanai lietot operatīvi tehniskiem pasākumiem, bet septiņdesmito gadu vidū PSRS Tieslietu ministrijas Valsts zinātniski pētnieciskā institūta

⁸² Варламов В. академик, докт. биол. наук. Детектор лжи / Под ред. канд. юрид. наук, генерал-лейтенанта милиции, начальника ГУВД Краснодарского края А.Г.Сапрунова. Главное управление внутренних дел Краснодарского края. Для служебного пользования. – Краснодар: Советская Кубань, 1998. – 357 с.: ил.

darbinieki G. A. Zlobins un S. A. Jani publicēja rakstu,⁸³ kurā atzina kriminālprocesuālo, sociālpolitisko un tehnisko pamatotību lietot poligrāfu noziegumu izmeklēšanai.

Taču poligrāfa plaša lietošana PSRS nesākās, oficiāli tas tika noraidīts, turklāt to strikti nokritizēja lielākoties tie paši cilvēki, kas šo metodi kritizēja pirmskara laikā, galvenokārt ar ideoloģiskiem argumentiem,⁸⁴ līdzīgi kā tādas «buržuāziskās zinātnes» *pseidozinātniskās* metodes kā kibernetika un ģenētika (un viss pārējais kaitīgais, kas nāca no rietumvalstīm, piemēram, saksofona mūzika). Iekšlietu ministrijā un prokuratūras iestādēs veiktie pētījumi faktiski tika pārtraukti (V. A. Varlamovs tika atlaists no Iekšlietu ministrijas un viņu pat mēģināja tiesāt par šiem pētījumiem), bet pētījumi tika turpināti vienīgi VDK un Armijas Ģenerālštāba Galvenās izlūkošanas pārvaldes slēgta režīma zinātniski pētniecisko institūtu laboratorijās. Vēl septiņdesmito gadu otrajā pusē laikrakstos atsākās diskusija par šo tematu, tomēr tās rezultāts atkal bija noraidošs.

VDK un Armijas Ģenerālštāba Galvenajā izlūkošanas pārvaldē poligrāfs tika lietots arī praktiskā darbā, uzkrājot pieredzi un zināšanas par to, un vienlaikus turpinot arī ārvalstu pieredzes izvērtēšanu. Galarezultātā 1975. gadā ar VDK priekšsēdētāja J. V. Andropova pavēli tika izveidota speciāla VDK struktūrvienība poligrāfa pārbaudēm. Tās pirmie vadītāji bija tehnisko zinātņu kandidāts J. K. Azarovs un psihiatrs V. K. Noskovs. Tās darbība netika vēlāk pārtraukta. Tajā tika veiktas praktiskas poligrāfa pārbaudes, kā arī tika veikti pētījumi, kas apstiprināja poligrāfa pārbaūžu efektivitāti, tajā arī tika sagatavoti kvalificēti speciālisti, izstrādāti dažādi poligrāfu modeļi, tajā skaitā arī bezkontakta poligrāfa modeļi, kas pielāgoti arī aviācijas un kosmonautikas vajadzībām – pilotu psihofizioloģiskā stāvokļa diagnosticēšanai.⁸⁵ Bez tam, izlūkdienesti veica arī pētījumus par to, kā piemānīt poligrāfa pārbaudi, un arī praktiski trenēja savus izlūkošanas darbiniekus.

Pēc PSRS toreizējā iekšlietu ministra Ščelokova aiziešanas un vairāku partijas augstāko vadītāju nomainīšanās, 1979. gadā Iekšlietu ministrijā atkal pievērsās pētījumiem šajā jomā un V.A.Varlamovs atkal tika pieņemts darbā Iekšlietu ministrijas Zinātniskās pētniecības institūtā. 1986. gadā V. A. Varlamova vadībā tika izstrādāts Krievijā pirmais datorizētais poligrāfs.

Līdz ar pārmaiņām deviņdesmitajos gados Krievijas politiskajā sistēmā un privātsektora veidošanos tautsaimniecībā, arī Krievijā strauji pieauga sabiedrības interese par poligrāfa lietošanu. Polijas juridiskās prakses ietekmē Krievijā poligrāfu sāka lietot arī

⁸³ Злобин Г.А., Яни С.А. Проблема полиграфа // Проблемы совершенствования советского законодательства. Труды НИИСЗ, 1976, Вып. 6.

⁸⁴ Sk., piemēram: Строгович М.С., Пантелеев И.Ф. Укрепление социалистической законности в уголовном судопроизводстве // Советское государство и право, 1978, Но. 6.

⁸⁵ Par bezkontakta poligrāfa modeļiem Krievijā (līdzīgi kā citās valstīs) netiek publiskota plašāka informācija

Iekšlietu ministrijas struktūrās operatīvajā darbā. Pirmo reizi noziegumu izmeklēšanā poligrāfu lietoja 1990. gadā – garīdznieka Aleksandra Meņa slepkavības lietā.⁸⁶

1992. gada 30. jūlijā tika pieņemts pirmais normatīvais akts,⁸⁷ ar kuru poligrāfa pārbaūžu jomas attīstība tika uzdots Iekšlietu ministrijas *Specpasākumu birojam* (vēlāk nosaukts par *Operatīvi tehnisko pasākumu pārvaldi*). Sākumā poligrāfa pārbaudes bija pieļauts veikt tikai ar toreizējās Drošības ministrijas (uz tās pamata izveidots Federālais drošības dienests) augstākās vadības atļauju.

1993. gada martā arī Krievijas Ģenerālprokuratūra un Tieslietu ministrija oficiāli atzina poligrāfa lietošanas iespēju federālā līmeņa operatīvās darbības dienestos kā operatīvās darbības pasākumu: «aptauja ar poligrāfa pielietošanu», kurā «var būt pielietoti tehniskie līdzekļi, kas nekaitē cilvēku dzīvībai un veselībai, un apkārtējai videi, un kurā ir iesaistīti speciālisti, kuriem ir zinātniskas, tehniskas vai citādas speciālas zināšanas».⁸⁸

Patlaban Krievijā poligrāfa lietošanu Iekšlietu ministrijas struktūrās reglamentē 1994. gada 28. decembrī pieņemta, ar Krievijas Ģenerālprokuratūru un Augstāko tiesu saskaņota Iekšlietu ministrijas instrukcija «Par poligrāfa lietošanas kārtību pilsoņu aptaujas gaitā».⁸⁹

Saskaņā ar Tieslietu ministrijas viedokli, pārbaude ar poligrāfu neapdraud cilvēktiesības, tāpēc poligrāfa lietošanu valsts iestādēs reglamentē vienīgi iekšējās instrukcijas. Noziegumu kriminālprocesuālā izmeklēšanā poligrāfa lietošana tiesiski nav īpaši nostiprināta, taču nav arī noraidīta.

1992. gadā, balstoties uz VDK ilggadējo pieredzi, Iekšlietu ministrijā tika izveidota darba grupa S. Zerina vadībā, kas kopš 1994. gada praktiski lieto poligrāfu operatīvā darbā.

Kopš 1995. gada analogiska darba grupa strādā arī Krievijas Nodokļu policijā, kurā oficiāli poligrāfa pārbaudes tiek veiktas kopš 1996. gada. Šīs pārbaudes reglamentē atsevišķi normatīvie akti.⁹⁰

⁸⁶ Подшибякин А.С. проф., докт.юрид.наук., Фесенко А.В., проф., докт.техн.наук, Холодный Ю.И. канд.психол.наук. Полиграф на страже государственных интересов // Арсенал, 1999, июль, с. 34.-37.

⁸⁷ О правовом и нормативном обеспечении использования полиграфа в системе МВД РФ / Указание МВД, от 30.07.1992.

⁸⁸ Митричев В., Холодный Ю. Полиграф как средство получения ориентирующей криминалистической информации // Записки криминалистов, 1993, Вып. 1.

⁸⁹ Об утверждении Инструкции о порядке использования полиграфа при опросе граждан / Приказ МВД Российской Федерации № 437, Для служебного пользования, от 28.12.1994. – <http://www.eastpoint.ru/content.php?id=70>

⁹⁰ Инструкция о порядке проведения оперативно-розыскного мероприятия – опроса в виде специального психофизиологического исследования в федеральных органах налоговой полиции / Утвержденная Приказом Федеральной службы налоговой полиции Российской Федерации от 24 сентября 2002 г. № 426; зарегистрирована в Министерстве юстиции РФ 10 февраля 2003 г.; регистрационный № 4196.; опубликована в «Российской газете» 11 февраля; вступила в силу 21 февраля 2003 года. – <http://practica.saldo.ru/normdoc/fsnp/fsnp02/fsnp020924n426.htm> ;

1997. gadā Krievijas Federālais drošības dienests (FDD) pieņēma klasificētu normatīvo aktu «Instrukcija par kārtību, kādā federālajā drošības dienestā tiek veiktas aptaujas, pielietojot poligrāfu»,⁹¹ kas reglamentēja pārbaudes darbiniekiem, kuriem ir pielāgots valsts noslēpuma.

Pirmā, 1994. gadā pieņemtā FDD instrukcija aizliedza pārbaudīt ar poligrāfu personas, kuras jaunākas par 16 gadiem (izņemot smagu noziegumu lietas, kurās var būt pārbaudītas personas no 14 gadu vecuma).⁹² Savukārt saskaņā jau ar norādīto FDD 1997. gada analogisko instrukciju, pārbaudes parasti netiek veiktas personām, jaunākām par 18 gadiem. Citos aspektos šīs instrukcijas būtiski neatšķiras.

FDD instrukcija nosaka, ka poligrāfa pārbaudes veic republikāniskā un apgabala līmeņu Iekšlietu daļu operatīvi tehnisko nodaļu darbinieki, kuri ir speciāli apmācīti un pielāgoti darbam ar poligrāfu.

Nedrīkst pārbaudīt fiziski vai psihiski novārdzinātas personas, psihiski slimas personas un ar psihiskiem traucējumiem, personas, kurām saasinājusies sirds – asinsvadu sistēmas vai elpošanas sistēmas slimība, personas, kas regulāri lieto narkotikas vai stipri iedarbīgus medikamentus, alkohola vai narkotisko vielu reibumā atrodošas personas, sievietes grūtniecības otrajā pusē. Pirms pārbaudes nepieciešams iegūt medicīnas iestādes slēdzieni par norādīto traucējumu neesamību pārbaudāmajai personai, kā arī pārbaudāmās personas rakstisku piekrišanu pārbaudei.

Pēc pārbaudes iniciatora vai pārbaudāmās personas ierosinājuma ar pārbaudāmā rakstisku piekrišanu pārbaudes gaita var būt fiksēta ar video vai audioierakstu.

Poligrāfa pārbaudes laikā telpā drīkst atrasties pārbaudes iniciators, pārbaudāmā persona, poligrāfa speciālists un, ja nepieciešams – viņa asistents un tulks. Citu personu klātbūtne iespējama tikai ar pārbaudes iniciatora, speciālista un pārbaudāmās personas piekrišanu.

Pēc pārbaudes speciālists sastāda izziņu, kurā tiek norādīts pārbaudes pamats, mērķis, vieta, laiks, speciālista dati, uzdotie jautājumi, izmantotās metodes un rezultāti. Speciālists var izteikt arī papildus viedokli par to, vai pārbaudāmajai personai ir vai nav zināmi kaut

Инструкция об основах организации и формах осуществления в федеральных органах налоговой полиции работы по предупреждению преступлений и правонарушений / Утвержденная Приказом Федеральной службы налоговой полиции Российской Федерации от 09 декабря 2002 г. № 525; зарегистрирована в Министерстве юстиции Российской Федерации 29 января 2003 г. (регистрационный № 4159); опубликована в «Российской газете» 15 февраля; вступила в силу 25 февраля 2003 года.

⁹¹ Инструкция о порядке применения органами Федеральной службы безопасности опроса с использованием полиграфа / Инструкция Федеральной службы безопасности Российской Федерации, 1997 // Арсенал, 1999, июль, с.37.-39. – [Опубликована с незначительными сокращениями]

⁹² Федоренко В.Н. канд.биол.наук. История полиграфа в развитии // Специальная техника, 1998, Нр.3., с. 57.-59.

kādi lietas apstākļi. Pēc pārbaudes iniciatora lūguma izziņā var norādīt arī papildus informāciju, piemēram, pārbaudāmās personas uzvedības īpatnības.

Pārbaudē reģistrētās poligrammas, video vai audio ieraksti, kā arī pārbaudāmā rakstiska piekrišana kopā ar darba žurnālu tiek uzglabāta poligrāfa laboratorijas arhīvā vienu gadu. Pēc tam ar pārbaudes iniciatoru tiek saskaņota to turpmākas uzglabāšanas lietderība un termiņš. Poligrāfa pārbaudē sagatavotā izziņa ar atbilstošu slepenības pakāpi tiek uzglabāta saskaņā ar operatīvo lietvedību. Pārbaudes iniciators katrā gadījumā izlemj par pārbaudītās personas iepazīstināšanu ar pārbaudes rezultātiem.

Saskaņā ar minēto FDD instrukciju, «aptaujas ar poligrāfa lietošanu rezultātiem piemīt varbūtējs raksturs un tiem ir orientējoša nozīme» veiktajā operatīvajā darbā. Noziegumu izmeklēšanas gaitā veiktās poligrāfa pārbaudes rezultātā sastādītā izziņa var būt izmantota arī apsūdzētā nopratināšanā.⁹³

Var piebilst, ka poligrāfa pārbaūžu ieviešanu Krievijā sekmēja arī ASV, proti – Krievijas armijā deviņdesmito gadu beigās tiek veikti īpaši pasākumi to personu pārbaudei, kuri strādā ar kodolieročiem. Programmas valsts kodoldrošības paaugstināšanai «*Nanna – Lugara*» ietvaros ASV 1998. gada sākumā bez atlīdzības piešķīra Krievijas Aizsardzības ministrijas 12. Galvenajai pārvaldei vairākus datorizētus poligrāfus un apmācīja vairāk nekā desmit poligrāfa ekspertus.

Patlaban Krievijas Ārējā izlūkdienestā un Aizsardzības ministrijas Galvenajā izlūkošanas pārvaldē nodarbina savus poligrāfa speciālistus. Bruņotajos spēkos šo jomu reglamentē ar Aizsardzības ministrijas pavēli apstiprināta «Instrukcija par pārbaūžu ar poligrāfu veikšanas kārtību attiecībā uz militārpersonām un civilpersonām, noslēdzot kontraktus par militāro dienestu (darba līgumus) un nosakot pielaišanas noslēpumam».

Līdz ar to, šobrīd jau vismaz piecās valsts institūcijās Krievijā oficiāli strādā savi poligrāfa eksperti.

Var piebilst, ka jautājumu par poligrāfa lietošanu darbinieku atlasei valsts dienestā 1998. gadā izskatīja arī Prezidenta Administrācija un Krievijas Federācijas Valsts Dome.

Krievijas Federācijas Prezidents lobēja papildinājumu izdarīšanu likumā *Par valsts noslēpumu* un *Likumā par operatīvās meklēšanas darbību*, kas reglamentētu poligrāfa pārbaudes. Tomēr šādas izmaiņas netika izdarītas, tāpēc vēl aizvien šo jomu reglamentē tikai likumpakārtoti normatīvie akti.

Ar Krievijas Federācijas valdības lēmumu Nr. 270 pieņemtā «Federālā mērķprogramma cīņas ar noziedzību pastiprināšanai», kas stājās spēkā 1999. gada 10. martā,

⁹³ Гладышев В.М., Фесенко А.В., докт.техн.наук, проф., Холодный Ю.И. канд.психол.наук. Еще раз о «Детекторе лжи». Позиция Федерального центра ФСБ России по лицензированию и защите государственной тайны // Специальная техника, 1999, №1., с. 48.-49.

vienā no punktiem paredz pienākumu: «apgādāt operatīvi tehniskās un operatīvās struktūrvienības republikas, apgabalu līmenī iekšlietu, prokuratūras, nodokļu policijas un federālā drošības dienesta iestādēs ar speciāliem tehniskajiem līdzekļiem (poligrāfiem, stresa detektoriem) cilvēka psihofizoloģiskā stresa stāvokļa novērtēšanai». Šī programmas punkta izpilde uzdots Federālajam drošības dienestam.

Kopš 1992. gada Krievijā interesi par poligrāfu izrāda arī privātuzņēmēji, nolūkā aizsargāt savas biznesa intereses, banku noslēpumu un komercnoslēpumu. Nolūkā šo procesu tiesiski regulēt, Krievijas Tirdzniecības un rūpniecības palāta izstrādāja divus vispārīgus standartus: «Speciālistu poligrafologu sagatavošanas kārtība aptaujām ar poligrāfa lietošanu» un «Kārtība aptaujām ar poligrāfa lietošanu». Patlaban Krievijā privātuzņēmēji drīkst iegādāties un lietot poligrāfus tikai tad, ja viņi nodarbina speciālistu, kuram Federālā drošības dienesta (FDD) Licenzēšanas un valsts noslēpuma aizsardzības federālais centrs izdevis licenci darbam ar poligrāfu.⁹⁴

1995. gadā tika izveidota *Krievijas Poligrāfa asociācija*, kas veic pārbaudes, kā arī apmāca šādus speciālistus privātiem drošības dienestiem. 1996. gada sākumā Maskavā vien jau strādāja vismaz divdesmit poligrāfa eksperti, galvenokārt lietojot ASV ražotus poligrāfus (tomēr, kā minēja akadēmiķis V. A. Varlamovs, tikai trīs no viņiem var uzskatīt par pietiekami kvalificētiem).

Privātajā jomā Krievijā poligrāfa pārbaūžu veikšanu koordinē Tirdzniecības un rūpniecības palātas Uzņēmējdarbības drošības pārvalde. Tā izstrādājusi arī speciālu standartu privātā jomām veiktajām poligrāfa pārbaudēm,⁹⁵ balstoties uz nosacījumiem, kas aizgūti no FDD instrukcijas šajā jomā.

Tomēr, līdzīgi kā arī citās valstīs (izņemot ASV, kur vairākos štatos pastāv nosacījumi poligrāfa ekspertu licencēšanai), Krievijā nepastāv pietiekami stingra privātajā jomā strādājošo poligrāfa speciālistu licencēšana un kontrole un nav arī izstrādāta tiesiskā reglamentācija šādām poligrāfa pārbaudēm. Šā iemesla dēļ vairāki speciālisti Krievijā iesaka izstrādāt īpašu likumu šajā jomā.

Šobrīd Krievijā jau vairākas firmas pašas izgatavo poligrāfus (pirmie bija «Inex» un «Avex» poligrāfi, vēlāk «Дельта», «Эпос», kā arī Krasnodarā izstrādātie modeļi), tāpēc Krievijā tiek lietoti gan sava ražojuma, gan ASV ražoti poligrāfi. Autors komandējuma laikā iepazinās ar Krasnodaras Iekšlietu pārvaldē akadēmiķa V. A. Varalмова izstrādātajiem

⁹⁴ Полиграф в работе с персоналом // Частный сыск. Охрана. Безопасность., 1998, ноябрь-декабрь, с. 18.

⁹⁵ Порядок проведения опросов с использованием полиграфа / Стандарт Российского агентства экономической безопасности и управления рисками Торгово – промышленной палаты Российской Федерации. СТО РАЭБУР 51 – 02 – 99. Принят и введен в действие решением Совета директоров Российского агентства экономической безопасности и управления рисками от 25 марта 1999 г. Но. 4.

poligrāfa modeļiem, tajā skaitā «Барьер», «Крис» un «Риф», kuriem izstrādāta arī atsevišķa datu apstrādes programmatūra. Saskaņā ar izstrādātāju un arī tos novērtējušo ASV speciālistu viedokli, šie poligrāfa modeļi un programmatūra pēc vairākiem kritērijiem pārspēj analogisku ASV izgatavoto aparatūru un programmatūru. 2003. gadā starptautiskā konkursā poligrāfa modelis «Барьер-14» tika atzīts par labāko.

Var piebilst, ka Krasnodarā ar poligrāfu tiek veiktas pārbaudes visās terorisma lietās šajā apgabalā, kā arī daudzās lietās Čečenijā, un, saskaņā ar Krasnodaras speciālistu sniegto informāciju, tikpat kā visas šīs pārbaudes bijušas sekmīgas.

Speciālistu diskusijas par poligrāfa pārbaudes rezultātu tiesisko nozīmi Krievijā turpinās. 1995. gada beigās milicijas iestādēm tika izplatīts Krievijas Iekšlietu ministrijas akadēmijas zinātniski – analītisks pārskats «Poligrāfs: pieredze un attīstības perspektīvas», kurā šī metode novērtēta ļoti pozitīvi. Pēdējo gadu laikā izteikti negatīvu vērtējumu 1996. gadā poligrāfa lietošanai publikācijā izteicis vienīgi A. M. Larins,⁹⁶ kuru par to, savukārt, asi kritizēja profesors R. S. Belkins,⁹⁷ kurš ir atzīta autoritāte gan Krievijā, gan citās valstīs kriminālistikas zinātnē.

Kaut arī Krievijā poligrāfa pārbaudes rezultāti līdz šim vēl lielākoties netiek izmantoti kā pierādījumi tiesā, tomēr 1997. gadā Permā un 1998. gadā Maskavā poligrāfa pārbaudes rezultāti vairākas reizes tiesās tika izskatīti kā pierādījumi kopumā ar operatīvās darbības pasākumos iegūto informāciju. Speciālisti prognozē, ka nākotnē Krievijā sagaidāma poligrāfa pārbaudes rezultātu pierādījuma nozīmes atzīšana.

1.2.6. Poligrāfa lietošana Polijā

Polija bija pirmā valsts Austrumeiropā, kas ieviesa poligrāfa pārbaudes noziegumu izmeklēšanā. Kaut arī pirmais poligrāfs Polijā tika iegādāts 1936. gadā, kad tas arī tika pētīts Varšavas psihohigiēnas institūtā, rezultātus publicējot 1939. gadā, tomēr otrā pasaules kara dēļ darbs šajā jomā tika pārtraukts, un poligrāfa lietošana Polijā atsākās ap 1950. gadu, kad to iegādājās izlūkdienests savām vajadzībām. Sešdesmitajos gados izlūkdienesta monopols beidzās, kad Varšavas Universitātes Kriminālistikas katedras vadītājs, profesors P. Horošovskis (*Horoszowski*) nopirka ASV poligrāfu un, neraugoties uz speciālas

⁹⁶ Ларин А.М. Криминалистика и паракриминалистика. Научно – практ. и учеб. пособ. – Москва: БЕК, 1996. – 192 с.

⁹⁷ Белкин Р.С. проф. Проблема полиграфа / Курс криминалистики. Том третий. Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – Москва: Юрист, 1997. – с.32.-56.

sagatavotības trūkumu, 1963. gadā sāka veikt pārbaudes un dot slēdzienus krimināllietās prokuratūrai un tiesām. 1965. gadā viņš publicēja pirmo rakstu par to.⁹⁸

Polijā pirmo reizi poligrāfa pārbaudes rezultāti ieguva pierādījuma nozīmi krimināllietā 1963. gadā, kad profesora P. Horošovskis veica pārbaudi pēc Olštinas (*Olsztyn*) vojevodas viceprokurora ierosinājuma diviem vīriešiem, kurus turēja aizdomās par radnieka E. Pavļaka saduršanu strīda laikā. Šīs pārbaudes rezultātus apgabaltiesa atzina par pierādījumiem, notiesājot apsūdzētos ar 15 gadiem brīvības atņemšanu. Šī lieta izraisīja ilgas un dedzīgas debates par poligrāfa pārbaudes pieļaujamību Polijas kriminālajā justīcijā, kaut arī Augstākā tiesa savu attieksmi pret to tomēr neizteica. Drīz pēc tam tika veiktas vēl četras poligrāfa pārbaudes, tajā skaitā pēc apsūdzētās personas advokāta lūguma, kā arī vienā spiegošanas lietā.

Poligrāfa pārbažu ieviešanā Polijā laika posms no 1963. gada līdz 1967. gadam tiek saukts par pirmo posmu, ko raksturoja galvenokārt neziņa par jautājuma būtību.

Otrais posms sākās 1967. gadā, kad notika valsts līmeņa simpozījs, kurā izskatīja gan teorētiska, gan juridiska, gan metodiska, gan praktiska rakstura jautājumus, kā arī ārvalstu pieredzi u.c. Septiņdesmito gadu sākumā bija attīstījusies ļoti dzīva diskusija un arī praktiska poligrāfa lietošana. Polijas Militārās policijas štābā 1969. gadā tika izveidota psihofizioloģijas laboratorija. No 1969. gada līdz 1989. gadam militārās policijas poligrāfa speciālisti L. Višņevskis un M. Južjvaks pārbaudīja 4226 personas 943 lietās Polijas iekšējā karaspēkā (žandarmērijā).

Kopš tā laika militārie poligrāfa speciālisti Polijā pārbaudījuši vairāk nekā sešus tūkstošus cilvēku vairāk nekā 1200 krimināllietās gan militārajā, gan civilā jomā izdarīto noziedzīgo nodarījumu izmeklēšanā (galvenokārt prokuratūrai un policijai), tajā skaitā slepkavību, laupīšanu, zādzību, arī ieroču zādzību, izvarošanu, krāpšanu, dedzināšanu u.c. lietās.⁹⁹

XX gs. septiņdesmitajos gados Polijā tika veikti daudzi pētījumi par poligrāfa pārbaudi, tajā skaitā Krakovas, Toruņas, Vroclavas un Katovicas universitāšu kriminālistikas katedrās. Kopš XX gs. astoņdesmito gadu sākuma šo četru universitāšu studiju programmā iekļauts arī studiju kurss par poligrāfa lietošanu.

1977. gadā tika aizstāvēta Jana Vidacka (*Jan Widacki*) habilitācijas disertācija par poligrāfa pārbaudes diagnostisko vērtību. Profesors J. Vidackis (vēlākais Polijas Iekšlietu ministra vietnieks un vēstnieks Lietuvā) kopā ar profesoru Ježi Koniečni (*Jezi Konieczny*)

⁹⁸ Savā rakstā viņš ierosināja lietoto standarta poligrāfu nosaukt par «variogrāfu», kas tā arī nostiprinājās t.s. *Katovicas skolas* publikācijās un praksē, atšķirībā no t.s. *Toruņas – Ščitnas skolas*, kura lieto terminu «poligrāfs». Kā norāda Polijas speciālisti, atšķirību starp šiem terminiem nav, tie jāuztver kā sinonīmi.

⁹⁹ Гаерски Е. Применение полиграфа органами уголовного розыска в Польше // Материалы 3-ей научно – практической конференции ГУВД Краснодарского края, Краснодар, 1999. – с. 64.-70.

(vēlāko Iekšlietu ministru) 1977. gadā radīja vadošo poligrāfa centru Silēzijas Universitātes Kriminālistikas katedrā Katovicē, kur diezgan intensīvi tika veiktas praktiskas poligrāfa pārbaudes (piemēram, tikai trīs gadu laikā no 1977. gada rudens līdz 1980. gada pavasarim tur tika pārbaudītas 407 personas 44 lietās; bet desmit gados no 1969. gada līdz 1979. gadam – jau vairāk nekā 2000 cilvēku). Tāpat nozīmīgi pētījumi veikti arī Toruņas universitātes Kriminālistikas katedrā, kuras vadītājs profesors Marušs Kulickis, kurš ir arī vadošais pētnieks Ščitnas augstākajā policijas skolā, veic arī praktiskas poligrāfa pārbaudes. Vroclavas universitātē vairāk nekā divdesmit gadus pētījumus šajā jomā veic *Ph.D.* Rišards Javorskis.

Viena no slavenākajām lietām Polijā, kad poligrāfa pārbaudes rezultāti tika izmantoti kā pierādījumi, bija 1997. gadā, kad tika tiesāti bijušā premjerministra P. Jaroševiča un viņa sievas slepkavas.

Sākotnējā periodā Polijas policijas vadības attieksme pret poligrāfa lietošanu bija diezgan nelabvēlīga, tāpēc policija praktiski nepiedalījās poligrāfa laboratorijas organizēšanā. Tāpat diezgan rezervēta attieksme bija arī citām tiesībsargājošām iestādēm.

Polijas Augstākā tiesa iepriekš nekad nebija izteikusies noraidoši pret šādu pierādījumu izmantošanu. Tomēr pieaugošā krimināllietu skaita dēļ, kurās tika veikta poligrāfa pārbaude, Polijas Augstākajai tiesai nācās ieņemt noteiktu nostāju šajā jautājumā. 1976. gada 25. septembrī Augstākā tiesa krimināllietā pieņēma lēmumu 11-Kr-171/76, ka poligrāfa pārbaudes rezultāti var būt izmantoti pierādīšanā, tikai tie jāuzskata par «papildus» pierādījumu, nevis «neatkarīgu» pierādījumu. Tā kā Polijas normatīvajā reglamentācijā nav šādas klasifikācijas, tad tiesneši ar šo terminu domāja netiešus pierādījumus. Tādā veidā Polijas Augstākā tiesa pirmo reizi apstiprināja iespēju poligrāfa pārbaudes rezultātus izmantot kā pierādījumus. 1976. gadā Polijas Augstākā tiesa apelācijas instancē krimināllietā atzina tiesājamo par vainīgu, kā vienu no pierādījumiem spriedumā izmantojot arī poligrāfa pārbaudes rezultātus.

Vēlākos nolēmumos Augstākā tiesa vēl norādīja uz nepieciešamību poligrāfa pārbaudē iesaistīt arī ārstu; norādīja arī, ka eksperta atzinums ir vienīgā legālā šī veida pierādījumu fiksācijas forma; un noteica, ka poligrāfa pārbaude ir pieļaujama, bet nav obligāta, vienlaikus iesakot būt piesardzīgiem šādu pierādījumu izmantošanā.

1978. gadā veiktā aptaujā 195 praktizējošu juristu vidū noskaidrojās, ka tikai 4% (astoņiem cilvēkiem) bija kaut cik pilnīgas zināšanas par šo jomu. Neraugoties uz to, daudzi cilvēki sniedza skaidru nostāju par poligrāfa lietošanas iespēju izmeklēšanā. Atbalstītāju un pretinieku skaits izrādījās aptuveni vienāds gan kopumā no visiem aptaujātajiem, gan

tiesnešu un prokuroru vidū, kamēr policisti pārsvarā atbalstīja, bet advokāti galvenokārt noraidīja šo iespēju. Arī juridiskās zinātnes pārstāvju aprindās bija atšķirīga attieksme.¹⁰⁰

Nozīmīgu juridisko pamatu poligrāfa pārbaudes Polijā ieguva 1983. gada 14. jūlijā, kad tika pieņemts Iekšlietu ministrijas rīkojums «Par Iekšlietu ministriju un tās struktūrvienību kompetenci.» Saskaņā ar to, ja poligrāfs tika lietots operatīvās darbības procesā, tad to lietojušais speciālists ieguva konsultanta statusu. Ja poligrāfs tika lietots kriminālprocesā, tad pirms tam bija jāiegūst prokurora lēmums – par ekspertīzes noteikšanu, līdz ar ko šī pārbaude tika veikta kā ekspertīze.

Kaut arī Polijā šķietami bija atrisināti poligrāfa pielietošanas juridiskie un praktiskie aspekti, 1996. gadā, kad tika izstrādāts Kriminālprocesa kodeksa projekts, radās jaunas diskusijas. Polijas Kriminālprocesa kodeksa projekta 168. panta (4) daļas 2. apakšpunktā tika iekļauta norma, kas aizliedz lietot jebkādus «ķīmiskus vai tehniskus līdzekļus, kas ietekmē noprotināmās personas psiholoģisko stāvokli vai kuru mērķis ir novērot personas reakcijas saistībā ar noprotināšanu». Šādos apstākļos sniegtās liecības vai apgalvojumus jāizslēdz kā nepieņemamus.

Šādas metodes ar minēto papildinājumu bija aizliegtas arī eksperta veiktās pārbaudēs. Tomēr nule minētais aizliegums tika izslēgts no likumprojekta. Pretējā gadījumā būtu aizliegta arī apsūdzētā ārstēšana psihiatriskās novērošanas laikā, kā arī psiholoģiskie testi.

Tomēr apsvērumi, kas bija pamatā šiem grozījumiem likumā, palikuši nemainīgi. Speciālisti norāda, ka tos pamatā veido nezināšanas un aizspriedumu sajaukums: humānistiska pretestība mēģinājumiem ielauzties zemapziņā, bažas, ka uz nervoza aizdomās turamā pārbaudes rezultātiem nevar paļauties, kā arī Polijas sabiedrības negatīvā attieksme pret procedūru, kas kaut netieši saistīta ar policiju. Bez tam radās strīds par to, ka poligrāfa eksperti it kā ierobežo tiesas prerogatīvu brīvi novērtēt pierādījumus. Uz šī pamata tiesas un prokuratūra dažkārt noraidīja apsūdzētā lūgumu veikt viņa pārbaudi ar poligrāfu. Faktiski poligrāfa pārbaude tika «fetišizēta».

1997. gada 6. jūnijā Polijas parlaments pieņēma jauno Kriminālprocesa kodeksu, kas stājās spēkā 1998. gada 1. janvārī. Tā 171. panta (4) daļas 2. apakšpunkta norma pārņemta no šī normatīvā akta projekta 168. panta (4) daļas 2. apakšpunkta formulējuma, un nosaka, ka nav pieļaujama tehnisko līdzekļu lietošana, kuri iespaido noprotināmās personas psiholoģiskos procesus vai kuru mērķis ir novērot šādas personas zemapziņas reakcijas saistībā ar noprotināšanu. Bet 171. panta (6) daļā noteikts: «Liecība vai apgalvojumi, kas

¹⁰⁰ Widacki J., Horvath F. An Experimental Investigation of the Relative Validity and Utility of the Polygraph Technique and Three Other Common Methods of Criminal Identification // Forensic Science, Vol.23 J., 1978, p.p. 596-601. – [Research Report]

sniegti apstākļos, kuri izslēdz iespēju sniegt brīvus apgalvojumus, vai kuri iegūti pretrunā ar (4) daļā noteikto aizliegumu, nevar būt par pierādījumu.»

Vairāki speciālisti Polijā apgalvo, ka šis aizliegums neattiecas uz poligrāfa pārbaudi, jo poligrāfs neregistrē zemapziņas reakcijas, un neizslēdz pārbaudāmajai personai iespēju izteikt brīvus apgalvojumus. Turklāt 171. pants acīmredzami attiecas tikai uz nopratināšanu, bet nevis uz ekspertīzi.

Šos strīdus atrisināja vēl viens Polijas Augstākās tiesas 1998. gada 21. decembrī pieņemtais nolēmums IY-KO-101/98, kurā noteikts, ka poligrāfa ekspertīzes rezultāti var būt izmantoti kā pierādījumi, tajā skaitā tiesājamā vainas pierādīšanā.

Par spīti kategoriskajiem (un ļoti emocionālajiem) atsevišķu pretinieku argumentiem, poligrāfa pārbaude ir atļauta Polijas kriminālprocesā, to veicot ekspertīzes formā (aizliegta ir poligrāfa lietošana nopratināšanas ietvaros), un diezgan daudzi prokurori krimināllietu izmeklēšanā iesaista poligrāfa ekspertus.

Arī liecinieki var būt pārbaudīti ar poligrāfu, taču, atšķirībā no aizdomās turamajiem, tikai brīvprātīgi. Aizdomās turētajiem un apsūdzētajiem kriminālprocess nedod tiesības atteikties no ekspertīzes veikšanas, kas attiecas arī uz poligrāfa ekspertīzi.

Speciālisti arī norāda arī, ka poligrāfa pārbaude var pamudināt aizdomās turamo atzīties, bez tam poligrāfa pārbaude var palīdzēt nevainīgiem aizdomās turamajiem. To parāda šāds piemērs. Kāds klaidonis tika arestēts uz aizdomu pamata par vairākām izvarošanām. Divas cietušās norādīja uz viņu atpazīšanā,¹⁰¹ taču poligrāfa pārbaudē tika noskaidrots viņa patiesīgums, pēc kā viņš tika atbrīvots. Vēlāk policija aizturēja īsto vainīgo šajā noziegumā.¹⁰²

Kopš XX gs. deviņdesmitajiem gadiem poligrāfu iekšējās dienesta pārbaudēs lieto arī Muitas pārvalde, Robežsardze, Militārā policija, Valsts aizsardzības birojs u.c. dienesti.

Polijā nav ierobežojumu poligrāfa lietošanai arī privātā jomā, un vairāki privātdetektīvu uzņēmumi arī piedāvā tādu pakalpojumu. Tomēr poligrāfa lietošana ārpus tiesībsargājošo iestāžu darba ir daudzu diskusiju objekts.

Civilprocesā tiesa var izsaukt ekspertu, ja nepieciešamas speciālas zināšanas (Civilprocesa kodeksa 278. pants). Turklāt, saskaņā ar 309. pantu tiesa nosaka veidu, kā iegūst t.s. «citu veidu» pierādījumus. Tomēr, cik zināms, līdz šim Polijā poligrāfs civilprocesā nav lietots.

Patlaban Polijā poligrāfa lietošana tiek pētīta galvenokārt universitātēs, no kurām vadošā ir Toruņas un Krakovas universitātes. Polijas žurnālā «Kriminālistikas problēmas»

¹⁰¹ Par poligrāfa pārbaudes ticamību un validitāti, kas pārsniedz atpazīšanas ticamību, sk. 1.7. nodaļā

¹⁰² Lewandowski E. Tests of control questions as basis for polygraph examination // Problemy Kryminalistyki, 1999, No.224., p.p.9.-18.

(*Problemy Kryminalistyki*) ilggadīgi regulāri tiek publicēti raksti par poligrāfa pārbaudes teorētiskiem, praktiskiem un juridiskiem aspektiem. Faktiski Polija ir viena no vadošajām valstīm Eiropā, kur notiek pētījumi kriminālistikā šajā jomā.

1994. gadā tika dibināta *Polijas poligrāfa ekspertu asociācija*, kura izveidojusi kontaktus arī ar *Amerikas poligrāfa asociāciju*.

Lai gan poligrāfa pārbaudes Polijā nav ieguvušas vispārēju atzinību juridiskās zinātnes pārstāvju vidū, tās lietošanai izmeklēšanā un pierādījumu ieguvē ir pietiekami daudz atbalstītāju gan zinātnieku, gan praktiķu vidū. Lai ar diskusijām par poligrāfa pārbaudes tiesisko nozīmi veicinātu šīs jomas attīstību, Polijā tiek organizēti zinātniski semināri un konferences, bet Krakovas Kriminālistikas pētījumu centrs par šiem jautājumiem vada daudzus kursus un seminārus prokuroriem un tiesnešiem.

1.2.7. Poligrāfa lietošana Apvienotajā Karalistē

Apvienotajā Karalistē¹⁰³ (AK), kaut arī ir diezgan plaša prakse poligrāfa lietošanā privātajā jomā un nav jebkādi normatīvie akti, kas aizliegtu poligrāfa pārbaudes, pagaidām vēl ir diezgan rezervēta sabiedrības un juristu attieksme pret to.

Pirmo reizi publiski viedokli par šo jautājumu izteica *Karaliskā komisija par kriminālprocesuālām problēmām* 1981. gadā. Izpētot ASV pieredzi, tā izdarīja secinājumu, ka «kaut arī poligrāfs var būt noderīgs izmeklēšanā, tomēr pārliecības trūkums par tā pierādījuma nozīmi runā pret tā ieviešanu tiesu praksē».

Tomēr neilgi pēc tam valsts oficiālā nostāja šajā jautājumā tika pakļauta nopietnam pārbaudījumam. Proti – 1981. gadā AK pretizlūkošanas dienests aizturēja Dž. Praitu (*Jeffrey Prime*), kurš bija viens no vadošajiem darbiniekiem *Valsts sakaru dienesta galvenajā mītnē* (AK specdienestā, kas nodarbojas ar radioizlūkošanu). Atklājās, ka šis cilvēks bija daudzus gadus devis vērtīgu izlūkinformāciju PSRS VDK. Turklāt Dž. Praitms varētu vēl ilgāk spiegot, jo par viņu nekad nebija bijušas aizdomas, un viņš tika atklāts tikai pēc tam, kad par šo spiegošanu policijā paziņoja viņa sieva. Šis skandāls atsaucās arī ASV, jo vienlaikus bija ievērojami apdraudēts arī ASV valsts noslēpums. Bet pirms tam ASV Nacionālās drošības aģentūra bija vairākkārt norādījusi AK uz nepieciešamību pastiprināt personāla atlases metodes valdības iestādēs, tajā skaitā ieviest poligrāfa pārbaudes.

Dž. Praitma lietas izmeklēšanas laikā AK Parlamenta drošības komiteja, izpētījusi ASV NDA un CIP pieredzi, 1983. gada maijā publiskoja slēdzienu, ka AK specdienestos jāievieš tādu pašu amatpersonu atlases sistēmu, kāda ir ASV, tajā skaitā arī poligrāfa

¹⁰³ Kopš 1801. gada valsts oficiālais nosaukums ir: Lielbritānijas un Ziemeļīrijas Apvienotā Karaliste

pārbaudes. Uzzinot par to, valsts amatpersonu arodbiedrības un sabiedriskās organizācijas, kuras kopumā apvienoja apt. 85'000 cilvēku, 1983. gadā noorganizēja masveida protesta kampaņas, tajā skaitā konferenci par poligrāfa lietošanu, kuras noslēgumā konferences dalībnieki vērsās pie valdības ar prasību neieviest poligrāfa pārbaudes AK valsts iestādēs. Šiem protestiem pievienojās arī vairāki vadošie darbinieki. Kritikai pievienojās arī *Britu Psihologu asociācija*.

Neraugoties uz protestiem, 1984. gada aprīlī premjere Margareta Tečere pieņēma lēmumu par poligrāfa lietošanu specdienestos, saskaņā ar kuru būtu jāpārbauda gandrīz 12'000 specdienestu darbiniekus. Šī rīkojuma izpildes nodrošināšanai vēl 1983. gada rudenī valdība bija nosūtījusi uz ASV astoņus pretizlūkošanas darbiniekus uz trīs mēnešu kursiem poligrāfa eksperta kvalifikācijas iegūšanai, un nopirka sešus poligrāfus. Saskaņā ar preses paziņojumiem, līdz 1984. gadam poligrāfa pārbaudes bija veiktas divdesmit vadošiem specdienestu darbiniekiem.

Lai mazinātu specdienestu darbinieku protestus, Parlamenta drošības komiteja ierosināja valdībai organizēt poligrāfa lietošanas atbalsta kampaņu, tajā skaitā tā ieviešanu privātā jomā. Tā ietekmē ASV firma *Polygraph Security Services* atvēra AK savu filiāli. Bez tam AK tika izveidota Nacionālā poligrāfa koledža ekspertu apmācībai.

Atbildot uz šīm darbībām, *Britu psihologu asociācija*,¹⁰⁴ kas tolaik apvienoja 12'500 psihologus, brīdināja visus savus biedrus, ka tiks vērstas disciplināras sankcijas pat līdz izslēgšanai no asociācijas visiem tiem, kuri piekritīs veikt poligrāfa pārbaudes, pamatojoties uz līguma ar valdību.

Galarezultātā, kā to konstatēja rakstā avīzē *Guardian* 1993. gadā, «personāla plašo protestu ietekmē valdības iniciatīva ieviest specdienestu darbinieku pārbaudes ar poligrāfu iestrēga saskaņošanas darbībās, kā rezultātā šī akcija tika atlikta uz nenoteiktu laiku».

Tomēr XXI gs. sākums jau iezīmējas ar neitrālas attieksmes veidošanos pret šo jomu. 2004. gada rudenī *Britu psihologu asociācija* (kura 1983. gadā bija pievienojusies sabiedrības protestiem pret poligrāfa lietošanu), šajā laikā apvienojoša apt. 40'000 biedru, savā ziņojumā¹⁰⁵ izteica jau mazāk kritisku viedokli par poligrāfa lietošanu tiesībsargājošo iestāžu darbā.

Šās asociācijas darba grupu, kas bija izveidota tieši tādēļ, lai daudzpusīgi novērtētu poligrāfa lietošanas problemātiku, izveidoja pieci profesori un viena zinātņu doktore. Novērtējums iekļāva poligrāfa lietošanu noziegumu izmeklēšanā, darba kandidātu un

¹⁰⁴ Sk.: <http://www.bps.org.uk>

¹⁰⁵ A review of the current scientific status and fields of application of Polygraph Deception Detection : Final report from the BPS Working Party / By The British Psychological Society, 6 October, 2004, 36 p. – <http://www.psychminded.co.uk/news/news2005/jan05/bpsreport.pdf>

darbinieku pārbaudēs, seksuālu noziedznieku probācijas jomā, cilvēktiesību jautājumus saistībā ar šīm pārbaudēm, to metodiskos aspektus, šādu pārbaudžu precizitāti, izskatot arī citu iepriekš veikto pētījumu galarezultātus, un pārbaudāmās personas pret darbības iespējas patiesīguma atklāšanai, kā arī citas metodes personas patiesīguma noteikšanai. Šī bija otrā *Britu psihologu asociācijas* speciālā darba grupa šajā jomā, kopš pirmo reizi tāda bija izveidota 1986. gadā.

Savā ziņojumā šī darba grupa izteica virkni secinājumus par novērtētajiem jautājumiem. Viens no tiem bija, ka šī darba grupa apstiprina *Britu psihologu asociācijas* 1986. gadā izteikto viedokli par nevēlamību lietot poligrāfu darbinieku un amatu kandidātu pārbaudēs. Tomēr darba grupa savos secinājumos atzīmēja arī pozitīvus aspektus poligrāfa lietošanai noziegumu izmeklēšanā un seksuālo noziedznieku (*sex offenders*) probācijas darbā. Attiecībā uz seksuāliem noziedzniekiem darba grupa pat pieminēja iespēju poligrāfa pārbaudes veikt drīzāk piespiedu kārtā, nevis brīvprātīgi.¹⁰⁶

Kā vienu no galvenajiem secinājumiem savā ziņojumā šī darba grupa uzsvēra lietderību veikt papildus pētījumus poligrāfa lietošanas jomā, jo virkne jautājumu vēl ir nepilnīgi pārbaudīti un diezgan neskaidri. Pietiekami plašu un daudzpusīgu zinātnisku pētījumu neesamība arī ir viens no būtiskākajiem šķēršļiem skaidras nostājas izveidošanai par poligrāfa lietošanu AK. Turklāt lielākā daļa pētījumu šajā jomā bijuši veikti samērā izolēti no dabaszinātņu pētījumu jomas, nepietiekami izmantojot citu zinātņu konceptuālās, teorētiskās un tehnoloģiskās iespējas. Pētījumu nepietiekamības iemesls ir arī AK valdības un policijas vadības neieinteresētība (AK Parlamentā nedz Apakšpalāta, nedz Lordu palāta nav jebkad izskatījusi šo jautājumu).

Ievērojot pastāvošās zināmas šaubas par poligrāfa pārbaudes precizitāti, darba grupa ieteica nepaļauties uz viedokli, ka poligrāfa pārbaudes var aizstāt citas izmeklēšanas metodes, proti – lietderīgi patiesības noskaidrošanai pielietot arī tradicionālās kriminālistiskās metodes, ne tikai pārbaudi ar poligrāfu.¹⁰⁷

Šajā pētījumā darba grupa novērtēja arī vairākas citas metodes personas maldināšanas atklāšanai, tajā skaitā:

- a) galvas smadzeņu darbības bioelektrisko potenciālu fiksēšana ar elektroencefalogrāfu;
- b) smadzeņu asinsapgādes ainas reģistrēšana ar pozitronu emisijas tomogrāfijas vai kodolmagnētiskās rezonanses tomogrāfijas metodi;
- c) cilvēka neverbālās komunikācijas un uzvedības novērtējums;
- d) runas vai rakstītā teksta analīze;

¹⁰⁶ Turpat: 21.lpp.

¹⁰⁷ Turpat: 29. - 30.lpp.

- e) *balss stresa analīze*;
- f) psiholoģiskie testi,
- g) vairāku šo metožu kombinācijas, tajā skaitā ar poligrāfa pārbaudi.

Pēdējā laikā īpatnēja prakse AK tiek veikta apdrošināšanas jomā. Kopš 2004. gada pavasara valsts piektais lielākais apdrošināšanas uzņēmums *Halifax General Insurance* veic klientu patiesīguma pārbaudes ar *balss stresa analizatoru*¹⁰⁸ gadījumos, kad persona ar telefona zvanu paziņo par apstākļiem, kas ļauj viņam saņemt apdrošināšanas atlīdzību. Šāda prakse devusi iespēju konstatēt, ka apt. 12% gadījumos šādi iesniegumi ir krāpnieciski (saskaņā ar AK *Apdrošināšanas uzņēmumu asociācijas* novērtējumu, kopumā apdrošināšanas krāpšanas AK rada zaudējumus 1,6 miljardu mārciņu apmērā). Klienti, kad viņi zvina, vienmēr tiek informēti, ka viņu balss tiek ierakstīta un analizēta, un viņi var arī atteikties no tādas procedūras veikšanas.

Bez minētā uzņēmuma Apvienotajā Karalistē ir vēl citi uzņēmumi, kas veic poligrāfa pārbaudes, tajā skaitā ar filiālēm arī Vācijā, Ķīnā un Taivānā.¹⁰⁹

Kopš 2004. gada sākuma arī AK tiesībsargājošo iestāžu vadība mudina izmeklēšanas darbiniekiem novērtēt poligrāfa lietošanas iespējas aizdomās turēto pārbaudēm. Jānorāda gan, ka galvenokārt uzmanība tiek pievērsta AK izstrādātajai bezkontakta metodei personas kustību un nevarbālās komunikācijas analizēšanai iztaujas laikā.

Saskaņā ar 2003. gada Kriminālās tiesvedības akta (*Criminal Justice Act 2003*) uzsākto reformu 2005. gada 13. janvārī tika pieņemts normatīvais akts (*Management of Offenders and Sentencing Bill*), ar kuru tika paredzēta par seksuāliem noziegumiem notiesāto personu elektroniska novērošana un poligrāfa pārbaudes probācijas programmu un seksa terapijas programmu ietvaros, līdzīgi ASV praksei. Pēdējos gados AK pieaug atzinīga attieksme pret poligrāfa lietošanu šajā jomā, jo konstatēts, ka poligrāfa pārbaudes vairāku apstākļu dēļ ievērojami sekmē seksuālo noziegumu prevenciju.¹¹⁰

Runājot par situāciju Apvienotajā Karalistē, var vēlreiz pieminēt 2005. gada 17. maijā Viņas Majestātes Karalienes Elizabetes II norādījumu jaunajam parlamenta sasaukumam veikt par seksuālajiem noziegumiem notiesāto personu pārbaudes ar poligrāfu probācijas programmu mērķiem.

Šī iniciatīva var ievērojami izmainīt sabiedrības nostāju AK, jo briti tradicionāli ar lielu cieņu attiecās pret karalisko ģimeni, kamēr attieksme pret premjeru (M. Tečere bija

¹⁰⁸ Par *balss stresa analizatoru* lietošanas precizitāti sk. 1.8. nodaļā.

¹⁰⁹ Sk., piemēram: <http://forensic-centre.com/>
<http://www.polygraphs.co.uk/>

¹¹⁰ Sk.: http://www.forensic-centre.com/Sex_Offender_Polygraph.htm

premierministre) ir ļoti demokrātiska – pret to sabiedrība aktīvi vēršas ar demokrātiskiem līdzekļiem, ja uzskata, ka valdība aizskar tās demokrātiskās tiesības un brīvības.

1.2.8. Poligrāfa lietošana Dienvidāfrikas Republikā

Dienvidāfrikas Republikā (DĀR) poligrāfa eksperti strādā kopš 1978. gada. DĀR pārbaudes tiek veiktas gan policijā – noziegumu izmeklēšanās, gan, lielākoties, privāti – pārbaudot darbiniekus un darba kandidātus uzņēmumos. Noziegumu izmeklēšanā poligrāfa pārbaudes rezultāti var būt pamats, lai persona zaudētu aizdomās turētā statusu, ja šajā pārbaudē izdarīts secinājums, ka persona nemelo.

Poligrāfa pārbaūžu skaits privātajā jomā būtiski pieauga kopš deviņdesmito gadu sākuma, kas saistīts arī ar laiku, kad 1988. gadā ASV tika pieņemts likums par poligrāfa lietošanu privātajā jomā.

DĀR ir izveidota *Poligrāfa ekspertu asociācija*,¹¹¹ kuras apt. 40 biedri lielākoties ir arī *Amerika Poligrāfa asociācijā*, līdz ar ko šīs pārbaudes tiek veiktas tieši atbilstīgi ASV praksei (daļa ekspertu ir apmācīti ASV, daļa – uz vietas, taču arī ASV speciālistu vadībā). Nolūkā noteikt skaidrus standartus DĀR *Poligrāfa ekspertu asociācija* izstrādājusi savu *konstitūciju* (faktiski to var nosaukt par statūtiem).

DĀR poligrāfa pārbaudes rezultāti, saskaņā ar kriminālprocesa un civilprocesa normatīvajiem aktiem, var būt izmantoti kā pierādījumi tiesā kopā ar citiem pierādījumiem – likumos nav jebkādu ierobežojumu tam. Tomēr šādi precedenti ir maz.

Īpatnējs tiesas precedents (pat visas pasaules mērogā) bija Johannesburgā 1985. un 1986. gadā skatītā lieta¹¹² apsūdzībā pret poligrāfa pārbaudi veikušo G. Higinu (*Gerald William Higgins*) par *Ārstniecības likuma (Health Professions Act no. 56 of 1974)* pārkāpumu, ievērojot, ka šis likums reglamentē, ka noteiktus testus pieļauts veikt tikai kvalificētam psihologam. G. Higinss 1985. gada 30. septembrī bija pārbaudījis ar poligrāfu supermārketā *Makro* darbinieku sakarā ar R 540,- (DĀR naudas vienība: *rand*) zādzību no šā uzņēmuma seifa Germistonā (izdarot secinājumu, ka pārbaudītā persona nemelo).¹¹³

Tiesā tika iztaujāts arī DĀR *Personības izpētes nacionālā institūta* izpilddirektors un *Praktisko psihologu asociācijas* viceprezidents, profesors, Dr. G. Nelsons (*Gordon Kenneth Nelson*). G. Nelsons izteica šaubas par poligrāfa lietošanu, galvenokārt balstoties uz to, ka šī joma iekļaujas psiholoģijas nozarē un uzskatāma par psiholoģisku testēšanu, bet poligrāfa

¹¹¹ The Polygraph Association of South Africa. – <http://www.pasa.co.za/>

¹¹² State v. Gerald William Higgins and employers, 1985. Use of polygraph by employers mutual protection service / Held in the Johannesburg Regional Court, September 30, 1985, postponed; Award in the Johannesburg Magistrate's Court in 1987.

¹¹³ Sk.: <http://www.pasa.co.za/Historical.htm>

pārbaudi veikušais cilvēks, kaut arī ASV ir ieguvis poligrāfa eksperta sertifikātu, nav psihologu asociācijas biedrs un nav arī praktizējošs psihiatrs. G. Nelsons uzsvēra, ka šādas pārbaudes vajadzētu veikt psihologa kontrolē.

1985. gadā Johanenburgas reģionālajā tiesā (*Regional Court*) šī lieta tika atgriezta papildus izmeklēšanai un tika skatīta 1986. gada no septembra līdz 25. novembrim Johanenburgas Apgabaltiesā (*Magistrate's Court*). G. Higinza advokāts uzsvēra, ka poligrāfa pārbaudē netiek veikta cilvēka personības izpētīšana, tāpēc to nevar uzskatīt par psiholoģisko testēšanu.

Apgabaltiesa konstatēja, ka valstī nepastāv juridiski ierobežojumi lietot poligrāfu, kā arī nav bijuši oficiāli publicēti un nepastāv arī jebkādi formāli nosacījumi šādu pārbažu veikšanai, tāpēc G. Higinss nebija ar psihologu asociāciju jāsaskaņo atļauja veikt pārbaudes ar poligrāfu. Līdz ar to G. Higinss tika attaisnots.

Toreiz poligrāfa lietošana tika apspriesta arī DĀR presē. Savu viedokli par to izteica arī neiropsiholoģijas speciālists, Vitvatersrandas psiholoģijas universitātes profesors, *Ph. D.* T. Holdstoks, kurš atsaucoties arī uz ASV speciālistu publikācijām, norādīja, ka poligrāfa pārbaudes visu laiku attīstījušās kriminālistikas zinātnes jomā, tiek pielietotas tieši tiesībsargājošo iestāžu darbā un tāpēc nav jebkādi iemesli, lai ierobežotu tiesības tās veikt kriminālistikas speciālistiem. Psihologi veic testēšanas cilvēka personības izpētei, kam ir būtiski atšķirīga ievirze, nekā poligrāfa pārbaudes, turklāt lielākajai daļai psihologu, bez speciālas apmācības, nav zināšanas nedz par tiem fizioloģiskajiem procesiem, kas tiek pētīti poligrāfa pārbaudē, nedz arī par šo pārbažu metodiku, tāpēc tās nevar veikt cilvēki ar tikai standarta izglītību psiholoģijā. Poligrāfa pārbaude neiekļauj personības testēšanu, tāpēc poligrāfa eksperta darbība neielaužas psihologa kompetences jomā.

Cits tiesas precedents bija 1999. gada 21. oktobrī Durbanas Saimnieciskajā tiesā (*Industrial Court*) skatītā lieta, kur uzņēmumā *Gilbeys Distillers & Vintners, Ltd.* 1996. gada 17. augustā notikušās alkohola zādzības izmeklēšanas laikā veiktās poligrāfa pārbaudes rezultātiem tiesa atzina pierādījuma nozīmi, noraidot atlaistās personas (*Mandla Shinga*) prasību atjaunot viņu darbā un samaksāt kompensāciju par piespiedu kavējumu.¹¹⁴

Tomēr DĀR ir arī daži tiesas procedenti, kad poligrāfa pārbaudes rezultātu pierādījuma nozīme ir noraidīta.

Tā kā privātā jomā poligrāfa pārbaudes tiek veiktas, ievērojot darba tiesību normas, un ievērojot arī brīvprātības principu, tad lielākā daļa Dienvidāfrikas arodbiedrību atbalsta poligrāfa lietošanu darba vietās notikušo pārkāpumu izmeklēšanā, tajā skaitā atzīstot tā

¹¹⁴ M.Shinga v. Gilbeys Distillers and Vintners (PTY.), Limited / Case No. NHN11/2/10237, In The Industrial Court of South Africa. (Held in Durban, 21 October, 1999.) – http://www.pasa.co.za/shinga_vs_gilbeys.htm

preventīvo nozīmi. Tomēr ir arī vairākas arodbiedrības, kas to noraida. Ievērojot arodbiedrību atšķirīgās pozīcijas un normatīvās reglamentācijas neesamību, patlaban vēl nav vienota nostāja par to, vai poligrāfa pārbaudes rezultāti var būt izmantoti kā pierādījumi tiesā darba strīdu gadījumā. Vairāki jurisprudences speciālisti savās publikācijās ir atbalstījuši tādu iespēju.

Dienvidāfrikas Republikas *Poligrāfa ekspertu asociācija* lobē īpaša likuma pieņemšanu, kas noregulētu šo jomu.

1.2.9. Poligrāfa lietošana atsevišķās citās ārvalstīs

Austrālijā poligrāfu lieto galvenokārt privātā jomā dažāda rakstura lietās, kādas bieži risina privātdetektīvi, tajā skaitā zādzības, krāpšanas, apdrošināšanas krāpšanas, sadzīves vardarbības vai ģimenes locekļa neuzticības gadījumos, seksuālas uzmācības, dažādos maldināšanas gadījumos u.c. Austrālijā šīs pārbaudes veiktas arī slepkavību lietās, kukuļošanas, rūpnieciskās spiegošanas un daudzu miljonu krāpšanu gadījumos. Pie privāti praktizējošiem ekspertiem (*Australian Polygraph Services*)¹¹⁵ vēršas arī tiesībsargājošo iestāžu darbinieki. Austrālijas eksperti veikuši pārbaudes arī Jaunzēlandē un vairākās Āzijas valstīs.

Austrālijā ir viens normatīvais akts, kas reglamentē šo jomu – 1983. gadā pieņemtais *Jaundienvielsas Poligrāfa akts (New South Wales Lie Detectors Act)*.¹¹⁶ Šis likums aizliedz poligrāfa pārbaudes rezultātus izmantot kā pierādījumus Jaundienvielsas štata tiesās skatītajās krimināllietās. *Jaundienvielsas Poligrāfa akts* aizliedz pieprasīt jebkurai citai personai, lai tā piekrīt poligrāfa pārbaudei jebkadam aizliegtam mērķī. Par aizliegtiem mērķiem šajā likumā nosaukti:

- 1) Darbinieku atlasei un darbinieku novērtēšanai, lai izlemtu par viņu apmācību vai karjeras virzību, kā arī novērtētu viņu lojalitāti pret darba vietu u.c.;
- 2) Lēmuma pieņemšanai par apdrošināšanas līguma noslēgšanu;
- 3) Lēmuma pieņemšanai par apdrošināšanas atlīdzības izmaksāšanu;
- 4) Personas vainas noteikšanai par pārkāpumu, par kuru paredzēts naudas sodas vai brīvības atņemšana.

Izņemot *Jaundienvielsas Poligrāfa aktu*, Austrālijā nav neviens cits normatīvais akts, kas reglamentētu, tajā skaitā kas aizliegtu poligrāfa pārbaudes vai to rezultātu

¹¹⁵ Sk.: <http://www.polygraph.com.au/>

¹¹⁶ Lie Detectors Act 1983 / Australia New South Wales Law. Table of Acts No 62. Assented to 4.5.1983. Date of commencement, secs 1 and 2 excepted, 1.7.1983, sec 2 (2) and GG No 89 of 24.6.1983, p 2837. As at 10 January, 2000. – http://www.austlii.edu.au/au/legis/nsw/consol_act/lda1983144.txt

izmantošanu tiesās, līdz ar to citos Austrālijas štatos nav nekādi juridiski ierobežojumi šajā jomā. Poligrāfa pārbaudes rezultāti ir dažreiz skatīti Austrālijas tiesās, kaut gan tie parasti netiek izmantoti kā pierādījumi. Austrālijas Augstākā tiesa pagaidām nav izteikusi savu viedokli šajā jautājumā.

Austrālijā poligrāfa lietošana tiek uzskatīta par ļoti vērtīgu iespēju civillietās, īpaši neliela apjoma prasību gadījumos. Kā viens no iemesliem tam tiek minēts iespēja ietaupīt tiesvedībai nepieciešamo laiku. Tomēr Austrālijā, līdzīgi kā lielākajā daļā citās angļu – sakšu tiesību saimes (*Common Law*) valstīs, tradicionāli ekspertīzes rezultātus tiesā izmanto tikai tad, ja tam piekrīt abas puses. Bez tam, nereti tiek izvirzīta prasība, lai šīs pārbaudes veiktu speciālisti psihologi vai psihiatri.¹¹⁷

Austrijā poligrāfa lietošana reglamentēta faktiski tāpat, kā Vācijā (sk. turpmāk), līdz ar ko oficiāli poligrāfa lietošanas iespējas kriminālprocesā tiek noraidītas, atsaucoties uz normatīvo reglamentāciju, kas nepieļauj tādas apsūdzētā izpētes metodes, kuras ietekmē apziņas un gribas izpaušanas brīvību, turklāt pat tad, ja šī persona to pieprasa.

Un, gluži tāpat kā Vācijā, šī normatīvā reglamentācija, pirmkārt, attiecās tikai uz kriminālprocesu, otrkārt, attiecās tikai uz apsūdzētajiem, treškārt, neiekļauj nedz poligrāfa pārbaudes, nedz arī jebkādas citas poligrāfa pārbaudēm līdzīgas izpētes metodes (proti – šī norma tiek iztulkota neatbilstīgi tās faktiskajam saturam).

Taču, tāpat kā Vācijā, oficiālais viedoklis ir noraidošs, jo Austrija tiecas norobežoties no jebkā, kas var radīt asociācijas ar nacionālsociālistu režīma metodēm.

Tajā pašā laikā arī Austrijā ir atsevišķas publikācijas, kurās cenšas objektīvi, no to lietderības viedokļa izvērtēt šo un vēl citas kriminālistikai netradicionālas metodes, tajā skaitā elektroencefalogrāfijas, magnetoencefalogrāfijas, kodolmagnētiskās rezonanses tomogrāfijas un pozitronu emisijas tomogrāfijas metožu pielietošanas iespējas personas atbilžu patiesīguma noteikšanai, paredzot virkni pozitīvu faktoru šādu metožu ieviešanā noziegumu izmeklēšanā.¹¹⁸

Par to gan autors vēlas piebilst, ka šajā Austrijas publikācijā aizskartie temati nebūt nav jauni. Piemēram, par kodolmagnētiskās rezonanses tomogrāfijas un pozitronu emisijas tomogrāfijas metožu pielietošanas iespējām kriminālistikā jau ir veikti vairāki autoritatīvi pētījumi ārvalstīs, tāpēc šajā publikācijā izrādītā interese varētu būt radusies nepietiekamas

¹¹⁷ Clarke B. Trial By Ordeal? Polygraph Testing In Australia // E-Law. Murdoch University Electronic Journal of Law, Vol. 7, No. 1, March, 2000. – <http://www.murdoch.edu.au/elaw/issues/v7n1/clarke71.html>

¹¹⁸ Beweise im Gehirn. Gehirnforscher versuchen, Gehirnmessmethoden als "Lügendetektoren" einzusetzen. Ihre Erfolge sind noch sehr umstritten // Öffentliche Sicherheit, 9.10.2005., p. 36.-39.

informētības dēļ. Abas minētās metodes ir ļoti dārgas, tām tiek lietots komplicēts tehnoloģiskais risinājums, turklāt pēdējā no tām ir invazīva un tajā izmanto radioaktīvas vielas, tāpēc šo metožu pielietošana kriminālistikas jomā tiek apšaubīta.

Savukārt elektroencefalogrāfijas pielietošanas jomā jau ir veikti vairāki lietišķie pētījumi gan ASV, gan Krievijā, gan vēl dažās valstīs, un ASV jau ir izstrādāts pilnībā pabeigts tehnoloģiskais un metodiskais risinājums – Federālā izmeklēšanas biroja akadēmijas pētnieks *Ph.D. L. Farvels (Lawrence A. Farwell)*, kurš ir arī poligrāfa eksperts, izstrādājis un patentējis metodi *Brain Fingerprinting*,¹¹⁹ cilvēka galvas smadzeņu aktivitātes reģistrēšanai tajā laikā, kad šai personai uz ekrāna tiek demonstrēti noteiktas nozīmes attēli vai vārdi, nolūkā ar datorizētu analīzi diagnosticēt, vai personai ir noteiktas specifiskas zināšanas par izmeklējamā notikuma apstākļiem. Šī metode ir jau vairākkārt pierādījusi ļoti augstu efektivitāti izmeklēšanas darbā un tās rezultātā izdarītie secinājumi kopš 2002. gada vairākas reizes izmantoti arī kā pierādījumi ASV tiesās (2003. gadā Jovas pavalsts Augstākā tiesa arī atzina tā pierādījuma nozīmi).

Armēnijā poligrāfu lieto kopš 1999. gada vidus, kad Krievijā tika apmācīti pirmie speciālisti. Armēnijā arī poligrāfa pārbaudes sauc par aptaujām – atbilstīgi tam, kā tas reglamentēts Krievijā. Armēnijā poligrāfu lieto galvenokārt personāla pārbaudēm Nacionālās drošības ministrijā un tiesībsargājošās iestādēs, retāk noziegumu izmeklēšanā un Nacionālās drošības ministrijas struktūrvienībās arī operatīvās darbības mērķiem. Vienoti ar šo pārbaudi tiek veidots arī personas psiholoģiskais raksturojums. Armēnijā šajā jomā ir pieņemti analogiski normatīvie akti, kādi ir Krievijā. Armēnijā tiek veikti arī pētījumi šajā jomā.¹²⁰

Azerbaidžanā poligrāfus lieto pastāvīgā sadarbībā ar operatīvajiem darbiniekiem, galvenokārt teroristisko darbību atklāšanai un novēršanai, kā arī aģentūras pārbaudei.¹²¹ Tur pielieto Krievijas Krasnodaras apgabala Iekšlietu pārvaldē izstrādāto metodiku.

Baltkrievijā kopš 2001. gada decembra ieviesta poligrāfa lietošana operatīvajā darbā, analogiski Krievijas praksei. Arī 2001. gada 31. oktobrī pieņemtā *Iekšlietu ministrijas Instrukcija par poligrāfa lietošanu personu aptaujā*¹²² ir analogiska attiecīgajai Krievijas instrukcijai šajā jomā.

¹¹⁹ Sk.: <http://www.brainfingerprinting.com/>

¹²⁰ Апоян Р.Л., Григорян Г.Е., Минасян Е.Л. Опыт применения полиграфных тестирований в МНБ Республики Армения // Материалы 4-ой научно – практической конференции ГУВД Краснодарского края, Краснодар, 2000. – с. 10.-20.

¹²¹ Салимов К.Н., Алиев Б.А. Методика расследования террористических преступлений. – Баку: Qanun, 2003. – 534 с.

2002. gada 14. martā Iekšlietu pārvaldes struktūrā tika izveidota *Psiholoģiski tehniskā nodaļa*, kur strādā vairāki poligrāfa eksperti, kā arī tajā veido personu psiholoģiskos portretus un pēc aculiecinieku liecības sagatavo noskaidrojamo personu kompozicionālos portretus.

Beļģijā poligrāfu lieto kopš 2001. gada,¹²³ pārbaudot krimināllietās personas saskaņā ar miertiesnešu (*magistrate*) pieprasījumiem. Pārbaudes procedūru reglamentē Tieslietu ministrijas pieņemts normatīvais akts. Pārbaudes rezultāti var būt izmantoti policijā izmeklēšanas versiju pārbaudei.

Beļģijā strādājošie eksperti kvalifikāciju ieguvušiursos Kanādas Policijas koledžā (Otavā) un ir gan *Kanādas poligrāfa ekspertu asociācijas*, gan *Amerikas poligrāfa asociācijas* biedri. Laika periodā no 2001. līdz 2004. gadam Beļģijā veiktas apt. 770 poligrāfa pārbaudes krimināllietās.

Bulgārijā šī joma sāka attīstīties 1963. – 1964. gadā, kad Iekšlietu ministrijas Psiholoģijas institūtā tika veikti eksperimenti ar poligrāfu, iesaistot brīvprātīgos no iekšlietu iestāžu darbiniekiem.¹²⁴ 1968. – 1969. gadā šajos pētījumos uzsāka lietot jau modernāku poligrāfu (ASV firmas *Stoelting Co.* ražotu), kurā bez sensoriem elpošanas, asinsspiediena, pulsa un ādas galvaniskās reakcijas fiksēšanai bija vēl sensori muskuļu tremora un kustību fiksēšanai, kā arī *balss stresa analizators*.

Kopš 1995. gada Iekšlietu ministrijas Psiholoģijas institūtā izveidota laboratorija poligrāfa pārbaūžu veikšanai operatīvās darbības mērķiem («operatīvi – psiholoģiskās ekspertīzes»), lietojot jau datorizētu firmas *Lafayette Instruments Inc.* ražotu poligrāfu. Bulgārijā strādājošie eksperti mācījušies ASV.

¹²² Об утверждении инструкции о порядке проведения органами внутренних дел Республики Беларусь опроса граждан с использованием полиграфа / Постановление Министерстве внутренних дел Республики Беларусь от 31.10.2001. № 206. – Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь, 03.12.2001, № 111, рег. № 8/7468 от 14.11.2001.

¹²³ The use of the polygraph in Belgium / By Marc van de Plas. New Horizons for Psychology and Law : XVth European Conference on Psychology and Law / Preliminary programme and abstracts. By the European Association of Psychology and Law (EAPL) & Mykolas Romeris University. – Vilnius, Lithuania: Le Meridien Villon Resort & Convention Centre, June 29 to July 2, 2005. – 157 p. – <http://www.ltu.lt/~ecpl/download/Programme%20&%20Abstract%20Book%20June%205th.doc>

¹²⁴ Ганчевский Б. докт. психол. наук. Основные теоретические подходы при осуществлении полиграфных исследований институтом психологии – МВД Республики Болгарии // Теория и практика применения полиграфа в правоохранительной деятельности : Материалы 3^{ей} международной научно – практической конференции Главного управления внутренних дел Краснодарского края, 1999. – с. 71.-76.

Patlaban Bulgārijā poligrāfa pārbaudes tiek veiktas kompleksās psiholoģiskās ekspertīzes ietvaros, kurā bez tam tiek veikta vēl pārbaudāmās personas psiholoģiskā diagnostika («psiholoģiskā profila» veidošana), kā arī lietas apstākļu psiholoģiskā analīze.¹²⁵

Bulgārijā poligrāfa pārbaudes tiek veiktas vairāku ministriju darbiniekiem attiecībā uz korupciju un amata pienākumu veikšanu. Šīm pārbaudēm pamatojums ir attiecīgā ministra pieņemta pavēle, saskaņā ar kuru amatpersonu darba līgumā tiek iekļauts punkts par poligrāfa pārbaūžu veikšanu uz brīvprātības principa pamata.

Patlaban vēl Bulgārijā tiesas nav izmantojušas poligrāfa pārbaudes rezultātus pierādīšanā. Poligrāfs galvenokārt tiek lietots operatīvās darbības procesā un preventīviem mērķiem valsts institūciju amatpersonu pārbaudēm. Šajās jomā poligrāfa lietošanas nozīme Bulgārijā tiek augsti vērtēta un nereti uz šo pārbaūžu pamata tiek pieņemti svarīgi lēmumi gan operatīvajās lietās, gan arī attiecībā uz amatpersonu pieņemšanu amatā un atbrīvošanu. Tomēr ir arī vairāki gadījumi, kad kompleksās psiholoģiskās – poligrāfa ekspertīzes veiktas noziegumu izmeklēšanā, tajā skaitā slepkavību lietās.¹²⁶

Dānijā pārbaudes ar poligrāfu izmeklēšanā netiek veiktas un normatīvajā reglamentācijā nav paredzētas. Taču tiesas var izmantot poligrāfa pārbaudes rezultātus pierādīšanā, ja tā veikta citā valstī saskaņā ar tajā valstī spēkā esošo normatīvo reglamentāciju.¹²⁷

Dienvidkorejā poligrāfu lieto kopš piecdesmito gadu vidus. Mūsdienās to lieto diezgan plaši, taču tikai tiesībsargājošās iestādes (gan policija, gan prokurori) un militārie dienesti, privātā jomā poligrāfa lietošana netiek pieļauta. Policijas darbā šīs pārbaudes reglamentētas ar 1991. gadā Nacionālās policijas pārvaldes pieņemto normatīvo aktu *Instrukcija poligrāfa lietošanā*. Šī instrukcija nosaka personu loku, kas var būt pārbaudīti ar poligrāfu, un tās mērķus, brīvprātības principu, pārbaudēs iesaistīto personu tiesības, poligrāfa pārbaūžu kārtību u.tml. Šī instrukcija ir analogiska ASV atbilstīgiem resoru normatīvajiem aktiem. Dienvidkorejā policijas struktūrvienībās jābūt vismaz diviem poligrāfa ekspertiem un viņu novirzīšana uz citu dienesta vietu pieļauta tikai tad, ja viņiem ir nodrošināts aizvietotājs.

¹²⁵ Faktiski Bulgārijas (turpmāk sk. arī Ukrainas) pieeja ir tieši tāda pati, kāda kopš 2001. gada ir Latvijā

¹²⁶ Стойчев Н. докт. психол. наук. Использование «детектора лжи» в ходе расследования убийств // Материалы 3-ей научно – практической конференции ГУВД Краснодарского края, Краснодар, 1999. – с. 248.-253.

¹²⁷ Līdzīga situācija ir arī vairākās citās Rietumeiropas valstīs, kuras šeit nav atsevišķi raksturotas

Arī Dienvidkorejas pirmos ekspertus apmācīja ASV militārie speciālisti, kuri kopš piecdesmito gadu vidus atradās Dienvidkorejā. Mūsdienās Dienvidkorejā strādā vairāk nekā 120 poligrāfa ekspertu, kuri apvienojušies arī savā profesionālajā asociācijā.

Korejas Ģenerālprokuratūras (*Supreme Public Prosecutor's Office*) struktūrā esošajā ekspertīžu iestādē ir izveidota poligrāfa ekspertīžu laboratorija. Poligrāfa pārbaudes tiek veiktas atbilstīgi cita veida ekspertīžu nosacījumiem.¹²⁸

Horvātijā, kā bijušās Dienvidslāvijas sastāvdaļā, poligrāfa lietošana aizsākās 1959. gada aprīlī, kad Zagrebā Tiesu ekspertīžu institūtā tika nopirkts ASV poligrāfs.¹²⁹ Tā kā padomju režīma apstākļos oficiālais viedoklis par šo metodi bija strikti noraidošs, tad visi pētījumi un pārbaudes, kas tika veikti Zagrebā, līdz 1967. gadam bija slepenas pat priekš Horvātijas varas elites un par tām zināja tikai ierobežots skaits policijas darbinieku. Tomēr eksperimentu laiks nebija ilgs, un jau 1967. gadā to sāka lietot praktiski.

Nozīmīgs pavērsiens sabiedrības attiekmē bija 1969. gadā, kad ar poligrāfu palīdzību (veicot pārbaudi pēc tādiem gadījumiem paredzētas metodikas) tika atrasts liķis bezvēsts pazudušas personas meklēšanas lietā. Šis gadījums tika aprakstīts policijas žurnālā un laikrakstos, un pēc tā policijas vadībai pazuda šaubas par poligrāfa lietderību.

Poligrāfu pēc 1967. gada lietoja vairs ne tikai Zagrebas pilsētas policijas pārvaldē, bet jau visā kādreizējās Dienvidslāvijas teritorijā. Tomēr sākotnējā posmā šās jomas attīstību kavēja tas, ka poligrāfa ekspertiem ideoloģisko nostādņu dēļ tika liegtas iespējas mācīties ārvalstīs un piedaīties semināros, kā arī sākumā nebija pieejama speciālā literatūra. Pašā Horvātijā tajā laika periodā netika veikti zinātniski pētījumi un tika publicēti tikai atsevišķi raksti. Arī eksperti netika nodarbināti atbilstīgā pastāvīgā amatā, bet pamatā veica citus pienākumus policijā.

Vēlāk tomēr šī joma attīstījās, tajā skaitā tika apmācīti vairāki poligrāfa eksperti un lielākajās policijas iestādēs izveidotas atbilstīgas laboratorijas (patlaban šādas laboratorijas ir astoņu valsts apgabalu centrālajās policijas pārvaldēs). Tika arī nodibināti oficiāli un personiski starptautiski kontakti ar šās jomas profesionāļiem.

1967. gadā viens no poligrāfa ekspertiem *Zvonimir Roso* Zagrebas apgabaltiesā demonstrēja poligrāfa pārbaudes rezultātus slepkavības lietā. Tiesa atzina to pierādījuma nozīmi. Horvātijas Augstākajā tiesā, skatot šo lietu apelācijas instancē, noraidīja apelāciju un

¹²⁸ Young-Chul, Kim. The effective system of criminal investigation and prosecution in Korea / 120th International senior seminar. Visiting expert's papers, resource material series No. 60, 17 p. – http://www.unafei.or.jp/english/pdf/PDF_rms/no60/ch04.pdf

¹²⁹ Šuperina M., Bagič Ž. The Application of Polygraph in Police Inquests in the Republic of Croatia / Proceedings of the First World Conference on New Trends in Criminal Investigation and Evidence. Volume II. – Oxford: Intersentia, 2000. – p.p. 615.-631.

apstiprināja iepriekšējo spriedumu. Tas faktiski bija pirmais gadījums, kad Eiropas valstī Augstākā tiesa atzina poligrāfa pārbaudes rezultātu pierādījuma nozīmi.

Neraugoties uz to, vēlāk likumdevējs no kriminālprocesa izslēdza tādu iespēju. (Bijušā *sociālistiskā bloka* valstīs juridiskā prakse un normatīvā reglamentācija nedrīkstēja būt pretrunīga šī režīma ideoloģiskajām nostādnēm.)

Patlaban Horvātijā normatīvā reglamentācija, ar noteiktiem nosacījumiem, pieļauj poligrāfa pārbaudes. Tajā skaitā Horvātijas *Kriminālprocesa likuma* 177. panta (2) daļa paredz iespēju un pienākumu kriminālprocesā veikt nepieciešamos pasākumus kriminālprocesa mērķu īstenošanai. Kā norāda Horvātijas poligrāfa eksperti, tas faktiski var būt attiecināts un patlaban arī tiek attiecināts arī uz poligrāfa pārbaudēm, ievērojot ka normatīvā reglamentācij nekādi neaizliedz tās veikt. Savukārt, saskaņā ar nesen izdarītajiem papildinājumiem *Kriminālprocesa likuma* 88. – 90. pantos, poligrāfa ekspertam jābūt pabeigušam speciālu apmācību, pārbaudāmā juridiskajam pārstāvim jābūt dotai iespējai vai nu būt klāt pārbaudē vai arī to vērot ar videoieraksta starpniecību, un pārbaudāmais jāinformē par šīs pārbaudes brīvprātīgo raksturu un juridisko nozīmi.

Tomēr pamatā poligrāfa pārbaudes reglamentē Horvātijas Iekšlietu ministrijas normatīvais akts, kurā noteiktas policijas tiesības veikt poligrāfa pārbaudes, kā arī noteikti tās nosacījumi, iesaistīto personu tiesības un pienākumi, tehniskie un metodiskie standarti u.c. Tajā skaitā tā 46. – 47. panti nosaka, kādas personu kategorijas var būt pakļautas šai pārbaudei, piemēram, ar poligrāfu nevar pārbaudīt personas, kuras ir alkohola, narkotisko vai psihotropo vielu reibumā, kuras izjūt spēcīgas fiziskas sāpes, kurām ir nopietna sirds slimība, kurām izpaužas garīgas slimības vai psihisku noviržu pazīmes, personas afekta stāvoklī, personas, jaunākas par 16 gadiem, kā arī sievietes, kuras ir grūtniecības stāvoklī vai nesen dzemdējušas.

Kopš 1960. gada Horvātijā veiktas vairāk nekā 33'000 poligrāfa pārbaudes.

Igaunijas normatīvajos aktos poligrāfa lietošana nav reglamentēta. Šī metode praksē tiek pielietota, bet tiesa poligrāfa pārbaudes rezultātus kā pierādījumu neizmanto. Faktiski vienīgais praktizējošais speciālists šajā jomā ir Igaunijas Nacionālās Drošības akadēmijas Kriminālistikas katedras vadītājs, profesors, *Dr. psychol. J. Huiks (Jaan Huik)*. Bez viņa Igaunijā ir vēl vairāki speciālisti, kuri šajā jomā veikuši teorētiskus pētījumus, tajā skaitā Tartu universitātes profesors P. Pruks (*Peel Pruks*), kurš 1992. gadā aizstāvēja doktora

disertāciju tieši par poligrāfa lietošanas kriminālprocesuālajiem jautājumiem.¹³⁰ Tartu universitātē tika arī izstrādāts savs datorizēta poligrāfa modelis.

J. Huiks Igaunijā veic poligrāfa pārbaudes saskaņā ar prokuratūras vai policijas amatpersonu lēmumiem (piemēram, 2000. gadā policijai veica astoņas, bet 2001. gadā sešas poligrāfa pārbaudes), kā arī privātā jomā pēc uzņēmēju lūguma, sakarā ar uzņēmumos notikušiem likumpārkāpumiem, piemēram, materiālo vērtību pazušānu. Krimināllietās veiktas pārbaudes rezultāti tiek pievienoti lietas materiāliem un var būt arī izskatīti tiesā, nepieciešamības gadījumā nopratinot pārbaudes veicēju. Taču pieredze šajā jomā Igaunijā nav liela un speciālistu attieksme pret šo metodi ir lielākoties neskaidra.

Jautājumu par poligrāfa lietošanas atbilstību Igaunijas konstitūcijai un likumiem 2002. gadā skatīja Tiesību kanceleja (igauņ.: *Õiguskantsler* ; angl.: *Legal Chancellor*), kas Igaunijā veic arī *Ombuda* institūcijas funkcijas. Šī jautājuma izšķiršanai tā iztaujāja profesoru J. Huiku, kā arī apzināja Prokuratūras un Policijas (*Police Board*) viedokli. Policijas priekšnieks apstiprināja, ka dažkārt poligrāfa pārbaudes tiek veiktas policijas vajadzībām kā ekspertīzes. Ģenerālprokurors izteica viedokli, ka poligrāfa pārbaudes var būt veiktas pirmstiesas izmeklēšanas laikā vienīgi kā palīglīdzeklis. Savukārt Igaunijas Augstākās tiesas Krimināllietu palāta 2001. gada 18. oktobrī savā nolēmumā Nr. 3-1-1-87-01 atzina, ka poligrāfa pārbaudes rezultāti nav izmantojami kā pierādījumi tiesā. Galarezultātā arī Tiesību kanceleja atzina, ka poligrāfa lietošana Igaunijā kā izmeklēšanas līdzeklis nav paredzēts un tādas pārbaudes rezultāti nevar būt izmantoti kā pierādījumi kriminālprocesā. Poligrāfa pārbaudes var būt veiktas vienīgi pirmstiesas izmeklēšanā ar pārbaudāmās personas labprātīgu piekrišanu kā palīglīdzeklis informācijas ieguvei. Veicot pārbaudi, jānodrošina pārbaudāmo personu tiesību aizsardzība. Šo viedokli Tiesību kanceleja arī publiskoja Prokuratūrai un Valsts policijai.¹³¹

Indijā pirmo reizi poligrāfam pievērsa uzmanību saistībā ar M. Gandija (*Mahatma Ghandi*) slepkavības izmeklēšanu 1948. gadā. Tad Indija nosūtīja uz ASV vienu policijas virsnieku apgūt poligrāfa eksperta kvalifikāciju, kurš pēc tam šīs slepkavības lietā veica pārbaudes, lai sašaurinātu aizdomās turamo loku. Tomēr vēlāk pētījumi un prakse šajā jomā tika pārtraukta līdz septiņdesmitajiem gadiem. 1969. gadā ar Indijas valdības lēmumu Centrālā izmeklēšanas biroja centrālajā kriminālistikas laboratorijā tika izveidota poligrāfa pārbaudžu nodaļa, kura sāka veikt poligrāfa pārbaudes kopš 1973. gada.

¹³⁰ Прукс П. Уголовный процесс: Научная «детекция лжи». Инструментальная диагностика эмоциональной напряженности и возможности ее применения в уголовном процессе. Монография. – Тарту: Тартуский университет, 1992. - 199 с.

¹³¹ Sk.: <http://www.oiguskantsler.ee/files/failid/7PWbenglish.pdf>

Indijas normatīvā reglamentācija pieļauj poligrāfa pārbaūžu rezultātus izmantot kā pierādījumus tiesā, taču ar nosacījumu – ja šo pārbaudi veicis speciālists, kurš nestrādā policijā vai citā tiesībsargājošā iestādē. Tomēr ir bijuši praktiski gadījumi, kad tiesa Indijā izmantojusi kā pierādījumu poligrāfa pārbaudē izdarītos secinājumus arī tajos gadījumos, kad pārbaudi veicis policijā strādājošs speciālists.

Ievērojot tiesībsargājošo iestāžu darbinieku inertumu šo pārbaūžu iespēju izmantošanā, 1985. gadā zinātniski praktiskā konferencē Indijas Policijas attīstības pārvaldes ģenerāldirektors aicināja šo «zinātniski pamatoto iztaujas metodi» pielietot plašāk. Pēdējo gadu laikā Indijā veiktas vairāk nekā 3000 poligrāfa pārbaudes gadā. Līdzīgi kā daudzās citās valstīs, Indijas ekspertu prakse šajā jomā atbilst ASV pielietotajai metodikai.

Kazahstānā poligrāfu lieto tikai valsts drošības iestādēs, atbilstīgi Krievijas praksei. Šajā valstī ir arī pašu izstrādāti poligrāfa modeļi.

Ķīnā pirmie poligrāfi tika importēti četrdesmito gadu sākumā un 1943. gadā ASV Izlūkošanas departamenta speciālisti apmācīja pirmos poligrāfa ekspertus. Pēc attiecību pārtraukšanas ar Taivānu visi poligrāfa eksperti no Ķīnas aizbrauca uz Taivānu, aizvedot līdzī arī visus poligrāfus. 1950. gadā poligrāfa lietošana Ķīnā tika aizliegta, kad PSRS oficiālās propagandas ietekmē komunistiskie ideologi to nosauca par «imperālistu līdzekli melīgiem lieciniekiem». Taču pēc attiecību pasliktināšanās starp Ķīnu un PSRS sešdesmito gadu vidū Ķīnā mainījās arī attieksme pret poligrāfa pārbaudēm. Tad Ķīna nopirka ASV vairākus poligrāfus, uzsākot arī to iespēju izpēti. Tomēr valstī sākusies «kultūras revolūcija» šo procesu pārtrauca.

1980. gadā Ķīnas valdības pārstāvis nosūtīja tehnoloģisku izpētes grupu uz Japānu, kur tā konstatēja, ka «melu detektoram ir zinātnisks pamats».

1987. gadā viens no Pedagoģiskā institūta psiholoģijas pasniedzējiem veiksmīgi lietoja savu izstrādāto aparatūru Šanhajas pilsētas sabiedriskās drošības pārvaldes lietās, kas pievērsa arī tiesībsargājošo iestāžu uzmanību, un vairākās Sabiedriskās drošības ministrijas augstskolās pat sāka mācīt šo tematu.

1990. gadā Ķīnas Sabiedriskās drošības ministrija vērsās pie ASV Mičiganas štata policijas departamenta, uzaicināts ASV poligrāfa ekspertu veikt speciālistu apmācību Ķīnā, tomēr pēc vairākām lekcijām viņa sadarbība ar Ķīnas varas iestādēm tika pārtraukta.

1991. gadā Ķīnas Zinātņu akadēmijas Automātikas institūts izstrādāja savu datorizētu poligrāfu,¹³² nodrošinot arī tā atbilstību standartam ISO 9001 (to kāds ASV speciālists

¹³² Sk.: http://www.polygraph-cn.com/English/index_en.htm

vienreiz aprakstīja kā iespējami vislabāko, ko viņš jebkad redzējis). 1997. gadā par to tika izsniegts patents, bet 1998. gadā tas ieguva Ķīnas Zinātņu akadēmijas balvu. 2001. gadā to akceptēja Policijas ministrija kā lietderīgu tās struktūrvienību darbā. Patlaban Ķīnā ir aptuveni piecdesmit poligrāfa eksperti, un tiek plānots sagatavot vismaz vienu ekspertu katram no 3000 policijas iecirkņiem. Poligrāfus lieto arī pretkuropcijas darbā, kā arī Ķīnas Sabiedriskās drošības ministrija.

Minētajā Ķīnas Zinātņu akadēmijas Automātikas institūtā strādājoša profesora vadībā tiek arī veikta speciālistu apmācību poligrāfa pārbaudžu veikšanā (pamatkursa apjoms: 40 stundas). Poligrāfus ārvalstu tirgū izplata uzņēmums *XinKeYong Chuang Company, Ltd.*¹³³

Interesanti vēl piebilst, ka 2004. gada 8. jūnijā ASV Tirdzniecības ministrijas Industrijas un drošības birojs (*U.S. Commerce Department's Bureau of Industry and Security*) uzlika naudas sodu un piecus gadus ilgu eksporta aizliegumu poligrāfus ražojošam ASV uzņēmumam *Stoelting Co.* sakarā ar to, ka šis uzņēmums laika posmā no 1998. gada janvāra līdz 1999. gada februārim bija pārdevis poligrāfus Ķīnai, neievērojot ASV noteikto tirdzniecības aizliegumu (*Export Administration Regulations*).¹³⁴

Lietuvā jautājumi par poligrāfa pārbaudēm paralēli un, diemžēl, savstarpēji nesaistīti tiek risināti gan praktiskā, gan zinātniskas izpētes ievirzē.

Lietuvas Tiesu universitātes Psiholoģijas katedras vadītājs nedaudz veic teorētisku jautājumu izpēti šajā jomā, taču padziļināti zinātniski pētījumi arī nav veikti. Tiesu universitātē kā docētāji strādā divi cilvēki, kuri ieguvuši poligrāfa eksperta kvalifikāciju, tomēr praktiskas pārbaudes viņi neveic, tajā skaitā tāpēc, ka Tiesu universitātē nav nepieciešamās aparatūras. Saskaņā ar Lietuvas Tiesu universitātes docētāju sniegto informāciju, 1999. gadā Lietuvā poligrāfs vēl netika oficiāli lietots.

Nesaistīti ar universitātes speciālistiem, Lietuvā Vadības apsardzes departaments kopš 1992. gada, kad par tā direktora vietnieku sāka strādāt kļaida lietuvietis, kurš ASV bija ieguvis poligrāfa eksperta kvalifikāciju, sāka lietot poligrāfu savu darbinieku pārbaudei, kā arī pēc Ģenerālprokuratūras lūguma – dažkārt arī krimināllietās, taču bez pierādījuma nozīmes. Deviņdesmitajos gados pēc Lietuvas Iekšlietu ministra padomnieka iniciatīvas Lietuvā gatavojās plaši ieviest poligrāfa pārbaudes ne tikai noziegumu izmeklēšanai, bet arī visu Iekšlietu ministrijas, Drošības departamenta, Muitas departamenta un valsts banku amatpersonu pārbaudei, perspektīvā paredzot arī visu penitenciāro iestāžu uzraugu un robežpolicistu pārbaudes (par to arī tika ziņots masu informācijas līdzekļos). Šajā nolūkā

¹³³ Sk.: <http://www.polygraph.cn/>

¹³⁴ Sk.: http://www.djacobsonlaw.com/2004_06_01_archive.html

Lietuvā uzsākta praktisko aspektu izpēte un nepieciešamo normatīvo aktu izstrāde, kaut arī īpašs zinātnisks pētījums šajā jomā netiek veikts.

Lietuvas juristu sabiedrībā nav vienota viedokļa par poligrāfa lietošanas efektivitāti un lietderību, daudziem speciālistiem pagaidām vēl arī nav skaidrs priekšstats par šo metodi. Nav arī pietiekami daudz sagatavotu ekspertu. Lietuvā netiek lietota moderna aparatūra, turklāt lietotā aparatūra nav Lietuvas valsts īpašums – to nopirka un aizdeva Kanādas lietuviešu kopiena, kuras pārstāvis, bijušais Kanādas armijas izlūk dienesta instruktors, kļūdams par Lietuvas Iekšlietu ministra konsultantu, bija iniciators poligrāfa lietošanas idejai.

Neraugoties uz to, 2000. gada 29. augustā Lietuvas Republikas Seims, otrreizēji skatot prezidenta atgriezto likumprojektu,¹³⁵ pieņēma *Likumu par poligrāfa lietošanu*,¹³⁶ ar ko normatīvi reglamentēta iespēja lietot poligrāfu, īpaši attiecībā uz valsts iestāžu darbinieku pielaidēm klasificētai informācijai. Šis likums nosaka, kādos gadījumos var būt lietots poligrāfs, attiecībā pret kādām personām, kā arī šajās pārbaudēs iesaistīto personu tiesības un pienākumus.

Bez tam, saskaņā ar minētā likuma 4. panta (3) daļu un 8. panta (1) daļas 2) punktu, 2002. gada 12. jūlijā Lietuvas Republikas Ministru kabinets vēl pieņēma *Nolikumu par poligrāfa pārbaudžu kārtību*,¹³⁷ kas sīki reglamentē šo procedūru un arī pārbaudāmās personas labrātīgas piekrišanas formu.

Vēl var norādīt, ka saskaņā ar Lietuvas Republikas *Likuma par valsts noslēpumu*¹³⁸ 5. panta (1) daļas 27) punktu, par valsts noslēpumu var atzīt arī poligrāfa pārbaudes rezultātus un šādas pārbaudes gaitā veiktos audio un videoierakstus.¹³⁹ Arī šis likums (tā 9. panta (3) daļa) paredz iespēju veikt poligrāfa pārbaudi personai, kad tiek risināts jautājumu par tās pielaidi klasificētai informācijai. Šāda pārbaude var būt veikta vienīgi brīvprātīgi.

Lietuvā poligrāfs var būt lietots arī noziegumu izmeklēšanā, tomēr, saskaņā ar 2000. gada 29. augusta likumu, poligrāfa pārbaudes rezultātiem nav pierādījuma nozīme.

¹³⁵ Sk.: <http://www.lrs.lt/iasm/kronikos/pdf/030101/m36.pdf>

¹³⁶ Poligrafo naudojimo įstatymas / Lietuvos Respublikos įstatymas. Lietuvos Respublikos Seimo priimtą 2000 m. rugpjūčio 29 d., Nr. VIII-1906.; įsigalioja nuo 1.11.2000.; Valstybės žinios, 2000, Nr. 75-2273. – <http://www3.lrs.lt/c-bin/eng/preps2?Condition1=107745&Condition2=>

¹³⁷ Dėl Tyrimo poligrafu taisyklių ir leidimo atlikti tyrimus poligrafu formos patvirtinimo / Lietuvos Respublikos taisyklės. Lietuvos Respublikos Vyriausybės priimtą 2002 m. liepos 12 d., nutarimu Nr. 1131.; įsigalioja nuo 18.07.2002.; Valstybės žinios, 2002, No. 72-3079. – <http://www3.lrs.lt/c-bin/eng/preps2?Condition1=171266&Condition2=>

¹³⁸ Law on state secrets and official secrets / Law of the Republic of Lithuania. Passed by the Seimas of the Republic of Lithuania in November 25, 1999. No. VIII - 1443.; amended as of 20 November, 2001. No. IX - 613. – http://www.tesev.org.tr/etkinlik/b_edinme_belge40.doc – [Official translation]

¹³⁹ Sk.: http://www.tesev.org.tr/etkinlik/b_edinme_belge40.doc

Malaizijas Karaliskajā policijā poligrāfa pārbaudes tika uzsāktas 1995. gadā. Arī tur pirmie eksperti mācījās ASV. Malaizijā ilggadīgi praktizējošs poligrāfa eksperts, bijušais augsta ranga drošības dienestu darbinieks Satars Akhbars izveidojis uzņēmumu *Akhbar & Associates*, kas veic poligrāfa pārbaudes un pielieto cita veida izmeklēšanas metodes ekonomikas noziegumu lietās, turklāt šis uzņēmums ir arī poligrāfa speciālistu apmācības skola (*Polygraph Science Academy in Malaysia*).¹⁴⁰ Neskaitot Ķīnu, Āzijas valstīs tā ir vienīgā oficiālā un patstāvīgā šās jomas ekspertu apmācības iestāde. Šai skolai licenci izsniegusi Malaizijas Iekšlietu ministrija, to akreditējusi gan *Amerikas poligrāfa asociācija*, gan *Amerikas policijas poligrāfa ekspertu asociācija*. S. Akhbars veicis poligrāfa pārbaudes ne vien Malaizijā, bet arī Indijā, Honkongā, Taizemē, Singapūrā, Indonēzijā un Brunejā.

Moldovā 1998. gadā Iekšlietu pārvaldes struktūrā izveidoja Kriminālās uzvedības laboratoriju, kurā kopš 2000. gada sistemātiski veic arī poligrāfa pārbaudes. Moldovā poligrāfu lieto arī privātajā jomā.

Nīderlandē pirmo reizi poligrāfu lietoja 1951. gada 18. janvārī. Pašlaik tur poligrāfu lieto epizodiski, tomēr tiek pievērsta uzmanība Beļģijas pozitīvajai pieredzei poligrāfa lietošanā un tiek veikti pētījumi šajā jomā, piemēram, pētījums par acu mirkšķināšanas biežuma novērtējuma iespējām maldināšanas atklāšanai.¹⁴¹ Šā pētījuma galarezultātā konstatēts, ka acu mirkšķināšanas biežums parāda cilvēka izbailes un tāpēc var būt ņemts vērā, diagnosticējot maldināšanu. Par to tika arī sniegts ziņojums 2005. gada 27. maijā Genta Universitātē (*Ghent University*) notikušajā Beļģijas *Psiholoģijas zinātnes asociācijas* kongresā.

Norvēģijā poligrāfu nelieto un pret to ir noraidoša attieksme. Tomēr šādu attieksmi Norvēģijā dažkārt arī kritizē, norādot uz gadījumu 2002. gadā, kad tiesa nepieņēma kā pierādījumu poligrāfa pārbaudes rezultātus, taču pieņēma kā pierādījumu «gaišreģes» (angl.: *fortune teller*) viedokli, pie kura tā bija nonākusi, zīlējot ar Taro kārtīm...

Gaišreģe *Eva Nyberg* pēc vienas zīlējamās kārts (viņai zīlējot bija iekritusi t.s. «nāves kārts» (*death-card*) no Taro kāršu komplekta) bija izdarījusi secinājumu, ka apsūdzētais

¹⁴⁰ Sk.: <http://www.akhbarassociates.com/psa.htm>

¹⁴¹ Startling secrets: a pilot study on the use of the startle eye blink in deception detection / By Bruno Verschuere, Geert Crombez, Armand Declercq, & Ernst Koster. New Horizons for Psychology and Law : XVth European Conference on Psychology and Law / Preliminary programme and abstracts. By the European Association of Psychology and Law (EAPL) & Mykolas Romeris University. – Vilnius, Lithuania: Le Meridien Villon Resort & Convention Centre, June 29 to July 2, 2005. – 157 p. – <http://www.ltu.lt/~ecpl/download/Programme%20&%20Abstract%20Book%20June%205th.doc>

Gamal Hosein ir izdarījis viņam inkriminēto slepkavību. Šo secinājumu kā pierādījumu tiesai virzīja prokurors un tiesa to arī pieņēma, uzaicinot šo «gaišreģi» uz tiesu kā liecinieci. Apsūdzētais gan kategoriski noliedza savu vainu un pat aizbrauca uz Zviedriju, lai tur viņu pārbaudītu ar poligrāfu, tomēr tiesa pat nepieņēma izskatīšanā šās poligrāfa pārbaudes rezultātus.¹⁴²

Rumānijā poligrāfa lietošanas iespējas policija izvērtēja kopš 1974. gada. 1975. gadā, kad ASV atteicās pārdot poligrāfus (sakarā ar speciālās tehnikas tirdzniecības embargo *sociālistiskā bloka* valstīm), Rumānija nopirka četrus poligrāfus Japānā. Tā kā sākotnēji policijas vadība neuzticējās šai metodei, poligrāfus atļāva lietot vienīgi sen neatklātu noziegumu lietās. Šis darbs izrādījās diezgan veiksmīgs – ar poligrāfu tika atklātas vairākas krimināllietas, pie kurām jau vairs neviens nestrādāja. Kopš 1978. gada policijas vadība sāka aizvien vairāk uzticēties šīm pārbaudēm. 1980. gadā tika nopirkti vēl divi ASV poligrāfi. Patlaban Buharestē Policijas departamenta Kriminālistikas institūtā darbojas poligrāfa centrālā laboratorija, kas pastāvīgi kontrolē šās jomas ekspertu darba kvalitāti reģionālās laboratorijās (plānots tādas izveidot visās policijas nodaļās) un kurā tiek veikta poligrāfa ekspertu apmācība. Rumānijā ir pieņemta normatīvā reglamentācija, kas aizsargā personu tiesības attiecībā uz poligrāfa pielietošanu. Normatīvā reglamentācija pieļauj veikt poligrāfa pārbaudes korupcijas lietās policijā u.c. gadījumos Poligrāfa pārbaudes rezultāti tiesā tiek izmantoti diezgan reti.

Singapūrā poligrāfu lieto kopš 1977. gada, galvenokārt tiesībsargājošās iestādēs noziegumu izmeklēšanā un personāla pārbaudēm. Kopš 2001. gadā diezgan plaši tās tiek veiktas arī privātā jomā. Normatīvā reglamentācija neparedz iespēju šo pārbaudu rezultātus izmantot pierādīšanā, un arī neaizliedz to.

Īpatnēja pieredze ir *Singapūras futbola asociācijas* spēlētāju un spēļu organizatoru sistemātiskas pārbaudes, lai atklātu un novērstu korupcijas gadījumus.

Slovākijā poligrāfs tiek lietots galvenokārt tikai operatīvās darbības procesā – kā noziegumos cietušo, aizdomās turēto, liecinieku vai apsūdzēto «psiholoģiskā pārbaude», lielākoties pēc Iekšlietu ministrijas struktūrvienību pastūtījuma, tajā skaitā slepkavību, izvarošanu, laupīšanu lietās. Dažkārt šīs pārbaudes tiek veiktas arī Iekšlietu ministrijas darbinieku atlases procesā.

¹⁴² Sk.: <http://www.randi.org/jr/101003.html>

Poligrāfa pārbaudes veic Iekšlietu ministrijas struktūrā 1998. gada 1. martā izveidota *Speciālās psiholoģijas nodaļa*, kas kopš 1999. gada 1. aprīļa iekļauta *Policijas korpusa kriminālistikas un ekspertīžu institūtā*.

Slovākijā strādājošie eksperti apmācīti ASV. Atzinumā secinājumi tiek izdarīti uz poligrāfa programmatūra aprēķina pamata ar noteiktu skaitlisku vērtību,¹⁴³ papildus tam arī pašam ekspertam veicot fiksēto datu izpēti.

Neraugoties uz to, ka Bulgārijā patlaban vēl nav nekāda īpaša normatīvā reglamentācija poligrāfa pārbaudēm, šo pārbažu rezultāti tiek izmantoti krimināllietā kopumā ar pārējo informāciju taktisku lēmumu pieņemšanai un pēdējā laikā Slovākijā atsevišķos gadījumos poligrāfa pārbaudes rezultāti tiek pievienoti krimināllietas materiāliem un tiek novērtēti tiesā kā viens no pierādījumu avotiem («brīvais pierādījumu novērtēšanas princips»). Poligrāfa pārbaudē ir tiesības piedalīties advokātam, izmeklētājam, operatīvajiem darbiniekiem, kuri strādā šajā lietā, prokuroram un tiesnesim.¹⁴⁴

Šveicē,¹⁴⁵ kur arī dažkārt veic poligrāfa pārbaudes, tās rezultāti var būt atzīti par pierādījumiem tiesā, ar atrunu – ja vien tas nav vienīgais vai galvenais pierādījums lietā.¹⁴⁶

2000. gadā Šveices Federālā tiesa (*Federal Court*) pirmo reizi izmantoja kā pierādījumu poligrāfa pārbaudes rezultātus krimināllietā.¹⁴⁷

Šajā lietā bija apsūdzēts vīrietis par savu audžubērnū – četrgadīgas meitenes un septiņgadīga zēna seksuālu izmantošanu. Apsūdzētais savu vainu noliedza, bet to apgalvoja viņa sieva, kura bija no viņa izšķīrusies. Advokāts ierosināja veikt apsūdzētās personas pārbaudi ar poligrāfu, un prokurors neiebilda.

Sakarā ar šo lietu savu viedokli izteica arī Cīrihes krimināltiesību profesors S. Trečsels (*Stefan Trechsel*). Viņš norādīja, ka poligrāfa pārbaude nav pieļaujama, tāpēc ka tās piedāvājums personai rada spriedzes situāciju, jo atteikšanās no šīs pārbaudes var radīt viedokli, ka pārbaudāmā persona kaut ko vēlas noslēpt. Bez tam, šī pārbaude, saskaņā ar viņa viedokli, ierobežo cilvēktiesības apsūdzētajam atteikties liecināt.

¹⁴³ Balstoties ar autora veikto izpēti, autors kategoriski iebilst pret šādu, ASV tipisku pieeju secinājumu izdarīšanā uz programmatūra aprēķina pamata – tās pārāk zemās precizitātes dēļ. Sk. par to 1.7. nodaļā.

¹⁴⁴ Kubikova I. Dr.iur. Poligrāfs kā līdzeklis liecību patiesīguma pārbaudei un tā pielietojums Slovākijas Republikā // Administratīvā un kriminālā justīcija, 2004, Nr.2., 26.-28.lpp. - [Slovākijas Republikas Policijas korpusa akadēmija]

¹⁴⁵ Šveices (angl.: *Switzerland*; vāc.: *Schweiz*) oficiālais valsts nosaukums ir: *Confoederatio Helvetica*

¹⁴⁶ Var piebilst, ka Šveicē ir spēkā vienlaikus 26 kriminālprocesa kodeksi. Nolūkā sistematizēt šās jomas tiesisko reglamentāciju un padarīt to efektīvāku, ievērojot gan kriminālos draudus mūsdienās, gan zinātnes atziņas, tiek veikts darbs visu reģionālo kriminālprocesa kodeksu apvienošanā vienā federālajā kodeksā.

¹⁴⁷ Sk.: <http://www.lermanet.com/cisar/survey/zq.htm>

(Par šiem argumentiem autors vēlas piebilst savu viedokli, ka Latvijas juridiskajā situācijā tiem nav nozīmes, jo saskaņā ar Latvijas normatīvo reglamentāciju aizdomās turētajiem un apsūdzētajiem nemaz nav paredzēta iespēja atteikties no ekspertīzes veikšanas (kaut arī tiešām poligrāfa ekspertīžu veikšanā praktiski tiek ievērots brīvprātības princips), un nedz Latvijas normatīvā reglamentācija, nedz poligrāfa pārbaūžu metodika neparedz iespēju iegūt no pārbaudāmās personas liecību – pirmkārt, šīs pārbaudes laikā vispār nenotiek nopratināšana, otrkārt, šī pārbaude var būt veikta arī tā, ka persona var arī neatbildēt jebko uz uzdotajiem jautājumiem (t.s. «Silence answer test», kad persona pārbaudes laikā klusē, un vienīgi pirms pārbaudes jā saskaņo jautājumi, lai tiktu uzdoti tikai tādi, kas ir šai personai saprotami un kuriem viņš piekrīt). Līdz ar to, S. Trečsela minētie argumenti nevar būt attiecināti uz Latviju.)

1998. gada 23. septembrī Šveices Federālā tiesa konstatēja, ka valstī spēkā esošā normatīvā reglamentācija nerada jebkādas šķēršļus pārbaudei ar poligrāfu, ja to nav noteicis izmeklētājs, bet gan aizstāvības puse, turklāt nav arī jebkādi faktiski motīvi, kas to nepieļautu, ja tam piekrīt gan aizstāvības, gan apsūdzības puse lietā, un tas ir būtiski lietas apstākļu izšķiršanai.

Šo pārbaudi veica Bāzeles psihologs D. Tavora (*Daphne Tavor*), kura vienīgā Šveicē veic poligrāfa pārbaudes. Pārbaudes rezultātā viņa izdarīja secinājumu, ka pārbaudīta persona nemelo (viņa arī norādīja, ka poligrāfa pārbaudes precizitāte ir apt. 95%). Šos secinājumus tiesa izmantoja kā pierādījumus lietā.

D. Tavora piebilda, ka faktiski neviena persona nevar apzināti maldināt šo pārbaudi tā, lai neizraisītu pazīmes par šādu darbību, jo tas faktiski nozīmē, ka personai pārbaudes situācijā jā maldina pašam savs organisms. Bet kvalificēts speciālists konstatēs tādas pazīmes.

Var piebilst, ka šo pārbaudi D. Tavora izvairījās saukt par «melu detekciju», paskaidrojot, ka lietotā ierīce nekonstatē melus, bet gan organisma noteiktus fizioloģiskos procesus, tāpēc šo metodi viņa nosauca par, aptuveni tulkojot, «taustāmas izmeklēšanas psihofizioloģisko testu» (*psycho-physiological test tactility investigation*).

Turcijā vēl 1984. gadā nebija neviena poligrāfa eksperta, taču ar ASV nodrošināto apmācību piecu turpmāko gadu laikā poligrāfa ekspertu skaits sasniedza jau sešdesmit, un šobrīd Turcijā ir vairāk nekā 100 eksperti, līdz ar ko šī valsts jau nonākusi starp vadošajā pasaulē šajā jomā. Turcijā tiek lietota ASV ražota aparatūra un pārbaudes tiek veiktas pēc ASV izstrādātas metodikas. Mūsdienās Turcijā ekspertus apmāca uz vietas.

Ukrainā poligrāfa eksperti strādā Galvenās iekšlietu pārvaldes Psiholoģiskā nodrošinājuma dienestā, kā arī privātos drošības uzņēmumos.

Pirmie speciālisti par šo jomu mācījās ASV 1998. gadā. Starp šiem uz ASV aizkomandētajiem cilvēkiem gan nebija neviens praktiskais darbinieks, bet tikai iekšlietu iestāžu priekšnieki, augstskolu prorektori u.tml., kuri pēc tam nemaz nemēģināja veikt poligrāfa pārbaudes, kaut arī tajā pašā gadā Ukraina iegādājās sešpadsmit ASV firmas *Axciton Co.* ražotus poligrāfus. Vēlāk vairāki eksperti savu kvalifikāciju ieguva Krievijas Krasnodaras apgabala Iekšlietu pārvaldē, un tās izstrādātās metodikas arī patlaban Ukrainā pielieto.

Ukrainā poligrāfu lieto arī privātā jomā, pārbaudot apsardzes un drošības dienestu darbiniekus un augsta riska amatu kandidātus šajos dienestos, kā arī veicot pārbaudes uzņēmumos, kur notikusi materiālo vērtību pazušana vai citāds kaitējums.

Vairākos gadījumos poligrāfa pārbaudes veiktas arī krimināllietās, tajā skaitā arī pēc prokuratūras lēmumiem, un operatīvajās lietās, galvenokārt, kad veikta bezvēsts pazudušu personu meklēšana, taču bijuši arī citi gadījumi, piemēram, Ukrainas parlamenta (*Верховной Рады Украины*) deputāta dēla nolaupīšana, slepkavības, cilvēku tirdzniecība, rūpnīcā «Авиант» notikusī titāna rezervju zādzība, piesavināšanās sevišķi lielos apmēros, milicijas darbinieku veiktie amatnoziegumi, dažādi noziegumi, kurus veikušas nepilngadīgas personas un narkomāni.

Ukrainā tiek gatavota analogiska normatīvā bāze šajā jomā, kāda ir Krievijā. Sākotnēji poligrāfa lietošana bija reglamentēta vienīgi ar Iekšlietu ministrijas Kolēģijas 1999. gada decembrī pieņemto «Programmu cīņai pret organizēto noziedzību, uz 2000. gadu.»

Ukrainas speciālisti norāda arī uz problēmām ekspertu atlasē. Ievērojot, ka poligrāfa lietošana tiesībsargājošo iestāžu darbā Ukrainā bija parādījusi augstu efektivitāti, taču nebija daudz ekspertu, bija pieņemts lēmums apmācīt jaunus ekspertus. Apmācāmos bija izlemts atlasīt no 26 psihologiem, kuri strādā pastāvīgā darbā Kijevas Galvenajā iekšlietu pārvaldē. Šajā nolūkā visiem šiem psihologiem tika veikta psiholoģiskā diagnostika, lai novērtētu viņu piemērotību poligrāfa eksperta amatam. Rezultāti izrādījās šokējoši – tikai četri no viņiem izrādījās piemēroti apmācībai. Šās atlases rezultātus pat novērtēja vadība, vairākus šos psihologus pēc tam pārvedot citā darbā vai pat atbrīvojot no dienesta iekšlietu iestādēs. Galvenais šķērslis izrādījās neatbilstība morāli – ētiskajiem kritērijiem. Šī atlase parādīja arī, ka iekšlietu struktūrās strādājošie psihologi, kuriem nav zināšanu kriminālistikā un pieredze

izmeklēšanas vai operatīvajā darbā, ir piemēroti vienīgi darbam personāla daļās, bet ne poligrāfa ekspertīžu veikšanai.¹⁴⁸

Ukrainas speciālisti arī norāda uz negatīvu praksi Ukrainā, proti – vienā no iekšlietu struktūrām kā poligrāfa eksperts strādā cilvēks, kurš nav pietiekami apguvis šo kvalifikāciju (nav pabeidzis pilnībā apmācības kursu un nav nokārtojis pārbaudījumu), bet priekšniecība tomēr viņu ir pieņēmusi poligrāfa eksperta amatā. Bez nepieciešamajām zināšanām veicot poligrāfa pārbaudes, šis cilvēks diskreditē šo jomu kopumā. Īpaši būtiski tas ir situācijā, kad visā Ukrainā, izņemot šo cilvēku, strādā vēl tikai četri kvalificēti eksperti. Sakarā ar to Ukrainas speciālisti izsaka nožēlu par attiecīgās iekšlietu struktūrvienības vadības nepietiekamo izpratni par poligrāfa lietošanas nozīmi un šo pārbažu kvalitatīvai veikšanai vajadzīgo kvalifikācijas līmeni.¹⁴⁹

Ukrainā šajā jomā ir vēl viena iezīme, kas ir līdzīga Latvijas situācijai – poligrāfa pārbaudes tiek veiktas kā komisijas ekspertīzes, vienmēr piedaloties diviem ekspertiem, viens no kuriem ir psihologs, kurš vēro un vērtē arī ekspertējamās personas neverbālās komunikācijas izpausmes.

Ungārijā poligrāfa pārbaudes tika uzsāktas 1978. gadā. Tās reglamentē Iekšlietu ministrijas instrukcija Nr. 40., kurā pamataspekti aizgūti no ASV Iekšlietu ministrijas normatīvā akta. Tajā skaitā šīs instrukcijas 188. paragrāfā noteikts: «Izskatot apgabaltiesām piekritīgas krimināllietas, īpaši noziegumos pret personu, noziegumu atklāšanas nolūkā var nosūtīt uz poligrāfa pārbaudi aizdomās turētos, dažkārt arī cietušos un lieciniekus, iepriekš iegūstot rakstisku labprātīgu piekrišanu no pārbaudāmās personas.»

Ungārijas *Kriminālprocesa likumā* arī iekļauta viena norma, kas attiecās uz poligrāfu, proti – šā likuma 453. panta (3) daļā noteikts: «Nepilngadīgas personas atzīšanās nozieguma izdarīšanā nevar būt analizēta ar poligrāfu.»¹⁵⁰

Personas atteikšanās no poligrāfa pārbaudes nerada jebkādas juridiskas sekas. Tomēr Ungārijā poligrāfa pārbaudes rezultāti netiek izmantoti kā pierādījumi.

Vācijā šajā jomā izveidojusies diezgan interesanta situācija. Kā jau iepriekš norādīts, XX gs. trīsdesmitajos gados tur tika veikti patstāvīgi pētījumi šajā jomā, vēlāk poligrāfu praktiski lietoja nacionālsociālistu režīma izmeklēšanas un specdienestī. Un arī pēc kara, kad Vācijas Federatīvās Republikas (VFR) tautsaimniecības atjaunošanā saskaņā ar Māršala

¹⁴⁸ Половникова Ж.Ю. Основные проблемы внедрения полиграфа в Украине // Материалы 4-ой научно – практической конференции ГУВД Краснодарского края, Краснодар, 2000. – с. 216.-222.

¹⁴⁹ Turpat

¹⁵⁰ Sk.: <http://www.im.hu/partfogofelugyelet/?nyomtathato=559&ei=559&ri=505>

plānu ļoti lielu lomu spēlēja ASV, poligrāfu VFR diezgan plaši lietoja noziegumu izmeklēšanā, līdz pat 1954. gadam.

Bet 1954. gada 16. februārī, neraugoties uz ASV ietekmi, VFR Federālās justīcijas tiesas krimināllietu kolēģija (*Bundesgerichtshof Strafsenate*), kas ir augstākā apelācijas instance krimināllietās, atsaucoties uz VFR konstitūcijā iekļautajām cilvēktiesību normām, pieņēma lēmumu, kas aizliedza gan tiesas, gan pirmstiesas izmeklēšanas laikā lietot poligrāfu, motivējot ar to, ka tā lietošana pat ar apsūdzētā piekrišanu «nepieļauj apsūdzētā brīvu izvēli un gribas izpaušmi». (*Die Untersuchung mit dem „Polygraphen“ (Lügendetektor) verletzt die Freiheit der Willensentschließung und -betätigung des Beschuldigten und ist daher im Strafverfahren wie in den Vorermittlungen ohne Rücksicht auf sein Einverständnis unzulässig.*)

Septiņdesmito gadu beigās, astoņdesmito sākumā vairāki VFR juristi publikācijās aktualizēja šo jautājumu, cenšoties izmainīt nostāju par labu poligrāfa lietošanai, taču tas beidzās ar to, ka 1981. gada 18. augustā VFR Federālā justīcijas tiesa (*Bundesgerichtshof*) apstiprināja iepriekšējo tiesas lēmumu, nepieļaujot izmeklēšanā lietot poligrāfu apsūdzētā patiesīguma pārbaudei pat tad, ja viņš pats piekrīt tam.

Vienlaikus ar šī lēmuma pieņemšanu tika publicētas divas monogrāfijas, kuru autori – M. Delvo un V. Vegners, balstoties uz ārvalstu pieredzes un Vācijas juridiskās situācijas zinātnisku izpēti, ierosināja Vācijā lietot poligrāfu – kā apsūdzētā aizstāvības līdzekli un kā iespēju novērst tiesu kļūdas. Pēc šo monogrāfiju publicēšanas vēl vairāki citi zinātnieki atbalstīja poligrāfa lietošanu, tajā skaitā arī ar zinātniskām monogrāfijām tieši par šo tēmu.

Aizliegums veikt poligrāfa pārbaudes parasti tiek pamatots ar normatīvo reglamentāciju, kas iekļauta Vācijas *Kriminālprocesa kodeksa*¹⁵¹ 136.^a pantā:

«Aizliegtās izpētes metodes.

(1) Nedrīkst ietekmēt apsūdzētā apziņas un gribas izpaušanas brīvību ar ārstniecības metodēm, nogurdināšanu, fizisku ietekmēšanu, psihotropām vielām, mocīšanu, maldināšanu vai hipnozi. [...]

(2) Nav atļautas metodes, kas ietekmē apsūdzētā atmiņu vai saprašanas spēju.

(3) Aizliegumi, kas norādīti (1) un (2) sadaļā, jāpiemēro neatkarīgi no apsūdzētā piekrišanas. Paziņojumi, kas iegūti, pārkāpjot šos aizliegumus, nevar būt izmantoti, pat ja apsūdzētais piekrīt to izmantošanai.»

¹⁵¹ Criminal Procedure Code of Germany (Deutschland Strafprozeßordnung, StPO) / In the version published on 7 April, 1987 (Bundesgesetzblatt (Federal Law Gazette) I, page 1074, as corrected on page 1319); As amended on 7 September, 1998. – <http://www.bmj.de> – [Translation provided by the Federal Ministry of Justice of Germany]

((1) *Die Freiheit der Willensentschließung und der Willensbetätigung des Beschuldigten darf nicht beeinträchtigt werden durch Misshandlung, durch Ermüdung, durch körperlichen Eingriff, durch Verabreichung von Mitteln, durch Quälerei, durch Täuschung oder durch Hypnose. [...]*

(3) *Das Verbot [...] gilt ohne Rücksicht auf die Einwilligung des Beschuldigten.)*

Tomēr uzmanību pievērš tas, ka, pirmkārt, šī norma attiecās tikai uz apsūdzēto, otrkārt, tajā vispār nav pieminēts nedz poligrāfs, nedz arī jebkāda poligrāfa pārbaudei līdzīgi metode. Nekas šajā normā norādītais nevar būt attiecināts uz poligrāfa pārbaudi. Taču, kaut arī tādu pašu viedokli uzsver arī vairāki Vācijas speciālisti, oficiālā nostāja attiecībā uz poligrāfa lietošanu kriminālprocesā Vācijā pagaidām paliek noraidoša, tiesībsargājošās iestādēs poligrāfa eksperti nestrādā.

Mūsdienās Vācijā turpinās gan diskusijas, gan šās jomas teorētiska attīstība. Vācijā ir pieci poligrāfa eksperti, kuri praktizē privātā jomā, tajā skaitā ģimenes tiesību jomā. Privātajā jomā un civilprocesā poligrāfa lietošana Vācijā nav aizliegta.

1998. gadā pat bija viens tiesas precedents, kad Vācijas pirmās instances tiesa izmantoja poligrāfa pārbaudes rezultātus kā pierādījumu (uz tā pamata tiesa attaisnoja vīrieti, kurš bija apsūdzēts par viņa paša sievas izvarošanu).

Zviedrijā poligrāfs tiesībsargājošās iestādēs pagaidām netiek lietots, kaut arī kopš deviņdesmito gadu vidus noraidošā attieksme ir mazinājusies. Publikācijās dažkārt tiek ierosinātas diskusijas par to, vai pielietot šo metodi policijas praksē, tomēr Zviedrijas Nacionālās policijas pārvaldes attieksme līdz šim ir noliedzoša. Apsūdzētās personas, ja viņas pašas to lūdz, var pārbaudīt ar poligrāfu. Zviedrijas Augstākā tiesa izteica viedokli, ka poligrāfa pārbaudes rezultātiem nav pierādījuma nozīmes, taču tiesas, taisot spriedumus, var ņemt vērā secinājumus, kas izdarīti poligrāfa pārbaudē.

Zviedrijā nav vispārējs noraidošs viedoklis pret šo jomu, turklāt zīmīgi ir tas, ka rezervēts viedoklis lielākoties ir tiem, kuri nav iepazinušies ar šo jomu, bet tiem cilvēkiem, kuri ir iedziļinājušies tajā, ir vairāk atzinīgs viedoklis, norādot arī uz turpmāku pētījumu lietderību. Šeit var nosaukt Zviedrijas Gēteborgas universitātes Psiholoģijas fakultātes asoc. profesora P. Granhaga (*Granhag*) un pētnieka L. Strömvala (*Strömwall*) vadībā, balstoties uz 2003. gadā par šādu pašu tematu Gēteborgā notikušā starptautiskā simpozija rezultātiem, autoru grupas izstrādātu apjomīgu grāmatu,¹⁵² kurā izskatīti virkne jautājumu, kas saistīti ar maldināšanas diagnosticēšanu, īpaši tās psiholoģiskajiem un metodiskajiem

¹⁵² The Detection of Deception in Forensic Contexts / Edited by Pär Anders Granhag, associate professor, and Leif A. Strömwall, researcher in the Department of Psychology at Göteborg University, Sweden. – Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2004. – 358 p.: tab.

aspektiem, turklāt vērtējot ne vien poligrāfa pārbaudes, bet arī verbāla teksta analīzes metodes, tajā skaitā rakstīta teksta analīzi pēc Vācijas speciālista G. Konkena (*Günter Köhnken*) metodes «*Statement Validity Analysis: Criteria-Based Content Analysis*», un neverbālās komunikācijas analīzi, arī starpkultūru maldināšanas aspektus (*cross-cultural aspects of deception*) un citu dažādu faktoru ietekmi uz personas psihiskajiem un psihofizioloģiskajiem faktoriem, kas saistīti ar meliem un to konstatēšanu, bet grāmatas noslēgumā iesakot tiesībsargājošo iestāžu pārstāvjiem – policijas darbiniekiem, robežsardzei, muitas dienestiem, prokuroriem un tiesnešiem – pievērst nopietnu uzmanību personu patiesīguma instrumentālai diagnosticēšanai.

Šajā grāmatā arī konstatēts – kaut gan tradicionāli lielākā daļa pētnieku poligrāfa lietošanas jomā ir no ASV (arī Izraēlas un Japānas), bet Eiropā tradicionāli pētī verbāla teksta analīzes iespējas maldināšanas diagnosticēšanai (gan mutisku liecību un to pavadošo neverbālo komunikāciju, gan rakstītu liecību),¹⁵³ tomēr aizvien vairāk pētnieku arī Eiropā pievērš uzmanību poligrāfa lietošanai.

Noslēgumā var piebilst, ka poligrāfa lietošanas jomai uzmanību pievērš arī *Eiropas juridiskās psiholoģijas asociācija (European Association of Psychology and Law)*, tajā skaitā atsevišķās starptautiskās konferencēs¹⁵⁴ un publikācijās.

¹⁵³ 1981. gada septembrī Stokholmā notika šajā jomā viena no pirmajām starptautiskajām konferencēm *The Stockholm Symposium on Witness Psychology*

¹⁵⁴ Piemēram, 1988. gada jūnijā Maratea, Itālijā notika starptautiska konference *Credibility assessment: A unified theoretical and research perspective*, kurā galvenokārt tika skatīti divi temati – poligrāfa pārbaudes, un liecību patiesīguma noteikšana pēc Vācijā izstrādātās metodes: *Statement Validity Analysis: Criteria-Based Content Analysis*